

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

II. ÉS III. FÜZET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1902.

TARTALOM.

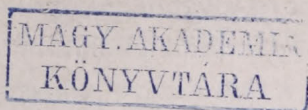
1. Felhívás a Magyar Filozófiai Társaság t. tagjaihoz	1
2. Nyilvános felolvasó ülés 1901. november 24-én:	
a) Dr. Emmer Kornél elnöki megnyitó beszéde	5
b) Dr. Böhm Károly értekezése: A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről	16
c) Dr. Ranschburg Pál értekezése: Felfogásbeli téve- déseink törvényszerűsége	46
3. Nyilvános felolvasó ülés 1902. január 26-án:	
a) Dr. Pekár Károly értekezése: Darwin és Spencer	63
b) Weber Károly értekezése: A szép és a tetszés	90
4. Irodalom:	
a) Dr. Palágyi Menyhért: Neue Theorie des Raumes und der Zeit. Posch Jenőtől	97
b) Folyóiratok Szemléje: Athenæum, Budapesti Szemle, Az Eszme	112
c) Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane	116

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket a tagsági díj fejében (6 k.) kapják. Nem tagok előfizethetnek szintén 6 koronával. E szám ára 3 korona.

A pénzbeli küldemények Jász Géza urhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölnivalók az Elnökséghez (Budapest, II. ker., Margit-rakpart 8.) intézendők.

Felhívás

a Magyar Filozófiai Társaság t. tagjaihoz.

Társaságunk választmánya az alapszabályokban kitűzött célok elérésére, a 3. §-ban elősorolt eszközök közül, eddigelé kettőnek alkalmazását kísérlette meg: megkezdte a nyilvános felolvasó üléseket s megindította a Társ. Közleményeit, melyeknek első füzetében a Társaság megalakulásának körülményeit, az alapszabályokat, a tisztikar s a tagok névsorát közölte.

Kezdeményezésünket a művelt közönség érdeklődéssel fogadta, a M. T. Akadémia pedig azzal ismerte el, hogy II. osztálya költségvetésének terhére, a folyó 1902. évre, egyezer korona segélyben részesítette.

Ezen az alapon a választmány f. évi március 6-án tartott ülésében elhatározta, hogy a nyilvános felolvasó üléseket a megkezdett uton folytatja és Közleményeit a folyó 1902. évben is, a rendelkezésére álló anyagi erőhöz szabott terjedelemben fentartja s neki folyóirat jelleget ad. A Közlemények szerkesztésével az elnökséget bízta meg.

A Társaság elnöksége, úgy is mint a Közlemények

szerkesztősége, a további munkásság sikere biztosításának érdekében mindenekelőtt a t. társulati tagokhoz fordul azzal a kérelmével, hogy őt támogatásukban részesíteni sziveskedjenek.

E támogatásnak többféle módja lehet.

Első ezek között az, hogy a Társaság célját s eszközeit saját hatáskörükben ismertetik s újabb tagokat gyűjteni igyekeznek.

Második mód az, hogy felolvasások tartására, értekezések, ismertetések, bírálatok írására vállalkoznak.

Harmadik mód az, a mire most, a munka elején kiváló súlyt helyezünk, hogy tájékoztatni igyekeznek bennünket a magyar közönség filozófiai szükségleteiről. Tény ugyanis, hogy a közönség majd minden rétegében megnyilatkozik a vágy a filozófiai természetű ismeretek birása iránt, de mindegyik körben más-más probléma foglalkoztathatja az elméket s ekként a legkülönbözőbb igények várhatják kielégítésüket. Nekünk, akik a filozófiai tudományok művelése mellett azok terjesztésére is vállalkoztunk, okvetlen tudomást kell szerezniünk közönségünknek irántunk támasztott, vagy támasztható követeléseiről. Társaságunk t. tagjaira vár a feladat, hogy ezeknek, a társadalom legkülönbözőbb köreiből támadható követelményeknek hangot s így társasági működésünknek lökést adjanak.

Meg akarjuk könnyíteni t. tagtársaink itt kívánt közreműködését azzal, hogy idejegyezzük a fölmerülhető főbb filozófiai tárgyköröket s kérjük őket, hogy

kközül azokat, melyek őket legközvetlenebbül érdeklik, vagy melyeknek tárgyalását felolvasásokban

avagy értekezésekben első sorban óhajtják, megjelölni s nevök aláírásával hozzánk beküldeni sziveskedjenek. A nem tagoktól származó figyelmeztetéseket is köszönettel vesszük.

A tárgyalásra várható kérdések a következő körökből meríthetők:

1. Ismerettan.
2. Gondolkodástan.
3. Természetbölcseészet.
4. Lélektan (tapasztalati, kísérleti, élettani és fizikai lélektan); lélekkórtan és ezzel kapcsolatosan az okkultizmus, spiritizmus, scientizmus stb. többé-kevésbé összefüggő jelenségei.
5. Erkölcstan, jogbölcseészet, szociológia, neveléstan.
6. Szépműtan (æsthetica).
7. Vallásbölcseészet.
8. Filozófia története (ó-, közép- és ujkor).
9. A magyar filozofálás története s munkásai.
10. Végül az egyetemes filozófiatörténet kiváló alakjai, kiknek nevét t. tagtársaink sziveskedjenek kiválasztani és megjelölni.

A beérkező jelentéseket az elnökség rendezi, a tárgyalni kívánt kérdéseket nyilvántartja s alkalmas erőknek felolvasások vagy értekezések formájában való fel dolgozásra kiosztja és napirendre tűzi.

Az elnökség, a választmány közbejöttével, minden felolvasást vagy közlésre szánt értekezést gondosan átolvas, a szükségesnek mutatkozó észrevételeket vagy utasításokat rájuk megteszi s róluk a beküldőt idejekorán értesíti.

Látnivaló, hogy az a célja az elnökségnek, hogy a Társaság t. tagjai közt az összeköttetést minél szorosabbra fűzze s ezzel a Társaság működésének eleven-séget, életet adjon.

Budapest, 1902 április 15.

II. ker., Margit-rakpart 8. sz.

Az elnökség.

NYILVÁNOS FELOLVASÓ ÜLÉS

1901. november 24-én következő napirenddel: dr. EMMER KORNÉL elnöki megnyitó beszéde; dr. BÖHM KÁROLY értekezése: *A filozófiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről*; dr. RANSCHBURG PÁL értekezése: *Felfogásbeli tévedéseink törvényszerűségéről*.

DR. EMMER KORNÉL ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE.

Tisztelt Tagtársak,

Tisztelt Közönség!

Üdvözlöm a «Magyar Filozófiai Társaság»-ot, érdemleges működése küszöbén.

Örömmel láttam, hogy e társaság létrejötté nem járt vajdaságokkal, nem ütközött nehézségekbe. Minden tényező mintegy érezte annak szükségességét, korszerűségét és létjogosultságát s alig hogy alakulásunk köztudomásra jutott, tudományunk számos művelője és barátja lelkesült a hasongondolkodásuak szövetkezésének eszméjén s örömmel csatlakozott, miként az sok új tag jelentkezésének alakján, némely esetben, egy levelező-lapra szorult néhány sornak meleg szövegezésén, a személyes jelentkezés spontán voltán meglátszott.

Nem volt hiány, a nyilvános működés megkezdésére vonatkozó sürgetésekben sem s nagy kereslet mutatkozott várt kiadványaink, folyóiratunk tekintetében is, melynek szerkesztése, alakja és terjedelme tárgyában azonban, még határozni sem volt módunkban.

Mindeme jelenségek arra vallanak, hogy mennyire kívánják a szakkörök és a közönség egyaránt, a filozófiai tudományoknak magyar szellemirányú művelését.

A magyar elme nem szívesen hajlik meg kész filozófiai rendszer előtt.

Ellenmondását, kritikáját hívja ki minden felállított tétel

s a tudományok tudományával foglalkozva, végül vagy önálló világnézlethez jut el, vagy eklekticizmusra, vagy az eltérő álláspontok összeegyeztetésének megkísérlésére adja magát, miként azt első filozófiai tanárainnál: Pauler Tivadarnál és Horváth Cyrillnél, mindjárt kurzusom elején, tapasztaltanom lehetett.

És ha azon a világzsinaton, a melyet Volney «Les Ruines» című művében, a pozitív vallások ellentéteinek kiegyenlítésére szolgáló kísérletként, oly geniálisan állított oda s melyen a földgömb összes népeinek mindenike, végül csakis saját valóságának egyedüli és kizárólagos jogosultsága mellett kardoskodott, a magyar elme helyét keressük: ezt úgy hiszem, azon az emelvényen találnök meg, a melyen az arbiter, a dönteni készülő bíró székel.

De azért, az egyetemes kulturával való kapcsolatunknál fogva, melyet magasb műveltségre törekvő hazafiak fentartottak, a mindenkori korszellemnek, az uralkodó bölcséleti főirányoknak hatása gondolatvilágunkra mégis reá nyomta bélyegét, mint a zeneműben, a Dur vagy Moll — egyebekben szabad kezét engedve a szerzőnek — meghatározza a kompozíció menetét.

Így hódította meg a XIX. század első felét általában jellemző nemes idealizmus és romanticizmus hazánk akkori vezérlő szellemeit is.

A nagy francia forradalom, mely nagyszabású kísérlete volt filozófiai elméletek gyakorlati alkalmazásának, ad absurdum vitt consequentiáik levonásának, borzasztó tévedéseiben, szerencsétlen végleteiben, az emberi ész és temperamentum kiskorúságát, a tömegpsziche kiszámíthatatlanságát mutatta ugyan ki; de eredményeiben a szellemvilágra azzal hatott, hogy az emberek millióit felrázta előítéletek között töltött álmukból, gondolkozásra villanyozott fel addig tompa és indifferens elméket, az emberi nem haladása nagy kérdései iránt érdeklődést keltett s különösen a jog- és államtudományok filozófiájának adott nagy lendületet s az egymást ért alkot-

mánytervezetekkel és reformkísérletekkel, Franciaországban a világot valóságos alkotmánykísérletezési állomással ajándékozta meg.

Magyarország mindennek levonta tanulságait s bölcsen óvakodott a tulzásoktól; míg csak a szabadságharczot reá nem kényszerítették.

A harminczas-egyvenes években nagy reformmunka indult meg hazánkban, melyre a szellemeket vezérferfiaink előkészítették, érettekké tenni iparkodtak s ezek a vezérferfiak hivatásukat, legnemesebb oldaláról fogták fel; mert valamennyien, mint reánk maradt nyilatkozataikból, műveikből és egész eljárásukból látjuk, filozófiailag iskolázott, széles látókörű elmék voltak.

Nem látszik-e meg Kölcsey, Szalay László, Dessewffy Aurél, Szemere, Palóczy, Klauzál, Széchenyi, Deák, Eötvös, Pulszky, Kossuth minden nyilatkozatán a filozófiai műveltség, a polihisztor képzettsége, a mindent átkaroló és áttekintő az összefoglaló filozófiai felfogás?

Az 1843-iki büntető-törvényjavaslatnak most közzétett tárgyalásai is milyen fényt vetnek akkori vezérembereink értelmi szintájára, ideális gondolkozására!

Elragadtatással jelenti azokról a tárgyalásokról az e részben annyira illetékes belga országos szakbizottság:

«Ces débats donnent une haute idée du talent et des vastes connaissances des membres qui y ont pris part... la lecture de ces débats — nous l'avouons — a fait sur nous une grande impression» sat.

S az 1848-iki törvény, bár formailag tökéletlen, mert sietve készült: érdemileg mily tökéletesen reassumálja alkotmányunkat és kodifikálja alapjogainkat!

Akkori törvényhozóink és publicistáink műveltsége a Renaissance-on alapult; itthon szerzett ismereteiket, külországi egyetemeken egészítették ki s gyarapították azontul is szüntelenül autodidaktikus foglalkozásokkal s gazdag szellemi szerzeményüket asszimilálni, önállóan fejleszteni és alkalmazni tudták.

A kor nevelési ideálja, a ma annyira perhorreskált Lateiner volt, a mi pedig humanisztikus alapot tételezett fel, a további önművelésre való teljes képesültséget jelentett s távol volt attól a skolasztikus egyoldaluságtól és korlátoztságtól, melyet a multtal végleg szakítani kívánó modernnek azzal a fogalommal összekötni szeretnek.

Azok a férfiak a megyékben is működtek, nagy vonzóerejű helyi gócpontokul szolgáltak s a műveltséget önkéntelenül is propagálták.

A hazánkra nézve bekövetkezett szomorú fordulat: Abszolutizmus, konkordatum, cenzura, a társulás elé vetett akadályok, úgy hatottak szellemi életünkre, mint a dermesztő fagy egy virágzása teljében álló gyümölcsfára, melynek termő rügyeit hosszú időre elpusztítja. Az eszményekért való lelkesülést, bús lemondás és fatalisztikus közöny váltotta fel s mikor a nemzet megbénított tagjait a kiegyezés után újra kinyújtani birta és használni tudta, a megindult rohamos gazdasági fellendülés az anyagiak felé terelte a sokáig szunynyadt erőket. Majdnem minden számbavehető tehetség közgazdasági tevékenységben próbálkozott, a struggle for existence-t, struggle for wealthnek értelmezvén s e szédülés még tudósokat is elkábított, olyanokat, a kik Brillat-Savarinnek azt a tételét fogadták el filozófiai rendszerükül, melyszerint az emberiségnek nagyobb szolgálatot tesz az, aki új izletes ételfogást eszel ki, mint az, aki új csillagot fedez fel.

De a kik meg is maradtak a tudománynak idebenn meg a külföldön is, idegenkedni kezdtek a filozófiától, melyet a természettudományok sikerei, a technika s a minden téren mindinkább kifejlődött specialistaság háttérbe látszottak szorítani. S eme túlhajtott részletezésről helyesen jegyzi meg e korszakról elmélkedő egyik szerző, hogy a valóság kis metszetével való foglalkozásában, teljesen elvesztette az egész és a nagy összefüggések iránti érzékét.

De nemcsak a kornak és a tudományos világnak ez a realiztikus iránya okozta nálunk a filozófia iránti érdeklődés

hanyatlását, hanem jó részben a külföldi filozófiában lábra kapott pesszimizmus is, mely Schopenhauer, Hartmann, Nietzsche által képviselve, ezeknek az íróknak brillans stíljé dacára, a magyar ember kedélyvilágába be nem férkőzhetett, közönségünket a bölceleti tanulmányoktól elidegenítette.

A filozófia a tantermek falai közé lett internálva s ott is helyenkint elég mostoha bánásban részesült, művelése a tanférfiak körére szorítkozott.

A törvényhozásokban pedig, megindult a hajsza a humanisztikus tanulmányok, kulturánk alapjai ellen, nálunk első sorban az itt sohasem kedvelt, mert alaposan, hasznosan soha nem tanított, soha nem művelt görög nyelv ellen fordult a secesszionisztikus reformakció.

A «Görögöt Pótló Tantárgyak» csodaszülött fogalma honosult meg a humanizmusnak szentelt intézeteinkben s az egyelőre kegyelmi haladékot nyert latin nyelv és irodalom tanrendeinknek mostoha gyermekévé süllyedt.

A nevelési ideál pedig Edmond Demolins nyomán, az anglo-saxon Matter-of-fact-man lett, a ki sivár kedélyű, s a hasznon és anyagi élvezeten kívül minden iránt blazírt és a ki igen jó lehet olyan országnak, mely gyarmatokra küldi fölös ifjait, foglalás, benszülöttek sanyargatása és meggazdagodás czéljából; de mely olyan nemzetnél, a milyen mi vagyunk s melyről a költő szava áll:

«E nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely,»

igen rosszul van alkalmazva.

Milyen szerencse, hogy bár szilaj, de egészséges és jó lelkületű ifjúságunk nagy része ezeknek a kísérleteknek még mindig ellentállani képes és jó magyar hagyományainkat megőrizni igyekszik!

E nézeteimnek más hatáskörben és más vonatkozásban való hangoztatásánál, már el kelle tünnöm a maradiság vádját

Laudator temporis acti-nak mondtak s a tanügyi irodalom terén megróttak miatta.

Megérdemeltem volna, ha egyoldalúságba esem, ha nem hódolnék meg magam is a természettudományok és a technika nagy vívmányai és jelentősége előtt.

A tanítási módszerek mai fejlettsége mellett azonban, a reáltárgyak művelése nem zárja ki a humanisztikus disciplinák teljes érvényre juttatását; sőt viszont, az utóbbiak az előbbiekre csak termékenyítően fognának hatni.

A humaniorára pedig azért helyezek oly nagy súlyt, mert meggyőződésem, hogy olyan vezérférfiakra van szükségünk, a minőket fentebb ecseteltem.

Az az iskola még nem veszett ki egészen, vannak még reá emlékeztető aktiv embereink; de az új nevelési ideál fenyegetően emelkedik fel előttünk s a jövő iránt aggodalommal tölti el sziveinket.

Sajátszerű helyzetünkben, mindig résen kell lennünk. Kis lankadás, kis visszaesés, egy-két selejtes nemzedék kockázathatja mindazt, a mit századok küzdelmei között e nemzet kivívott.

Vezérférfiak alatt itt nem értem a nagy embereket, Carlyle, Buckle és Spencer great-man-theoriái értelmében; nem azokat a ritka alakokat, a kik korszakukra reá nyomják egyéniségük bélyegét, vagy nemzetük jogosult vágyait és törekvéseit kitalálni, felismerni és megtestesíteni tudják. Ilyenek az istenek adományai. «Vezérférfiak» alatt, itt annak az intelligenciának kimagasló alakjait értem, mely intelligencia a nemzet mindenkor műveltségi fokát juttatja kifejezésre, kulturájának a vivője minden pályán, mely a nemzet politikai gerincét képezi, a magyar state-craft, a politikai erőnek, ellenálló reproduktív képességnek letéteményese.

Ennek az elemnek fentartására, mentől magasabb szintjára emelésére kell törekednünk és súlyt helyeznünk.

E végből szükséges, hogy ennek a társadalomnak minden tényezőjét, minden rétegét az a tudat hassa át, hogy itt a jól

értelmezett hazafiság kategorikus parancsa: a műveltség és a jellem minél hatékonyabb fejlesztése.

«A mi egy nemzetet felemel, a mi erőssé és tiszteltté teszi — írja egy angol publicista, — a mi erkölcsi hatalmat és hatást biztosít részére és megtöri más nemzetek fenhéjázását vele szemben — az a műveltség és a jellem arisztokraciája, melylyel rendelkezik.»

A tudomány hatalom — mondta már Bacon — de nem adja meg neki azt a hatalmat az ismeretek enciklopedikus felhalmozása, hanem csak az a képesség, hogy azokat az ismereteket rendszeresen összefoglalni, összefüggésükben átértetni, egymásra vonatkoztatni és az életre alkalmazni tudjuk. S mert erre a filozófia tanít bennünket, elhatároztuk, hogy ezt az eddigénél nagyobb mérvben, társulásunk útján, művelni, terjesztetni, kedvelté és népszerűvé tenni fogjuk.

Társaságunk célja: kihozni a filozófiát az iskolából a szabadba, a nyilvánosság friss levegőjére. Hadd mérközzenek a szakemberek a nyilvános porondon; másrészt a tudományokkal foglalkozó laikusoknak is hadd váljék megközelíthetőbbé az összekapcsoló, a végső következtetéseket levonó, az összefüggést és összhangot létrehozó s az egyént annyira felemelő bölcsészet.

De hogy célt érjünk, első sorban szükséges, hogy mód-szerűnk a tárgyat érdekessé, vonzóvá tegye.

A napi sajtó játszi, tárgyról-tárgyra átmenet nélkül szálló közleményeivel elkényeztette korunkban egyébként is sokféle megosztott figyelmünket és nap-nap után, újra meg újra megszakítva tanulmányainkat, kisodorva egyensúlyából hangulatunkat, elszoktatott a beható koncentrált olvasástól és ily viszonyok között figyelmünket és tanulmányainkat csak nehezen tudjuk egy skolasztikus nehézkességű s a stíl bozotos tömörségébe burkolt eszmemenethez kötni.

Hisz a legtöbb embert a filozófiai munkák nehézkessége, szárazsága riasztott el e tudománytól és sokan, a kiket a könyv felvágásánál s a címek gusztálásánál olyan érzés fogott el,

mint azt, a ki bájos vidékbe remél utazhatni, az olvasásnál csakhamar látják, hogy kietlen sivatagba jutottak, a hol minden lépésnél arra kell gondolniok, vajjon képesek lesznek-e még tovább haladni és ha igen, meddig? Végre is csalódottan térnek a könyv fölött napirendre.

Tartsuk szem előtt a jó Lotze elvét, a ki arra törekedett, hogy a hallgató kedélyével szoros kölcsönhatást létesítsen, a melyet, ha sikerülne — ugymond — «világnézlete bármely diadalánál többre becsülné».

Az a tanító ellenben, a ki hallgatóit sem magához fel nem emeli, sem azokhoz leszállani nem tud, egy üres szám a közoktatás sorsjátékában.

De célul tüztük magunk elé: a filozófiai felfogásnak a tudományok más körében is meghonosítását és megszilárdítását.

Filozófiai gondolkozás (világnézet) nélkül, még a legszorgalmasabb szaktudós is örökké csak rutinier fog maradni, hasonló a munkafelosztás példaképeül felhozatni szokott ahhoz a gyári munkáshoz, a ki egész életében egy bizonyos gépalkatrészt készít, a nélkül, hogy annak helyét és rendeltetését az egész gépben ismerné s a gép egészének mikénti működéséről tisztá fogalmat alkothatna.

Legyen az orvos a betegágnál, legyen ügyvéd fogadó szobájában, vagy a tárgyaló teremben, legyen bíró a bírói széken, törvényhozó a parlamentben, tanár a katedrán, vagy pap a szószéken, legyen író, legyen művész; ha nincs filozófiai érzéke, ha készsége nincs kapcsolatban a világműveltséggel: csakhamar holt pontra ér, vagy sántikál az okoskodása, vagy valamely megdöbbenő nyilatkozatot tesz, vagy valamely át nem törhető fal előtt áll meg gondolkozása s a hallgatóban vagy félben, a *deceptio* bizonyos érzetét hagyja vissza, melyet ez, sokszor önmagának sem tud megmagyarázni.

Annál kárhozatosabb tehát az újabb időben észlelhető az az intézkedés, mely szakintézetekben az összefoglaló, a szintetikus bölcséleti tudományokat fölösleges ballasztként, hátérbe szorítja.

Azok, a miket a különféle foglalkozásokról mondtam, épp úgy állanak a képzőművészetekről és a szépirodalomról is. A képzőművészetek, a szépirodalom, ide értve a színpadot is, nézetem szerint csak akkor felelnek meg föladatuknak, ha az, a ki magát termékük hatásának kiteszi: az által ethikailag gazdagabbá, nemesebbé lesz, mint a milyen azelőtt volt. Képzőművészetnek és szépirodalomnak, ha az emberi haladás, nemesbülés tényezői akarnak lenni, eszményi tartalommal kell birniok s ha realizmusra törekszenek, olyan tárgyat kell hogy válaszszanak, mely a szemlélőt vagy hallgatót a mindennapiságból kiragadja, műveltségében előbbre viszi, mert enélkül a szerző haszontalan vagy éppen káros dolgot végez.

Egyik további célunk: az ethikai érzéknek ébrentartása és fokozása s ezzel ismét magasztos föladatot tűzött maga elé Társaságunk, mely eme céljával, a társadalomra való kihatást és befolyást ambicionálja; társadalmi erkölceink tisztulására nézve, tényező akar lenni.

Az ethika a filozófiai tudományoknak legkiválóbb egyik alkatrésze ugyan s mint ilyen, azoknak a tudományoknak a művelésében és terjesztésében befoglaltnak tekinthető; ha azt alapszabályainkban mégis különösen kiemeltük, az csak abban leli magyarázatát, hogy Társaságunk már ezen az uton is hadat akar üzeni, a közéletben fejét sokszor felütő cinizmusnak, frivolitásnak, önfegyelmetlenségnek s az erkölcsi felelősségérzet hiányának, melyek mind a legélesebb ellentétben állanak a filozófiai felfogással, melyet propagálni akarunk.

«A gonoszaknak — mondja Stuart Mill — semmi egyéb se kell, mint hogy a jóakarató emberek közönyösen nézzék viselkedésüket.»

Terjeszszük tehát a bölceletet az ethikai érzék ébrentartása szempontjából is; mert bármennyire gunyolódjék Spencer, Kantnak illető mondása fölött, az Erkölcsi törvény, a mely bennünk honol, vagy melyet a filozófia ébreszt lelkületünkben öntudatra, nem üres szó, nem kiméra, hanem nagyfontosságú haladási tényező és értékes társadalmi biztosíték; mert helye-

sen jegyezte meg egy görög bölcse, hogy ha egy csapással megszűnnék minden állami és társadalmi sanctio, a filozófusok csak úgy viselkednének, mint eddig s hajszálnyira sem térnének el — mennyire tőlük függ — arról az utról, a melyet részükre, megérlelt meggyőződésük kijelölt.

A közéletben felmerülő elvi kérdések elől sem kíván kitérni társaságunk, mely minden tekintetben élénk érdeklődést tanúsít milieu-je iránt és az étellel a legszorosabb összeköttetést kívánja fentartani, a nyilvánosságot nem kerüli, hanem lételemének tekinti.

Elvégre is csak nyereség a közéletre nézve, ha a társadalmat mozgásba hozó elvi kérdések számára egy teljesen pártatlan és érdektelen új instantiát kap, ha ilyen sokszor kényes elvi kérdéseknek filozófiai szempontból való tárgyalására egy forum nyílik meg.

E tekintetben nem tulajdonítunk magunknak sem mandátumot, sem előre megállapított tekintélyt: mindezeket érveléseink sulyának kell majd pótolnia.

Végre, mindig szem előtt tartjuk, hogy «magyar» filozófiai társaság vagyunk s ez a minőségünk azt a kellemes kötelezettséget rója reánk, hogy a magyar génusznak a bölcsélet terén a múltban való megnyilatkozását, beható kutatás tárgyává tegyük, az erre vonatkozó történelmi adatokat feltárjuk, biztosítsuk, összegyűjtsük s ezzel — magunk is tanulva — a filozófiával foglalkozott elődeink iránt lerójjuk a hála adóját.

Tisztelt Gyülekezet!

Dante De Monarchia című művében ezt írja:

«Proprium opus humani generis totaliter accepti, est actuare semper totam potentiam intellectus possibilis.»

Ebben az opusban Társaságunk egy szerény láncszem óhajt lenni; mert meg vagyunk győződve, hogy az emberi nem csak a tudomány birodalmának folytonos gyarapítása, leszűrt s a gyakorlatban kipróbált elveinek megállapított igazságainak rendszeres alkalmazása útján közelítheti meg vagy tán még el is érheti a humanisztikus tökélyt.

«A tudomány — írja Renan, *L'Avenir De La Science* című művében — az emberiség jövőjét méhében rejti; ő adhatja csak meg rendeltetésének, hivatásának magyarázó igéjét (*elle seule peut lui dire le mot de sa destinée*) és oktathatja ki elérésének módjairól.

«Jönni fog egy nap — így folytatja — a mikor a tapasztalás által felvilágosított ész elfoglalja jogosult uralmát és vezeti a világot — nem többé a véletlen szeszélyei szerint, hanem a céltudatosság tiszta tekintetével.»

«Az a tudomány, mely a világot akkor kormányozni fogja, az nem lesz többé a politika; az uralkodó tudomány az akkori *souverain*: az a Filozófia lesz.»

Arra törekedjünk!

S most áldást kívánva működésünkre, az ülést megnyitom.

A FILOZÓFIAI IRÁNYOK KÜLÖNBÖZŐSÉGÉNEK GYÖKEREIRŐL ÉS MEGEGYEZTETÉSÜK LEHETŐ- SÉGÉRŐL.

Irta: *Dr. Böhm Károly.*

I.

Ha korunk filozófiai gondolkodásának szövedékét futó pillantással szemléljük, könnyen azon látszat támad bennünk, mintha végigtekinthetetlen sokaságú, egymástól teljesen különböző minőségű fonalakból állana. A theologiai képzetek és a pozitív tudás tényei képezik az első nagy megoszlást, mely az egyesek gondolkodásában megegyeztetésre vár; a természetfilozófiában az anyag és szellem dualizmusa áll fenn s kapcsolódik az atomizmus és dinamizmus felfogási módjával. A világ megismerésének folyamatát s általában egész lelki életünket megnagyarázni, pszichológiai irányok a legkülönbözőbb választékban ajánlkoznak s ezen élet finom vonatkozásaiban téved el pillantásunk. Előttünk folyik a harc, mely az erkölcsi élet törvényeinek megismerése körül ide-oda hullámozik, s egyik oldalon az egyéni, másikon a társas erkölcs nyújt megoldandó bonyolult problémákat az ethika és szociológia tudományainak. Végül a művészi alkotás felfogásában annyi felé térnek el a nézetek, hogy már kétségbe kezdünk esni az iránt, vajjon lehetséges lesz-e valaha a szép rejtelmeit feltárni s fogalmi alakban fixirozni?

A felületes pillantás, ez eltérések láttára, hajlandó azokat

egyéni vagy közérdek hatásából, a milieuból vagy az egyéni karakterből magyarázni. És a köznapi élet megtévelyedett értékeléseit elég is, ha így magyarázzuk; azok többet nem érdemelnek. De hibásan járunk el, ha mélyebben fekvő eltéréseket ily felületesen akarnánk megérteni. Így például néha a materialista nézetet bizonyos alacsony ösztöni étellel véljük összefüggésbe hozhatni; az egoista és utilista még ma is sokaknál egyet jelent; a naturalisztikus művészeti irányt a művész korának és saját lelkének nyers természetességéből véljük megérthetni. S Adickes, kiel tanár, a determinizmus és indeterminizmus ellentéteit karakterológiai alapra vezeti vissza. «Az állásfoglalás» ugymond «nem az intellektusból, hanem a karakterből folyik. Az egész emberiség ugyanis két típusra oszlik, melyek mindenben ellentétek: én *egészek*-nek vagy relativoknak és *főemberek*-nek vagy abszolútoknak nevezném». (Ganze oder Relative — Halbe oder Absolute).*

Nézetem szerint ezen tetszetős magyarázatok, az alapig hatoló eltéréseknél, a felületen maradnak. Az egyéni és közérdekek, a társadalmi állapotok és egyéni gondolkodásmódok magok is okokból erednek, Adickes karakterológiai különbségei is magyarázatot kívánnak. S tekintetbe kell venni mindenkor azon tényt, hogy a fent felsorolt nagy ellentétek nem zárják ki egymást az egyesnek gondolkodásában. A materializmus, minden atomrezgési magyarázata mellett, különbséget tesz «vegyi» és «szellemi» folyamatok között, úgy mint Schelling vagy Hegel is tették; az atomusok mellett ott van az összetartó erő képe; az utilitarianizmus (I. Stuart Mill) különbséget tesz az élvezetek között minőség tekintetében s Kant eudaimonisztikus példákkal illusztrálja a kategorikus imperativust.

Ezekből látható, hogy a komoly eltérések megértése és

* ERICH ADICKES «Ethische Principienfragen» c. alatt cikksorozatot közölt a «Zeitschr. f. Philos. u. philos. Kritik» 116 k.-ben, melynek 9. lapján olvasható az idézet.

magyarázata mélyebb alapokra utal, mint a miket rendesen elegendőknek vélnek. Ezen alapra már az egyes gondolatcsoportok élesebb elemzése is rávezet, mely kimutatja, hogy az egyes kapcsolt fonalak nem egyforma minőségűek. Az anyag és szellem terminusai például a világ lényegének quidditására (miségére) vonatkoznak; a pszichikai funkciók: érzéklet, szemlélet, értelem, érzés, ösztön és akarat az egyik ágnak fokai, melyeknek a másikon, vegyi elemek és fizikai erők formájában, hasonló gradusok felelnek meg. Atomus és continuum már ezen lényegnek megjelenési formái s az egyes részek vonatkozásait a tér és idő szemléleti formáiban fejezzük ki, miknek mélységes gyökerét az okiságban sejtjük, de még tisztán elemezni nem bírjuk. Mind ezen vonások azon közös jellemzőben egyeznek, hogy a lényegyet, a valót úgy adják, a mint az tőlünk függetlenül, módosító egyéni befolyásunk által nem zavartatva, nyilvánul. Hajdan ezen vonásokat az ontológia fejtegette s a közfelfogás, melyre ismeretelméleti skrupulusok nem folynak be, most is a tárgyakban rejlőkül tekinti. A világnak ilyen szempontból való felfogása az objektív való megállapítását célozza s azért méltán *ontológiai szempontnak* nevezhetjük.

Azonban ezen ontológiai szempont nem az egyedüli. A dolgokat nemcsak objektív valójukban és tartalmi vonásaikban vizsgáljuk, hanem azon tekintetből is, hogy egymáshoz milyen minőségi viszonyban állanak, s mennyire alkalmasak bizonyos célok megvalósításában támaszul szolgálni. A valóságban a tájék, melyet valaki néz, nemcsak a *maga* tulajdonságaival terül el a néző előtt, hanem azon fénynyel és árnyékattal, ama hangulattal és kísérettel együtt is, melyet a *néző* rávetít. S ha már fiziológiai lehetetlenség az, hogy a mi értelmünk a világot úgy ábrázolja, a mint az felfogásunktól függetlenül létezik, akkor a teljes világképben ép úgy benne kell lenniök a realitás kényszerű vonásainak, mint azon reflexnek, mely reá a mi belsónkből sugárzik. Csak így teljes a világkép, mely e nélkül az objektív tartalom és a szubjektív hangulat két

elvált felére szakadna szét. Ezt a másik vonását a valóság az által nyeri, hogy mi bizonyos mértékkel összemérjük és megbecsüljük. A tárgyak ezen felfogását *axiológiai szempontnak* nevezhetjük, mely a dolgok becslésében, *értékelésében* nyilvánul.

A mikor tehát világképünk szövedékének szárait minősé-
gükre megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy minden látszó külön-
bözésük dacára kétféle csoportba sorolhatók s e kétféle fel-
fogásban látom azon alapot, melyre a filozófiai kérdések maguk
s megfejtésüknek eltérései visszavezethetők.

II.

Ennek tüzetes felmutatása ökvetlenül megkívánja, hogy a
kétféle szempont természetével közelebbről megismerkedjünk.
Gondolkodásunkban tényleg két sor halad egymás mellett
párhuzamosan. Az egyik sorban állanak a tünetmények, melyek-
nek jelentését megállapítjuk, alkatrészeit elemezzük s elválaszt-
juk, melyeknek relációit az okozás, a tér és az idő formáiban
szemléljük. Mindezek a másik sorban másképp helyezkednek el;
e sorra nézve mellékes a térbeli, időbeli és oki elhelyezkedés,
a jelentések logikai szubordinációja nem határoz benne s nem
állapítja meg e sorozat menetét. Csak a jelentés értéke, melyet
valamely emberileg abszolút mértékkel mérünk, ez a döntő
szempont ezen sorozat felállításánál. Arra nézve például, hogy
a növénynek ezen rangfokozatát megállapítsuk, nem szüksé-
ges ismernünk földrajzi elterjedését, sem azt, hogy melyik
földtani korszakban lépett fel, sem azt, minek szolgál első
sorban s milyen hatással van környezetének valamelyik pont-
jára. Erre teljesen elegendő a növény intellektuális strukturá-
jának ismerete, melyet ama keresett mértékkel összemérünk,
hogy ily módon a növény értékét kikutassuk. Hasonlóképen
a cselekedet jóságának megértéséhez nem szükséges pszicho-
lógiai előállásának módját, tér- és időbeli körülményeit tud-
nunk, és ép úgy a műalkotás önbecsét ezen körülményektől

elkülönítve kell megállapítanunk, ha valódi értékét ismerni akarjuk.

Az *ontológiai szempont* az ismerés fundamentuma, kezdete; sokszor benne látták már az *egész* tudományt; a mit most büszke önérzettel *pozitív* tudásnak nevezünk (melynek logikailag legértékesebb része az *exakt* ismeret), az nem egyéb, mint az ontológiai szempontnak módszeresen támogatott s mindenre alkalmazott érvényesítése. Ennek szolgál az indukció egész fegyvertára, ezzel kapcsoljuk össze, a hol tehetjük, a matematika formuláit, itt érvényesülnek a logika összes törvényei s e rendszeres formában, az ész megsemmisülése nélkül, ellenmondás egy ponton sem tűrhető. A természet minden részletének (beleértve a hiperorganikus társadalmi tüneteményeket) megértése ezen uton eszközöltetik; így állapítjuk meg a dolgok jelentését s összefüggését, az anyagi tüneteményektől kezdve a szellemi komplexumokig. *Ezen ismeret a világnak tükörképe*, a melyre az egyéni kívánság heve nem lehelté reá elhomályosító fátyolát, az akarat nélküli intellektus alkotása, mint Schopenhauer nevezni szerette.

Az ontológiai szempont a dolgok objektív relációinak felderítésén fáradozik. Elemezve jut el a dolgok alkatrészeire s térben és időben helyezi el; viszonyba hozza az előzményeket a következményekkel s ha ezen valót ($\tau\acute{o}\ \acute{o}\nu$) megértette, eleget tett feladatának. Eljárásának vezérlője az okviszony, mely két tag megkülönböztetését és kapcsolását követeli s azért az egész felfogás *diskurzív, haladó természetű*, egyik részről a másikkra halad s huzza köztük azon fonalakat, melyek a végtelen sok egyest összefüggő egységbe fogják össze. A diskurzív felfogásnak ezen feladatából érthető egy másik jellemző vonása is. A diskurzív felfogás a jelen hatások, a való befolyása körében mozog; a tény megállapításában áll egész művelete s hűtlenséggel vádolható, ha a valónak tiszta tükörképét megőrizni nem képes. Ennélfogva a diskurzív felfogás a külső kényszer uralma alatt áll s ezt a kényszerűséget találja a dolgokban; a tárgyak tulajdonságait nem vál-

toztathatja, hanem elismerni kénytelen; a tér- és időbeli relációkat nem módosíthatja s a kauzális függést mindenütt felteszi s követi. Mert kényszer alatt állván, mindezeket nem változtathat semmit sem.

Ezen ontológiai szempontot kiegészíti az *axiológiai*. A mit amaz tartalma szerint megállapított, környezetével kapcsolatba hozott, azt emez izoláltan, magában elég egésként szemléli s értéke szerint állapítja meg. Az axiológiai szempont tehát izoláló, tömörítő intuíción alapul s *intuitív természetű*; a művészet alkotásai ebből erednek s erre épül a karakter erkölcsi megítélése. Mindezen megítélések valami abszolút mértékre vonatkoznak; a mit az emberi ész a legmagasabbnak tekint, azt használja a többi dolgok értékének fokmérőjeül. Ezen mérték annál magasabb, minél fejlettebb az egyéniség intelligenciája, melyből fakadt; minél magasabban áll az értékelő, annál kényesebb a mértéke. Az idealizmus követelése lehet túlfeszült, ha kora viszonyaihoz mérjük, mint volt például Jézus erkölcstana a zsidók legalitásával szemben, de bizonyosságát észszerűségében találja, mely az idők folyásával diadalra juttatja. S azért ha a valóság helyes felfogásához éles szemet és hű reprodukciót kívánunk, akkor az értékeléshez az egyén magasfokú önértéke a nélkülözhetetlen feltétel. Az értékelésnél az arisztokrata egyes a döntő (úgy fogta fel ezt már a demokrata J. St. Mill. is;*) az átlagos tömeg az anyag, melyet az «only competent judges» mérnek s azért a hol a tömeg értékelése uralkodik, ez a kor inferioritásának és tespedésnek a jele. Az intuitív szemlélés alkotásai ugyanis a jelent soha sem lepik; ők a fejlettebb jövő képei, miket az intelligencia egyesekben mint korai termést fakaszt és érlel meg. Ezen képek ideálokként állanak a valóval szemben, méltóságukat

* J. ST. MILL. *Utilitarianism* (2 ed. 1864.) 15 l. «the test of quality and the rule for measuring it against quantity, being the preference felt by those, who . . . are best furnished with the means of comparison» (17). S azért «from this verdict of the only competent judges, I apprehend there can be no appeal» (15 l.)

észszerűségük alapítja meg s arra nézve, kiből először nyilvánulnak, kényszerítő erővel bírnak, minél fogva követésüket a környezettől is kategorikus imperativusokként követeli. Így keletkezik az *ὁν* mellett a *δεόν*, a «van» mellett a «kell», a kényszerűség mellett a szabad lehetőség.*

E két felfogás világképünkben egyrangú szerepet játszik világképünk e kettőnek szövedéke s egyenként alkalmazva őket, csak félszeg, egyoldalú képet nyerünk a világról. De az intuitív felfogást megelőzi a diskurzív, az axiológiai az ontológiai, az értéket az okság és célszerűség felismerése; az értékelésnek alanyát (substratumát) az ontológiai megállapítás szolgáltatja. Lehetetlen pedig, hogy ezen két felfogáson belül külön-külön megoldhatatlan ellenmondások álljanak elő; ha az emberi lélekben «antinomiák» vannak, akkor ezek a vágyaink és beteljesülésük közti incongruentiából származnak, de a «tisztá észben», a hol Kant kereste, ott nem fordulhatnak elő. Az értékelő szempont az ontológiaiának exaktságát semmi tekintetben sem zavarhatja; az axiológiai kívánság

* Érdekesnek találom, hogy ezen felfogásnak, mely a Kant-féle filozófia alapjával összeesik, már Kant korában szabatos kifejezést adott egy Kanthoz írt levélben Willmans Carol. Arnold. 1797-ben, melyet Kant a «Der Streit der Facultäten» (1798) 1. fejezetéhez «Anhang»-ként lenyomatott azon megjegyzéssel: «wobei ich gleichwohl jene Ähnlichkeit meiner Vorstellung mit der seinigen unbedingt einzugestehen nicht gemeint bin». Willmans (Kant. S. W. VII. p. 387. ed. Hartenstein) így szól: «Jenes *ist* n. dieses *soll*» führt auf zwei ganz verschiedene Bestimmungen am Menschen . . . In der Natur *ist* alles; es ist von keinem *Soll* in ihr die Rede; Sinnlichkeit u. Verstand gehen aber nur immer darauf aus, zu bestimmen, was u. wie es *ist* (tehát a földi élet számára vannak rendelve). Die Vernunft will beständig ins Übersinnliche, wie es wohl über die sinnl. Natur hinaus beschaffen sein *möchte*» (tehát a «más világ» számára, «für ein Reich der Sitten» van rendelve). Kant tana ezzel egészen egyezik, s mégis igaza van, mikor ezen «misztikus» ismeretet elutasítja. De az egyeztetést a «Verstand» kategoriai és a «Vernunft» imperativusa között létesíteni Kant nem bírta; ő is kétféle tehetséget tett fel, miknek közös gyökerét kereste, — a helyett hogy ugyanazon itélő erő kétféle alkalmazását látta volna a «van» és «kell» viszonyában.

csak mint posztulatum szerepelhet a valóság keretében, mint a jövőnek előrevetett fényes árnyképe, mely a jelent «be-aranyozza».

Ellenben előállanak ellenmondások okvetetlenül, mihelyest a két felfogás különféleségét félreismerve, valamely kérdés szövedékében például csak ontológiai fonalakat látunk s ilyenekül akarjuk megfejteni az axiológiai álláspontnak benne rejlő elemeit. Akkor ugyanis az egyik felfogás a másiknak törvényt akar szabni s megzavarja annak logikai consistentiáját; az axiologia áttöri az ontológia sorát s meghamisítja a valóság fogalmát, az ontológia pedig mereven áll meg a jelen való mellett s e merevségén megtörik az érték ereje. Így zavarta meg az axiologia a dolgok lényege körüli vitát, mikor értékelésével az egyedül adott tényt kétfelé szakította; így foglal el visszautasító állást az ontológia a szabadság értékeségével; s így küzdi manap is oknélküli harcát az ontológiai alapon nyugvó utilitáriánizmus az intuición alapján álló idealizmus ellen.

Legyen szabad ezen kérdéseket egyszer ezen szempontból megvilágítani. Talán a logikumok rövid előadása lehetségessé teszi majd annak bebizonyítását, hogy itt ellenmondások nincsenek, ha a problémát saját természetének megfelelően fogjuk fel, hogy az antinomiák itt csak a két felfogás illetéktelen összekeveréséből eredhetnek.

III.

Az ontológiai kérdés korunk filozófiájában háttérbe szorult s a buzgalom hevessége agnosztikus egykedvűségnek csinált helyet. Mi már idegeskedni kezdünk, ha valaki az anyag és szellem kérdését bolygatni kezdi s azt hiszszük, hogy a problema már megkapta megoldását. Pedig ebben csalódunk; az agnoszticizmus csak látszólagos megnyugvást nyújt, az «Ignorabimus» csak félénkségünknek vallomása. Ha

tehát mi az ontológai kérdést szándékosan elhallgattatjuk is, azért az némán, mint a rejtélyének megoldására váró Sphinx, ott ül a magaslaton, meredt szemmel kitekintve a távolból közeledő Oedipus után.

A kérdésre az utolsó megokolt feleletet Kant adta, mikor a noumenont ismerhetetlennek mondotta; nem a lényeg, hanem a tünemények képezik ismeretünk tárgyát, így tanítja Kant, Comte és Spencer egyaránt. Azonban ezen megoldás nem hatotta át az egész filozófiát s ha őszintén megvizsgálunk veséinket, akkor bizonyára úgy tapasztalnók, hogy köztünk, a jelenlevők közt is, szíve vonzalma az egyiket a materializmus-hoz, a másikat a pneumatizmushoz, a harmadikat a paralleliz-mushoz vonzza. S így hajlik Comte a materia felé, a hova a pozitivizmust Spencer «transfigured realism»-ja is vitte; Fechner és hívei a Spinozismus redivivus képviselőiként kétséges homályba burkolóznak, mikor a valóságot egy kör görbüle-tének két aspektusához hasonlítják; a német idealizmus pedig Fichte óta (beleértve Schopenhauert is) csak a szellemet fo-gadja el valóságnak.

S ha közelebb lépünk a problémához, akkor arról győz meg annak logikuma, hogy a Kant-féle megoldás nem lehet végleges. Mi nem állhatunk meg a Sphinx színe előtt azzal, hogy válasz nélkül hallgatunk; a Kant-féle megoldást végig gondolva, az idealizmus karjaiba kell dőlnünk a nélkül, hogy ezért metafizikusokká lennénk.

Mert vajjon mi az a tünemény, a melyet ismerünk? Kant azzal válaszolt, hogy a tünemény (Erscheinung) csak a mi «képzetünk» (Vorstellung).^{*} Ámde a «képzet» nyilván szellemi, ideális állapot; jelentsen akár kémiai elemet, akár biológiai folyamatot, akár érzéki tulajdonságot, akár értelmi funkciót,

^{*} KANT Kr. d. r. Vft. (3. kiad.) p. 45. «dass uns die Gegenstände an sich gar nicht bekannt sein, und was wir äussere Gegenstände nen-nen, nichts anders als blosse Vorstellungen unserer Sinnlichkeit sein, deren Form der Raum ist». És sok más helyen.

mindenkor a kép csak a mi szellemünk alkotása. S ha ennél fogva ismeretünk csak a tüneményre szól, a tünemény pedig képzet, a képzet pedig szellemi állapot, akkor tulajdonképpen *csak a szellemet ismerjük*. S legyen ezen szellem bármi (ha valaki még ennek háta mögött is keresne további noumenont), *mi csak őt* és pedig oly alakban ismerjük, a mint Önünk előtt jelentkezik.

A Kant-féle megoldás ennél fogva nem az Ignorabimusra vezet, hanem nyilván az idealizmus javára döntötte el a kérdést. Legyen a noumenon (ha van!) akármi, nekünk csak képzeti kategoriáink állanak rendelkezésünkre, hogy megértsük. A mi világunk csak ismereti kép, ez a lényege; csak jelentésében állhat elő a különbség, de ezen jelentések mind szellemi, ideális természetűek. Így alakul a világ képében két képcsoport, melyek egyike az anyag tulajdonságait mutatja és öntudatlan, másika pedig öntudatos s a szellemi tevékenységek vonásait hordja magán.

De ontológiai különbséget nem fogunk keresni ott, a hol csak képekkel van dolgunk, a mint ezt Kant maga a pszichológiai paralógizmus fejtegetésénél igen határozottan ki is mutatta.*

Honnan van az mégis, hogy mindenikünk anyag és szellem között tesz különbséget? A dualizmus az axiológiai szempontból kerül beléje. Az egyedül ismeretes «képzet»-sorokra bizonyos értékmérőt alkalmazunk s köztük értékkülönbséget statuálunk; azután azonban elfelejtjük, hogy ez csak az értékelésnek volt átvitele a tárgyba s önkénytelen projekciónkban, a «képzetben», keressük realiter a lényeges különbséget. Ezen önkénytelen processzus okozza, hogy a legrégibb időktől fogva egy sornak ellentett két végére helyezték el az anyagot és a szellemet, noha senki a saját lelki állapotain kívül mást közvetlenül soha sem tapasztalt. Azon ellenszenv, melyet Platon óta az anyag ellen tapasztalunk, pusztán értékelméleti köve-

* Kr. d. r. Vft. p. 399. sk.

telésből ered; azért kellett a csekélyebb értékesség tulajdonságait (okság, tér, idő) a legfőbb értéktől megtagadni, azt téren, időn, okságon felül állónak deklarálni, mert sokkal nobelabbnak, előkelőbbnek vélték, ha teljesen ismerhetetlennek hirdetik. Innen érthető azon hevedesség, melylyel ezen vitákat sokszor folytatták. Mikor az értékjelző az anyagot lealacsonyította, a legnagyobb felháborodással kellett minden kísérletet visszautasítani, mely a szellemi tüneményeket ilyen alacsony minőségéből eredtetni próbálta s akkor történhetett azután az, hogy még a pogány Plotinos is «szégyelte, hogy teste van».* S mindazon keserűség, gúny, szidalom, melyeket a XVIII. század végétől fogva a materia körül vitázók egymásra szórtak, a gonosz írásmód, melyet ez iratokban tapasztalunk, bizonyítják, hogy itt nem ontológiai, hanem axiológiai szempontok vezérelnek.

IV.

Hogy egy ontológiai alapú kérdést mikép lehet axiológiai színezéssel annyira összekúsálni, hogy végre az egész gondolat teljes ellenmondást mutat, azt az *utilisztikus vitából* láthatni legjobban. Eredetileg a dolgok értékének főmérőjét az élvezet szolgáltatta, melynek alapján azokat hasznosaknak deklarálták (*ὠφελιμόν*, Sokratesnél); később azonban világossá lett, hogy az élvezetnek is vannak különbségei (már Platon akarja megállapítani a Philebusban és Rep. IX. 583—584.) s akkor a hasznos és az értékes elváltak. Mai nap pedig utána hat még a XVIII. század végén kitört harc az utilizmus és idealizmus között, s a két irány legnagyobb képviselői közöttük csak megbékülhetetlen ellenmondást látnak. Bentham J. nem fogy ki «az abszolút és iskolamesteri jelszó» gúnyolásából** s irgalom nélkül kifigurázza egy jegyzetben a moral

* *Vita Plotini c. I.* (az Enneades kiadásában bevezető életrajz Porphyriustól).

** BENTHAM J. Deontology. I. 457.

sense, fitness of things, right reason stb. elveit, mint a melyek semmi objektív mértékkel nem rendelkeznek a cselekedetek értékének megmérésére; * Kant pedig az eudaimonizmusban a valódi erkölcsiség egyenes ellentétét látja s a maga kriteriumát az emberi méltóságból meríti.**

Én pedig azt hiszem, hogy a két felfogás közt nincs ellenmondás, hanem csak különbözés, — nem kontradiktorius, hanem disparat tételek, — sőt hogy ennélfogva az igazi haszon és az igazi méltóság egymással összeesnek. A végtelenbe terjedő vitában annyi részletes argumentum lett már felhozva, hogy újat alig lehet többé találni; s azért én a rendes megfejtési útát mellőzve, más oldalról indulok ki fentebbi tételem igazolásában.

Az utilizmus a cselekedet értékét abban látja, hogy élvezetet (pleasure) okoz valakiben, a haszon és élvezet ennélfogva összeesnek, s amannak mértéke emez. Ezen tétel megbizonyítását pszichologiai adatokkal eszközlik s éppen ezen útát tartom én egészen tévesnek. Hogy az élvezet volna a haszon mértéke, azt pszichologiailag már azért sem lehet eldönteni, mert a vitázók, életkoruk szerint, hol ellene, hol mellette kénytelenek állást foglalni. Az életerő emelkedő irányában a tételt mindenki elfogadja, s hiszi, hogy az objektív hasznossági folyamatok a szubjektív kéjreflex kedvéért vannak; a görbének hanyatló részében levők tagadni fogják. A lélektani öntapasztalat ennélfogva nem szól összhangzóan a tétel mellett. A másik lehetetlenséget abban találjuk, hogy minden élvezetet az egyik oldalon, a másikon fájdalom kíséri; a bárány hasznának kiszámításához nem elég a farkas éhségének csillapítására tekinteni, hanem a bárány halálos vergődésének kínját is számba kell venni. S minthogy a lélektan sem az élv, sem a kín fokainak megállapítására mértékkel nem rendelkezik, azért a ha-

* U. az. Principles p. 17.

** KANT. Grundl. zur Met. der S. 74. 1. (ed. Rosenkranz) «weil (das Prc. der eigenen Glückseligk.) der Sittlichkeit Triebfedern unterlegt, die sie eher untergraben u. ihre ganze Erhabenheit vernichten.»

szon ezen alapon egyáltalában nem számítható ki. Végre pedig szemben áll az utilizmussal azon tény, hogy az élvezetek között nemcsak quantitativ, hanem qualitativ különbségeket is találunk, minek folytán az élvezeten *túl* keresünk egy mértéket, mely az élvnek ezen különbségeit méri.

Ha tehát a hasznosságot érteni akarjuk, akkor a lélektani vitatkozást abbahagyva, a haszon *logikai taglalásából* kell kiindulnunk; mert a ki a haszon logikai alapjaival nincs tisztában, az a kérdés minden mozzanatában tévedni fog.

Van pedig a «haszon» szónak két értelme, melyeket egymással összezavarni nem szabad. Jelenthet 1. a tárgyban bizonyos vonást, a mely más tárgynak hasznos; így mondja például Bentham, hogy a «utility» egy «property in any object»; * így tanítja Wernicke ** «obj. Fähigkeit eines Gutes, ein Bedürfniss zu befriedigen, nennen wir Tauglichkeit oder Nützlichkeit». Ezen első jelentést (aktív) *hasznosságnak* fogom nevezni. De jelentheti a «utility» 2. azon eredményt, melyet valamely tárgynak említett hasznos vonása más tárgyban okoz; ezt fogom *haszonnak* nevezni (Nutzen). A hasznosság tulajdonképeni alapjára ez utóbbi vezet reá s én ennél fogva innen akarom a kérdés nyitját nyerni.

A haszon objektíve valamely dolog *változásában* áll, mely annak önfentartását elősegíti; a *haszon* jellemzője tehát a tárgy gyarapodása vagy elősegítése, míg a csökkenés és megakasztás a *kárt* jellemzi. Mikor azt mondom valamiről, hogy hasznot hajt, akkor azt értem alatta, hogy valamiben gyarapodást okoz.

Ezen objektív változásnak okozója egy más objektív tárgy s ennek azon tulajdonsága, mely a gyarapodással közvetlenül oki viszonyban áll, annak hasznossága. Magában tehát a tárgy hasznos nem lehet; azzá csak az által válik, hogy egy másik-

* BENTHAM. «An introduction to the principles of morals and legislation» p. 2. (Oxford. 1879).

** WERNICKE. «Der obj. Werth u. Preis» p. 34.

ban gyarapodást okoz. A hasznosság alapja tehát két tárgy közötti objektív realis viszonyban rejlik.

Mit tesz már most a hasznos dolog a gyarapodó tárgyban? Az objektív haszon abban áll, hogy a hasznos dolog a tárgy önerejét kifejti, fokozza vagy helyrehozza; e nélkül a hasznos dolog a tárgynak csak terhére válnék. Így például a táplálék csak ott hasznos, a hol a gyomor ereje megbírja; a szerelem ott, a hol az egyént nem pusztítja el; és a tanítás is csak ott hasznos, a hol az agyvelő elbírja.

Minthogy e szerint a haszon a tárgy önerejének gyarapodása, azért a *hasznosság az önfentartás aktusával a legszorosabb viszonyban áll* s azért 1. a haszon az önfentartás sikeressége, 2. a hasznosság annyi, mint a dolog alkalmassága (fitness) más tárgy önfentartásának előmozdítására.

Ebből már most világosan folyik az, hogy a hasznosság foka a gyarapodás, a haszon fokától függ. A víz annyit használ a növénynek, a mennyivel gyarapítja; az élelem annyit az állatnak, a mennyivel folytonos veszteségeit pótolja. S ha módunk volna arra, hogy a tárgy gyarapodását valami mértékegységgel megállapítsuk, akkor ugyanezen mértékegységgel megállapíthatnók a hasznosság objektív fokát is. Így lehetne (a mint Sacher* helyesen kontemplálja) a dolog objektív hasznosságát megállapítani.

Az érzés nélküli processzusokban így áll fenn s ily képet mutat a hasznossági reláció. Egyik oldalon áll a hasznos dolog, mint ok, a másikon a haszon, mint okozat. Az egyensúly és arányosság a kettő között képezi a haszon kedvező relációját; a kettőnek meg nem felelősége a kár relációjában nyilvánul. *Objektíve ennél fogva a hasznossági viszony a kauzális viszony nyal teljesen egyezik.*

Ennek az oki viszonynak azonban két oldala van. Az ásványok és fizikai erők kiszakíttatnak nexusukból, a mikor a nö-

* SACHER ED. Die Gesellschaftskunde als Naturwissenschaft. (1899). p. 14. sk.

vény felhasználja, hogy alakját megformálja; a növény elpusztul, a mikor vele az állat éhségét csillapítja; az állatot megsemmisítjük, hogy testünket tápláljuk; az egyesnek erejét fogyasztjuk, hogy közös célokat megvalósítsunk. *Minden haszon az egyik oldalon, felleszi a kárt a másikon.* A világ egységes egészében ennélfogva haszon és kár nem különbözik; kozmikus tekintetben közönyösek; a világegyetemre nézve nincs káros, hanem minden csak hasznos tényező, mennyiben az egész fennállásához egyformán szükséges. Valamely dolog kozmikus értékének megállapítására ennélfogva a hasznosság egyáltalában nem alkalmas. A mindenség örök életében, mint egységes áramlatban, lehet dagály és apály, de nincs kár és haszon; a hol a kozmikus élet megapad, ott beáll a hiány, melyet ugyanazon élet hatalmas pulzusa ismét pótol és megszüntet. A mit mi hiány és pótlék formájában nézünk, az csak a világrithmusnak arzisa és thézise; mi e nagy életrithmust az oki schemába szorítjuk s az apadást hiánynak, a dagályt pótlásnak nevezzük. De ez csak a mi emberi érzelmeink játékának projekciója; a valóságban egy, előttünk részleteiben ismeretlen, nagy élet dobog s e grandiózus összefüggésben az élvezet belejátszik ugyan, mint kísérő eredmény és indító rugó, de ez az objektív viszony megállapításánál mellékes. Az élvezet az önfentartásnak nem mindig biztos indexe, de mindig figyelmeztet és utal reá; azért mégis nagy abderitizmusról tanuskodik azon nézet, mintha ezen kéjreflex végső célpontot képezhetne a mérkőző örök Titánok egetverő harcában.

Az objektív valóságban ennélfogva nincs utility; *ontológiai szempontból csak a kauzálitás létezik*, mint a valóság önfentartási formája. Ebben semmi ellenmondás nem lappanghat s ebben értelmünk teljesen meg is nyugszik. A világegyesség önfentartásának millió szem könnyei s millió törött szív zokogása lesznek áldozatai, a mi szivünknek fáj s a szangvinikusokat fellázítja; de elméletileg nincs jogunk a világ törvényszerűségét s észszerűségét kétségbe vonni azért, hogy a világ folyása nekünk fájdalmas. A mi fájdalmaink rekom-

penzációja más lények öröme, valamint viszont más lények fájdalmának kozmikus rekompenzációja az, hogy mi örvendezünk.

A mit ezek után hasznossági viszonynak neveznek, az, objektív logikai alkatát tekintve, nem is axiológiai, hanem *ontológiai természetű*, s éppen azért nem állhat ellentétben az idealizmussal. A helyesen értett utilizmus az ideálnak szükségképeni megvalósulási formája; az ideál csak ezen viszonyok megtartása mellett nyer reális alakot. De mi azután az, a mit Kant annyira repudiál? Nem az utilizmus, hanem a hedonizmus.

A hedonizmus a hasznossági folyamatot csak az egyik, a kellemes oldaláról nézi. Abba a végtelen világeletbe bele áll vakmerő arroganciával a törpe egyes s csak azt helyesli, a mi az ő kedves egészségére válik; azt, a mibe becses személyének fentartása másnak kerül, magától értetődő áldozatul tekintti s másnak pusztulását magára nézve hasznosnak s kíváncsnak posztulálja. Ily értelemben az utilizmus nem egyéb, mint a világhauzálitásnak egoisztikus elferdítése; hasznos ekkor az, a mi öntudatunkban, mint kéjreflex nyilvánul, s a kozmikus összefüggés nagysága korlátolt pillantásunk szorosságává zsugorodik össze.

Ez azonban teljesen jogosulatlan arrogancia, mely csak a követelőző korlátoltságát teszi nyilvánvalóvá. Az objektív szemlélő számára ugyanis az élvezet nem végcélja, hanem csak fontos, de nem egyetlen mozzanata a világfolyamatnak. Ha a dolog az embernek hasznos, akkor ezen haszon első sorban objektív alkatának restitúciója s másodsorban e restitúciónak megérzése az élvezetben. Objektíve ennél fogva az egyéni kéjreflex a haszonnak, mint eredménynek, csak egyik alkotó momentuma s külön elszakítva ezen haszonkomplexumtól csak az élet utáni vágy, az ösztöni egyoldalság állíthatja oda. A ki ezen élvezetet tartja egyedülinek, az nem látja a világot tisztán, hanem abderita egoizmusát veti fel mértékül a nagy világkonnexus számára. S a meddig az uti-

lizmus így magyaráztatik, addig mindenkor alárendelt értékelő szempont marad, a mi Bentham egyenes ágon való utódainál tényleg az is.

Az objektív utilizmus ugyanis még nem értékelés; a világ-egységben a hasznossági reláció a dolgok értékéről semmit sem mond. Értékessé a dolog az által válik, hogy érzelmi viszonyba lép velünk. Ámde, a mint az élvezetben keresni kezdjük a mértéket, azonnal kiderül, hogy az még maga értékelésre szorul. Azt mondta Vespasianus a bordélyházak engedélyezése után járó pénzre, hogy «non olet»; mi azonban éppen nem találjuk illatosnak ezen szagát. A hedone, mint az objektív folyamatnak egy alkatrésze, csak ideiglenesen lehet jelző és figyelmeztető; de maga is csak az értékelésnek objektuma.

Ezt a felsőbb értékelési mértéket csak egy abszolút értékeshben lehet találni. Akkor első sorban a hedonét mérjük meg ama kritériummal, s különféle rangfokokba helyezzük el; s ha ezt a kritériumot a folyamat egyéb alkotó részeire is alkalmazzuk, akkor kapunk ezek közt is idealisztikus rangfokozatot. *Ennek az ideális értéknek megvalósulása adja aztán a haszonnak mértékét is.* S akkor a haszon és az ideál között ellentmondás nem lehetséges. Minden dologra nézve az oki viszony a történés formája; de ez oki viszony csak a létet fejezi ki, nem az értéket. A létnek magának pedig értéke nincsen; a siker annyiféle, a hányféle a tevékenység, de azért, hogy valami a világfolyamatban sikerült és megvalósult, e siker az értékről még nem szól. «Alles was ist, ist vernünftig» — mondja Hegel egész helyesen; ez az ontologia állítása. De a szellemiségben is vannak fokozatok s ha mind, a mi van, észszerű is, azért még sem gondolta Hegel maga sem, hogy mind *egyforma értékű*. Különben nem kutatta volna oly odaadással azon fokozatokat, melyeken át az abszolút idea testet ölt a valóságban.

V.

Míg az utilizmus problémájának alapját az ontológia képezi, addig a *determinisztikus vita* annak adja példáját, miképen lehet egy axiológiai kérdést az ontológia belekeverésével teljesen megoldhatatlanná tenni. A kérdésben ugyanis négy szempont bonyolódott össze szörnyű Gordiusi-csomóvá: az ontológiai, pszichológiai, ethikai és vallási, s így keletkezett azon rettenetes bonyodalom, mely pszichológiai tévedésekből, erkölcsi követelésekből, kriminalisztikus szükségletekből, statisztikai tényekből, a szabadság helytelen fogalmazásából s vallásos miszticizmusból elbirhatatlan zürzavarrá alakult össze. A ki ezen kérdést megfejtene akarja, annak ezentul első sorban azzal kell majd kezdenie, hogy a sokféle argumentum *logikai értékét* állapítja meg módszeresen, s csak azután foghat majd hozzá azok felhasználásához.

A tény, mely miatt az akarat szabadságát követelik (mint magyarázót), kizárólag a beszámítás, illetőleg felelősség ténye, melyet a kriminális praxis és az erkölcsstan egyaránt nélkülözhetetlennek tart. Hogy az ember felelős lehessen cselekedeteiért, magának és másoknak, azt, úgy hiszik, csak akkor lehet követelni, ha *ő végső oka azoknak*. Azért kell az embernek szabadnak lennie. A problema ezen logikai felállítása már maga mutatja, hogy ontológiai szempontból megoldhatatlan; mert az ok nem abszolút, hanem relatív kategória s végső ok ennélfogva már magában ellenmondás, mivel az abszolútumban a reláció kategóriáinak nincs értelmök. Az meg egyenes képtelenség, hogy a világ nexusában lehessen valami vagy valaki, a ki e kauzális nexuson kívül állhatna. A szabadság követelése ennélfogva csak félreértésnek lehet szüleménye.

Ezen félreértés első kihatását a szabadság helytelen fogalmazásában láthatni. A szabadság alatt rendesen az akarónak valami pozitív tulajdonságát szokás érteni. Kant például érti: «*ein Vermögen, einen Zustand, mithin auch eine Reihe von*

Folgen desselben, *schlechthin anzufangen*»;^{*} azaz nemcsak a sort kezdi, «sondern die Bestimmung dieser Spontaneität selbst zur Hervorbringung dieser Reihe d. i. die Causalität wird *schlechthin anfangen*, so dass nichts vorhergeht, wodurch diese geschehende Handlung nach beständigen Gesetzen bestimmt sei», vagyis kezdi a sort s e kezdésre maga indítja magát. Ilyen természetű azonban csak az *egyetemes élet* lehetne, melyen kívül más nincsen. Ha a véges egyesnek tulajdonítjuk, akkor a «Vermögen» pozitív fogalmi gyökere az erő, mely csak akkor lehet a sor szabad kezdője, ha hatalmas, azaz *túlerővel bír*; akkor lehet neki azon tulajdonsága, hogy másoktól nem függve, maga erejéből cselekszik. Vagyis: az egyesre alkalmazva, a szabadság negatív fogalom, mentesség valamitől; a pozitív fogalmi gyökér az erő, a túlerő, a hatalom.

Melyik része az embernek bír már most ezen *túlerővel*? A fiziológiai funkciók mind gyarlók és a környezettől függnek; érzéki tevékenységünk az ingerektől nyeri indítását; minden lélektani processzus a képzeteknek hatásából ered; pusztán az öntudat az, a melynél ezen függést kevésbé tapasztaljuk, a mely választhat a célok között s tetszése szerint megváltoztatja. A szabadság székhelyét ennél fogva az Énben helyezték el s *akaratnak* nevezték. Az öntudatos akarat az, a mely oly hatalmas, *hogy minden képzele felett és saját akciója felett is uralkodhatik*; ebben áll a szabadsága; csakis ez minden cselekedetnek végső oka. Ő fogadja el a motivumot szabadon s ha a motivum nem lesz az Énnek alkotó részévé, akkor nem lehet a cselekedetet az Énnek tulajdonítani; akkor a cselekedet az indítónak a műve és nem az öntudatosan akaróé.

Addig azonban, a míg ezen elfogadás végbemegy, az Én és a cél külön látszanak állani s az ontológiai kategoriák alá tartoznak. A cél hat az Énre, azaz amaz az ok, emennek reakciója az okozat. Néha az Én elfogadja a célt, akkor azt

^{*} KANT. Kr. d. r. Vft. III. Antinomia. (S. W. III. 317. Hart.)

mondjuk: a célképzet volt erősebb; máskor az Én elutasítja a célt s akkor azt mondjuk, hogy az Én volt az erősebb. Az első esetben az indok (= célképzet) győzött, a másodikban az Én győzött; amott az Én kényszerítettet, emitt szabad volt a cselekedete.

Így sikerült az egész kérdést az ontológia területére álját-szani. Pedig az ontológia alapján csak a determinizmus áll, mely azt mondja: az akarat a motivumtól függ; az indeterminizmus tétele: az akarat nem függ a motivumtól, többé nem ontológiai tétel, hanem axiológiai kívánság. Épen azért a determinizmus és indeterminizmus vitája mindaddig megoldást nem nyerhet, a meddig ontológiai téren állunk. A valóságban vagy minden a kauzalitás alá esik vagy semmi; de osztózás e téren nem lehetséges s azért a «semideterminizmus» (pl. Binding-nél* csak leplezett, ingatag indeterminizmus, mely ép oly élvezhetetlen, mint volt egykor a «semipelagianizmus», melynek csak theologiai köntöséből kibujtatott logikai megfelelője a semideterminizmus.

Pedig egy kis éberség rávezet a fallaciára, mely a vitában rejlik. Az Én «hatalma», melyre az indeterminizmus az ellenféllel szemben hivatkozik, *nem quantitativ, hanem qualitativ értelmű*; a «hatalom» itt nem ontológiai kategoriát jelent, hanem értéket. A beszámítás sem történik a mechanikai erő kedvéért, hanem a cselekedet erkölcsi minőségeért; a mikor az ember magának valamiért felel, akkor azon tetszés vagy visszatetszés indítja reá, melyet a cselekedet felett érez. Mi bennünk él azon érzés, hogy a legértékesebb egyuttal a legelőkelőbb, azaz valamennyi gondolat között az első; ennek a legfőbb értéknek mindenkinek *felett* kell állania, hozzá hasonló más nincs, ő az egyetlen; a legfőbb jónál jobb nem lehet, ő a leghatalmasabb. Így lesz a legértékesebb célból az azt elfogadó leghatalmasabb szabadakarat, az axiológiai posztula-

* BINDING. Normen. II. p. 8. — V. ö. TRÄGER L. Wille, Determ., Strafe. p. 68.

tumból ontológiai állítás. Kantnál tényleg a jó (= szabad) akaraton kívül nincs is más jó, még kevésbé lehet nálánál *nagyobb* jó.

Az értékelés belejátszását pedig azért volt nehéz felfedezni a csomóban, minthogy a kérdésnél mindig absztraktumokban beszéltek. Beszéltek «Énről» és «akaratról» általában, melyre a «motivum» általában hat s így kaptak ontológiai valókat, melyek egymással szemben állanak s a melyek küzdelmében hol az Én, hol a motivum volt a győztes. Pedig itt egy észbeli követelés áll szemben a tapasztalat tényével. Általában ugyanis azt óhajtjuk, hogy az Én minden mástól függetlenül csak saját természetét követve cselekedjék, — de ezen «természete» alatt a legjobbat, a legértékesebbet értjük. S a mikor nem a legértékesebb győzött, akkor a dolog nem tetszik s a való lefolyás az axiológiai posztulatumnak nem felel meg. Ezen meg nem felelés visszatetsző érzete az, a mi a *gyengébbnek* maradt *legértékesebbnek* gondolatához fűződik s az akaratot visszatetszővé teszi. Az akarat egész helyes indokolással cselekszik, — de a mi értékelésünk megsértődik s ezért felelőssé teszszük az akaratot, ámbár, szegény, sokszor nem tehet máskép. Valaki például lop s akkor azt mondjuk, hogy a motivum volt erősebb, mint az Én; pedig mi bennünk azon tudat él, hogy itt az Énnek kellett volna erősebbnek lennie, mert a lopás visszatetsző. Ha valaki megsértett s mi hevünkben a sérelmet viszonozzuk, akkor az Én gyengébb volt, mint a motivum; pedig mi bennünk azon érzés támad, hogy az Énnek uralkodnia kellett volna indulatán, mert a sértés viszonzása nem tetszik. Ha valaki a rosszra csábító ígért jutalmát visszautasítja, akkor itt az Én erősebb volt, mint az indok s mi helyeseljük; nem a «szabadságát» helyeseljük, hanem a «becsületességét». A *helyeslés ennélfogva elkerülhetetlen, ha a cselekedet észszerű*, — dacára annak, hogy lefolyásának szükségképeniségét világosan látjuk.

A deterministikus vitában tehát az egyik oldalon a «kell» áll posztulataival, melyeket észszerűségük miatt nem uta-

síthatunk el; a másikon a «van» áll kényszerűségével, melytől az értelem meg nem menekülhet. Hiába indokoljuk meg a cselekedetet a legkisebb izescskéjéig, ez mind csak ontológiai elemzés, a lelkiismeret logikai furfangja; a lopás, az ölés, a paráznság, a gyűlölködés stb. ha még oly indokoltak, mindenkor minusz értékjeggyel fognak előttünk állani, mert ez többé nem ontológiai konstatálás, hanem az értékjelzők alkalmazása. Amaz a tényt nézi, emez megbecsüli s az értékest követeli. Amott a valóság kapcsolatait állapítjuk meg, emitt a valóságot értékeljük; kívánhatjuk, hogy értékesebb legyen s a jövőtől reméljük, hogy azt a felsőbb értéket meg fogja valósítani. Ezt teszszük azért, mert a valóság nem holt tény, hanem fejlődő erő, úgyhogy a magasabb érték posztulatuma az *ὄντως ὄν*-nak evolúcióját bírja alapul. A *való és kellő közt a fejlődés ver hidat.*

De ha a determinisztikus vitának ez képezi forduló pontját, akkor világos, hogy a két felfogás között ellenmondás nem lehet. A való kényszerűségének elismerése mellett az értékesebbnek követelése nem jogosulatlan; csak azon esetben volna az, ha az értéknek nem volnának fokozatai s ha a jelen valónak tökéletesebb formáját nem sejtenők. A kényszerűség mellett az ész uralmát reményleni, ebben nem rejlik ellenmondás; s mivel az ész uralma = az ész szabadsága, azért kényszerűség és szabadság nem ellenmondók. Ellenmondás csak akkor áll elő e viszonyban, ha pusztán ontológiai kérdést látunk benne.

A meddig azonban a szabadság kérdésében csak ontológiai szálatokat látunk, addig megoldása lehetetlen. A szabadság kérdése vegyes elemekből alakult probléma, melyet sem az okviszony, sem az érték fogalma egymagában nem fejt meg. Pedig az eddigi megoldások mindig csak *egy* vonalban haladtak. A mechanikus világnézet az ontológia alapján fejtegette s soha többet nem nyert a kényszerűségnél; Fichte axiológiai alapon áll s a szabadság mellett a kauzalitást szem elől téveszti. S Kant nevezetes megoldási kísérlete csak azért nem

sikerült, mert ontológiai alapról történt; de a mi Kantot felülmulhatatlan magasságra emeli minden előde és utóda fölé, az azon belátása volt, *hogy a szabadság kérdését kétféle szempont elismerésével lehet megoldani*. Korlátja csak abban áll, hogy e két szempontot az ismerésen belül kereste s így még mindig az ontológiától várta a dolog megoldását.

Nekem nem szándékom Kantnak sokszor megrostált ezen tanát¹ újra bírálni. De mivel úgy látom, hogy a bírálatok csak negatív eredményt statuáltak s Kant tanának megcáfolásával már a determinizmus egyedüli igazságát vélik kimutathatni, néhány szóval figyelmeztetni akarok arra, hogy ezen negatív bírálat a szabadság kérdését még korántsem képes megoldani. Kant a T. É. B. III-ik antinomiájában² fejtegeti nevezetes tanát.

Az antinomia «Thesis»-e azt mondja: «Es ist noch eine Causalität durch Freiheit zur Erklärung (der Erscheinungen der Welt) anzunehmen.» Az «Antithesis» mereven ellenzi: «Es ist keine Freiheit, sondern alles in der Natur geschieht lediglich nach Gesetzen der Natur.» A magyarázat, melyet ugyanott ad («Erläuterung der cosmologischen Idee einer Freiheit in Verbindung mit der allgemeinen Naturnothwendigkeit»), a T. É. B. azon ismeretelméleti eredményében kerestetik, mely szerint a noumenon ismerhetetlen s csak a fenomenon ismerhető. Minden tünemény okilag függ össze egy másikkal, a kauzalitás a tünemények terén feltétlen törvény;³ ellenben a noumenon a kauzalitás törvénye alá nem esik, s azért szabad.⁴ Már pedig minden dolognak alapul szolgál egy «transcendentalis tárgy» s ezen «transcendentalis tárgynak azon tulajdonságon kívül, melynek folytán megjelenik, oly kauza-

¹ V. ö. pl. TRÄGER LUDW. művét: «Wille, Determinismus, Strafe» (1895) p. 101—119. A mű világos fejtegetései igen figyelemre méltók egyebütt is. Hasonló érdekes kísérletet találunk LIEPMANN MÓR művében «Einleitung in das Strafrecht» (1900) p. 90, és k.

² KANT Kr. d. r. Vft. (3 kiad. 1791) p. 570.

³ KANT Kr. d. r. Vft. p. 570., 571.

⁴ U. o. 575.

litást is tulajdoníthatunk, mely nem tünemény». ¹ Az elsőben rejlik a dolog empirikus karaktere («Char. eines solchen Dinges in der Erscheinung»), a másodikban az intelligibilis karakter («Char. des Dinges an sich»). ² S így lehetséges, hogy a természeti tünemények sora «egyrészt csupa természeti hatásul, másrészt a szabadság hatásául tekinthető» ³ vagyis «kétféle kauzalitása» van. Ezen «intelligibilis tárgyat» az emberben Kant az értelemben találja (Verstand u. Vernunft, vornehmlich die letztere) ⁴ s az ész kauzalitását az «Imperativusban» látja bizonyítva. Mert «das Sollen drückt eine Art von Nothwendigkeit u. Verknüpfung mit Gründen aus, die in der ganzen Natur sonst nicht vorkommt». A «tisza ész» («als ein bloss intelligibeles Vermögen») «ist der Zeitform u. mithin auch den Bedingungen der Zeitfolge nicht unterworfen. Die Causalität der Vernunft im intellig. Character entsteht nicht, oder hebt nicht etwa zu einer gewissen Zeit an, um eine Wirkung hervorzubringen». ⁵ Ennélfogva mondhatjuk, hogy az ész: «tehetőség, melynél fogva a hatások empirikus sorának érzéki feltetele először kezdődik». ⁶ És újra ⁷ «In Ansehung des intellig. Characters . . . gilt kein Vorher oder Nachher.»

Ha már most a tettest cselekedete miatt gáncsoljuk, akkor ezt azért tesszük «weil ich dabei in Gedanken habe, die Vernunft werde durch alle jene Sinnlichkeit gar nicht afficirt», ⁸ — minek folytán a szabadság jelentése ez: «von der Sinnlichkeit unabhängig bestimmt zu sein». ⁹

Kant ezen fejtegetéseinek csodálatos gyengéje oly kézzel fogható, hogy felmutatása nem sok elmeélt kíván; Träger L. előadásában egész világosan található felmutatása. ¹⁰ Ha a noumenon ismerhetetlen, ¹¹ akkor róla semmi sem állítható; ennél-

¹ KANT Kr. d. r. Vft. p. 566. — ² U. o. 567. — ³ U. o. 571. — ⁴ U. o. 575.

⁵ U. o. 579. l. — ⁶ U. o. 850. l. — ⁷ U. o. 581. l. — ⁸ U. o. 583. l. — ⁹ U. o. 585 l.

¹⁰ TRÄGER L. Wille, Determinismus, Strafe (1895) p. 106.

¹¹ Kr. d. r. Vft. p. 568. «Dieser intellig. Char. könnte . . . niemals unmittelbar gekannt werden;» — p. 574. «den intellig. Char. . . gänzlich als unbekannt vorbeigeht;» — p. 579. «den intellig. Char. kennen wir aber nicht.» Így p. 573 s szerte.

fogva az idősor és a kauzálítás kategóriája róla sem nem állítható, sem nem tagadható. Most pedig azt mondja róla, hogy «időn kívül áll,» «kauzálítást» tulajdonít neki, sőt olyan kauzálítást, a mely a természeti okiságtól egészen eltér, s egész ismerő mechanizmusunk szerint érthetetlen. Ezen okoskodás gyengeségét egészen könnyen lehet belátni. Engem a tannál egészen más vonz. Kant igazán megható töprengéssel iparkodik a «Soll»-t megmenteni; azon nyugtalan és szinte ideges ismétlés, melylyel a problema szálait (az 560—586. lapokon) újra meg újra tisztogatja, kötözgeti és oldozgatja, azon nagy gondolatnak és sejtelemnek a bizonyossága, hogy a kauzálítás és a libertas nem ellenkeznek, hanem csak ugyanazon dolognak kétféle aspektusa. A korlát csak abban áll, hogy Kant ezen kétféle aspektust már a noumenon és fenomenon dualizmusában vélte találhatni, — holott e kettő nyilván ugyanazon ontológiai felfogásnak kategóriái. Azok ennél fogva, kik Kant után az intelligibilis karakter misztikus fogalmával tovább dolgoztak s benne keresték a szabad elhatározás ősi aktusát, Kant kritikáját nem javították, sőt intencióját teljesen félreértették. Schellig és Schopenhauer ezen monstrosus képzelmenyei a kritika józanságát fantasztikus dogmatizmus-sal cserélték fel. Nem az «Esse» a szabadság székhelye, mint Schopenhauer álmodozik, hanem az «Operari»; amaz a világ nexusától függ, az ősi lényeg abszolút hatalmától, a környezet hatásától, őseinktől, szüleinktől és saját hanyagságunktól; eimez csak magunktól. Mi magunk vagyunk cselekedeteink forrása s hatalmunkban rejlik szabadságunk, gyengeségünkben rabságunk. A mi hatalmunk pedig az intelligencia, — viszont alsóbb értékű ösztöneink korlátozottsága okozza a mi gyengeségünket; nem a quantitas, hanem az érték kvalitása magyarázza a szabadságot.

VI.

Hosszúra nyult s azért mégis hézagos fejtegetéseim végén szükségét érzem annak, hogy az egész tárgyalást vezérlő alapgondolatot néhány szóval még jobban kidomborítsam.

Azon forrásra akartam eljutni, melyből a filozófiai gondolkodás eltérő irányai fakadnak, s azon módot találni, melyen azok ellentétei esetleg megegyeztethetők volnának. Azt talál-
tam, hogy a filozófiai gondolkodás két nagy irányban halad, melyek egyike a meglevő valóságot elemzi s megérti, másika ugyanennek értékét állapítja meg, egy tökéletesebb való mértékét alkalmazva reá. A két felfogás mindegyikének külön alapelvei vannak, melyek által adataikat egységbe foglalni igyekeznek s a melyek mint disparat szempontok egymásnak ellen nem mondanak. Az ellenmondás csak akkor áll elő, ha e disparat voltukról megfeledezve a valót a kellővel össze-
tévesztjük, ha a valót már magában, existenciája miatt értékesnek, az értékest már meglevőnek gondoljuk. Akkor megtörténhetik, hogy a valóságban az értékfokozatot lényeg-
különbözőségnek hisszük (azt anyagra és szellemre vetjük szét), akkor az oki alkalmasságot vagyis a hasznost már értékesnek gondoljuk, s akkor az ész uralmának posztulatumában ontológiai jelzöt keresünk s a legfőbb érték ezen abszolút felsőbbbségét a mindentől való függetlenséggel, vagyis a szabadsággal tévesztjük össze. A meddig azonban a két szempontot az ismereti tárgyra külön alkalmazzuk, ellenmondás köztük nem lehet; s éppen azért a keveredésük által keletkezett problémák megoldását az által vélem eszközölhetőnek, hogy a kettőt tisztán elválasztjuk s mindeniknek azt juttatjuk, a mi természeténél fogva hozzá tartozik.

Érzem azonban, hogy ezen eljárásom nem hatott a dolog végső gyökeréig s hogy felfogásom nem mond valami különösen új dolgot. Az én fejtegetésem ugyanis két ismeretelméleti ténynél állapodik meg, s így a tényleges dualizmusnál tovább nem látszik eljuthatni. A jelen értekezés keretén belül

tényleg tovább nem is jutottam, mint hogy a világ megismerésében két teljesen különböző alapú felfogást derítettem fel, melyek egyike a kauzális összefüggést, másika az érték fokozatát veszi vezérlőül. Amazon alapul a valóságról szóló tan (nevezzük ontológiának), emezen azon tan, mely az általunk kialakítandó jövőt, tehát a jelennek pótlékát, próbálja megérteni (nevezzük axiologiának). Hogy e kettő mikép értendő az ismerés egységében, arról nem kockáztattam ezen kereten belül semmit; az egységes gyökeret kutatni az ismeretelmélet más feladatát képezi. A tény azonban talán sikerült felmutatni s ha közös gyökerüket nem bírnám megtalálni (bár azt hiszem, hogy lehetséges), vigasztalódnám azzal, hogy Kant ugyanazon helyzetben maradt a T. É. B.-ában, mikor ismeretünket az érzékiség és értelem «alapforrásaiból» vezeti le.* Ebben van fejtegetéseim korláta; s ha valaki egy rövid cikktől túlsokat követelne, e korlátot hiánynak is minősíthetné, tetszése szerint.

A dolog maga pedig nem új. A mióta emberek élnek, együtt járt mindig a tárgy elemeinek megértése és azoknak megbecslése; karöltve haladtak a tudás és értékelés változásai s ingadozásai is. A mi újat én tettem hozzá, az csak azon kísérlet, hogy a kettőt *ismerési* módnak minősítem s így világképünk teljességéhez mind a kettőt szükségesnek állítom. A közfelfogás, sőt még a filozófia némely iránya is másképp appreciálja a két felfogás jelentőségét. A közfelfogásnak való csak az, a mi előttünk elterül, ellenben annak idealis szebb képét nem szokták a valóságba tartozóul tekinteni. Így áll elő a dualismus való és idealis között, s míg amaz előtt meghajolunk, addig emezt csak álomnak, a szív lázképének tekintjük. A filozófia ezt a felfogást megkorrigálja; neki a vallás, az erkölcs, a művészet, a tudomány, nem a lázas agynak fantáziája, hanem a valóságnak egy része és azért

* KANT. Kr. d. r. Vft. (III. kiad.) 74. I. «Unsere Erkenntniss entspringt aus zwei Grundquellen des Gemüthes» stb.

keresi *törvényeit*, mert csak a valónak van törvénye. Ámde a valóság ezen részében a filozófusok közül is sokan csak a készen adottat («das Gegebene») szokták tekintetbe venni s ennek magyarázatát tartják egyedüli feladatuknak. Az erkölcstanban például a közerkölcs meglevő állapotát tekintik a kutatás tárgyának s eleget vélnek tenni, ha annak előállítását okilag megértik; azt, hogy a jelen erkölcsiségben oly vonások rejlenek, melyek egykori tökéletesebb alakját engedik sejteni, utopiák gúnyneve alá szokták már Aristophanes óta sorolni. Pedig sokszor ezen «utopiákban» rejtett a magasabb valóság, melyet a jövő magával hozott; a tömeg még mindig a való bilincseiben és súlya alatt nyögött, mikor egyes fennkölt elmék már a szebb jövőt sürgették (a vallásos felfogások megtisztulása, a polgári és lelkiismereti szabadság követelése így lépett be a történelmi valóság sorozatába; így haladt először egyesekben a művészet is folyton tökéletesebb formákra). Mindenben, a mit az emberi szellem lassanként megvalósított, ezen anticipáló sejtelen volt a vezérlő; társadalmi átalakulások, művészi és vallási reformok így állottak elő; mindenütt az axiológiai posztulatum volt a fejlődés megindítója. Mert a valóság maga élet, folytonosan kialakuló s fejlődő lényegesség s e valóság egyik része, az öntudatos szellem, végtelenül mély, kimeríthetetlen tartalma is lassan fejlik ki az öntudat előtt s azért lassan valósult meg az emberiség alkotásaiban.

Valaki már most, helyeselve fejtegetéseimet, azt mondaná: a filozófia mind a mellett is csak a valóság tana marad s alkotó részét az axiológia nem képezheti; mert hiszen a jövőnek ezen sejtelve, mennyiben az egyesnek gondolatában feltűnik, már szintén a valósághoz tartozik. Ebben igaza is van, bizonyos tekintetben; csakhogy ez még csak egy felsőbb elme számára ontológia. Egyelőre a tömegre nézve ezen gondolat csak posztulatum, nem valóság; s éppen azért az ilyen gondolat más megítélés alá tartozik: *abszolút értékessége biztossítja nekünk egykori megvalósulását*. Ránk nézve ennél fogva

a megismerés tényleg két részre szakad: a való és a kellő ismeretére; minél több valósul meg a kellőből, annál tágabb lesz az ontológia kerete. A meddig azonban a szellemben meg nem valósult tartalom lappang, addig az emberre nézve fennáll az ontológiai és axiológiai ismerés kettősségének jogosultsága. Szemünk előtt két nagy disciplina óriási körrajzai tárulnak fel, mint a forró pusztá délibábja: az egyikben a világ való alkatát látjuk, a másikban epedve rajzoljuk azt, a minek e világból ezen való vonásai alapján idővel lennie kell, a mit e kozmikus folyamathoz az egyéni iparkodás csatol. A határok összefolynak; mind jobban az ontológia felé gravitál az érték centruma; az ontológiai világkép folyton teljesebb és nemeesebb lesz, mert mindinkább valósággá válik, a mit az intelligencia évezredek óta «óhajtva sejtett» vallás, erkölcs, művészet terén. De a míg a két kép határai teljesen össze nem folynak, addig külön áll az emberre nézve az ontológia és az axiológia, addig jogosult a kettős szempont s a világot csupán az egyikről nézve félszegen látjuk; mintha félszemmel tekintenők. Mind a két disciplina külön elvet követ s ez elvnek teljes érvényesülésével nyeri befejezettségét; az ontológia teljes lesz, ha mindenben az oki viszonyt feltárta, az axiológia épülete elkészül, ha a legfőbb értéket felismeri s az érték fokozatosságát megállapítja. Akkor a világot minden tartalmával s minden értékében fogjuk látni szemünk előtt; addig azonban ismeretünk «rész szerint» (ἐξ μέρους) leszen (I. Kor. XIII. 12), mert a világ valójáról csak lassan lebbenthetjük fel a fátyolt, mely értelmi alkatát szemünk elől eltakarja.

Jelen helyzetünkben ennél fogva a világ ezen egységes képéhez csak úgy közeledhetünk, ha mind a két felfogást reá külön-külön alkalmazzuk. Számos kérdés van, mely ezen felfogások összekeveredése folytán megzavarodott s felbonthatatlan csomónak látszik; a gondos elemzés képes lesz az ellenmondások csomóját megoldani, mint értekezésem folyamán egy-két problemán rámutattam. De egyoldalúnak kell maradnia ismeretünknek, ha a való ismeretét az értéktől

elszakítjuk. Én veszélyt látnék abban, ha például a szociológia csak természettudományi módszerrel akarná megoldani feladatát; mert hiszen az talán kétségtelen dolog, hogy a jövő társadalom megalkotásához nemcsak a kauzális nexus ismerete szükséges, hanem ismernünk kell azon tényezők *értékét* is, melyeket ezen nagy alkotmány felépítéséhez használni akarunk. Valamint kétes eszhetika lesz a priori az, mely csak a műalkotás pszichológiájára szorítkozik s a műremek gondolatának értékét mellőzi.

S záradékul még egy pontra térek vissza. A filozófiának két nagy részét Platon óta a fizika és az ethika képezte, melyekhez harmadikul, alapvetőül Platon a dialektikát csatolta; Kant a «Metaphysik der Natur» és a «Metaphysik der Sitten» számára a fundamentumot a «Kritikában» találta. Én ezt a dualismust az ontológia és axiológia tagjaiban látom; azon tant pedig, mely e két felfogásnak egységes gyökerét fogja felderíteni, azon alapnak tekintem, mely a dualismust hordozni fogja. Azonban ne pengessünk akkordokat a jövő zenéjéből!

Mellőztem fejtegetéseimben mind azon eltéréseket, melyek az *egy*es filozófiai disciplinákban különböző felfogási szempontok alkalmazásából eredtek, mert bármennyire érdekesek és aktuálisak is, az eltéréseknek tulajdonképeni kiindulási pontjától eltereltek volna. Az én munkám célja csak annak felderítése volt: mik a filozófiai felfogásnak általában s így jelenben is nagy és főirányai? miben birják végső alapjukat? kiengesztelhetlenek-e az eltérések vagy inkább megegyeztethetők-e ha elég magas szempontról nézzük? Ha ezen kérdésekre sikerült volna világos választ adnom, akkor azt hiszem, hogy a mi társaságunk működési terének és irányának megvilágításához a magam részéről is hozzájárultam némi mértékben még akkor is, ha az általam próbált megfjtés élesebb és erélyesebb gondolkodás előtt a helyét még nem állhatná.

FELFOGÁSBELI TÉVEDÉSEINK TÖRVÉNY- SZERÜSÉGE.*

Irta: *Dr. Ranschburg Pál*, az egyet. pszichofizikai laboratórium vezetője.

I. Tudatunk egyidejűleg csak korlátozottszámu ingert képes felvenni, figyelmünket pedig még ennél is kevesebbre vagyunk képesek egyidejűleg irányítani, a mint az WUNDT és iskolájának kísérletei bizonyítják. Ennélfogva összetettebb optikai ingerek felfogására hosszabb időtartamra van szükség, kivéve, ha azok igen gyakran előforduló ingerkomplexusokat képviselnek, milyenek p. o. a gyakran használt szók, melyeknek betűit és velük értelmét egyidejűleg fogjuk fel.¹

Rövidebb számsorokat szintén simultán appericiálunk, míg hosszabb számsorok felfogása rendszerint successiv folyamat. FRIEDRICH szerint² p. o. egy egyjegyű szám megismerése különböző egyéneknél átlag 0,200—0,350, háromjegyű számé 0,300—0,600, ötjegyűé 0,450—1,090, hatjegyű számé 0,480—1,380 másodpercig tart. Ezekre a számokra maga WUNDT³ is megjegyzi, hogy túl nagyok. *Saját kísérleteim* azt mutatják, hogy $\frac{1}{3}$ másodpercenyi expositionál 1—4 jegyű számokat a legtöbb ember hibátlanul fog fel, ötjegyűeket ugyanez időtartam mel-

* Közlemény a Moravcsik E. Emil dr. egyet. tanár igazgatósága alatt álló elmekórtani klinikához csatolt egyet. pszichofizikai laboratóriumból.

¹ Völkerpsychologie, Leipzig, 1900. I. köt. 534. l.

² WUNDT, Philos. Studien, 1. köt. 49. l.

³ Physiol. Psychologie, 4-ik kiadás, 2. köt. 371. l.

lett már némelyek egyszer-másszor, lassabb felfogásuak sűrűn elhibáznak, hatjegyű számokat pedig a legtöbb vizsgált egyén ily rövid expositió mellett az esetek legalább $\frac{1}{3}$ részében tévesen fog fel. Azt mondhatjuk, hogy a számokban jártas egyénre $\frac{1}{3}$ " a «felfogás küszöbértéke» (Auffassungsschwelle), mely kifejezés alatt KRON és KRAEPELIN¹ az ingerek expositiójának azt az időtartalmát értik, melynél azokat csak az esetek bizonyos számában tudjuk hibátlanul felfogni. Ilyenkor a helyesen felismert ingerek adják a felfogó képesség mértékét, a téves olvasások számából pedig a felfogás közben végbe-menő hibafolyamatokra következtetünk.

Pozitív felvilágosításokkal e hibafolyamatok keletkezésére és minőségére az egyszerű észlelés csak nagyon korlátolt mértékben szolgálhat. Finomabb és biztosan mérlegelhető eredményeket csak az ismert feltételek mellett lefolyó kísérlet nyújthat. Az eddig alkalmazott, idevágó kísérleti eljárások röviden ismertetve a következők:

CATTELL² és nyomában KRON és KRAEPELIN³ óramű által hajtott hengerre ragasztott szókat exponáltak, melyeket a vizsgált egyénnek keskeny résen át kellett elolvasnia. Mint-hogy forgásközben a hengert megállítani nem lehet, az egyén bemondásait stenografice kell feljegyezni. VOLKMANN⁴ majd CATTELL⁵ valamint ERDMANN és DODGE⁶ s ujabban WUNDT irányításával ZEITLER⁷ az ismételten módosított *tachistoskop*-pal kísérleteztek, mely eszköznél az optikai ingerek (betűsorok, szók) leeső ernyőnek résén át válnak felette rövid ideig —

¹ KRAEPELIN, Psychologische Arbeiten, 2. köt. 203. 1. Ueber d. Messung der Auffassungsfähigkeit.

² WUNDT, Philos. Stud. II. köt. 635. 1.

³ KRAEPELIN, Psychol. Arbeit., 2. köt. 204. 1.

⁴ Sitzungsberichte d. sächs. Gesell. d. Wissensch. 1859. 90. 1.

⁵ WUNDT, Philos. Stud. III. 94. 1.

⁶ Psycholog. Untersuchungen über d. Lesen, 1848.

⁷ V. ö. WUNDT, Völkerpsychologie, I. köt. 525. — L. WUNDT, Philos. Studien, 16. köt. 380. 1.

0,005 — 0,020 másodpercig — láthatókká. FINZI* készülékénél pedig a réssel ellátott ernyőt vízszintes irányban röpíti el egy erős rugó az átvilágított optikai ingerek előtt, melyek minden pontja 0,016 másodpercig látható.

Ily rövid időtartamok többjegyű számsorok apperceptiójára — mint a Friedrich-féle adatokból is kitűnik — nem lehetnek elegendők. Azonkívül ez említett eszközök komplikált berendezésükkel, a forgásban lévő, vagy mozgó-ernyő hasadékan át villámgyorsan, de mégis successive láthatóvá váló ingerek annyira természetellenes feltételeket teremtenek, melyekhez csak kivételes öndisciplináltságú egyének tudnak alkalmazkodni.

Saját kísérleteimhez, melyeknek eredeti céljuk a normális, különböző koru és műveltségű, valamint beteg idegzetű és elmebeteg egyének felfogásának összehasonlító vizsgálata volt, a természetes viszonyoknak inkább megfelelő kísérleti berendezésre volt szükségem. E célnak igen jól megfelel — a mint azt a külföldön is elismerték** — készülékem, melyet a «felfogás, képzettársítás és emlékező erő vizsgálatára szerkesztettem. Ennek részletesebb ismertetését ezuttal mellőzve, csak annyit említek meg, hogy készülékemen optikai ingerek rész mögött nappali világításban tetszésszerű, hosszabb-rövidebb ideig exponálhatók olyképen, hogy az inger — jelen kísérleteimnél hatjegyű számsorok — pillanatosan jelenik meg, a megszabott időtartamig a részben mozdulatlanul látható, s az idő lejártával pillanatosan eltűnik. Minden inger megjelenése

* KRAEPELIN, Psychol. Arbeiten, 3. köt. 289.

** L. Archiv f. Psychiatrie, 1901. 1055. l. a «Wander-Versammlung d. südwestdeutschen Nerven- u. Irrenärzte» ülésén a készülékem bemutatásához fűződött hozzászólást, melyben WEYGANDT würzburgi tanár következőket mondja: Der neue Apparat ist vom Standpunkt des Psychiaters und Experimentalpsychologen lebhaft zu begrüßen . . . Vor allem für die Untersuchung der Auffassung und d. Gedächtnisses ist der Apparat wertvoll . . . Es steht zu wünschen, dass diese Forschungsrichtung auch in den deutschen Kliniken u. Anstalten immer mehr Eingang findet.

előtt üres fokozat jelzi automatische az utána bekövetkezendő ingert, a figyelem tehát mindig kellő időben koncentrálható. A készülék előtt ülő vizsgált egyén az inger eltüntével bemondja mit látott s közli szubjektív tapasztalatait a benne felfogás közben végbemenő folyamat, s a létrejött érzékelés részletei és biztossági foka iránt. Egy kör alakú ingerlapon 20 ingersort exponálhatunk egymás után. Az egyén által bemondott számsorokat összevetve a tényleg exponált számsorokkal, megkapjuk az objektív inger és a szubjektív felfogás között fennforgó különbség részleteit, a *felfogásbeli tévedéseket*, melyeket illetően módon elemzés alá foghatunk.

A mi az eddig mások által talált eredményeket illeti, azok fontosabbjai röviden a következők:

FINZI vizsgálatainál észlelte, hogy a felfogásbeli tévedéseknél részben egymáshoz hasonló alkatrészek összetévesztése, részben elhelyezésbeli csere, részben előző ingereknek későbbiekre gyakorolt utóhatása szerepelnek.*

ZEITLER a hibákat az írásjegyek ú. n. domináló alkatrészeinek s az ezekhez csatlakozó reproductív elemeknek kölcsönhatásából, tehát assimilatióból, magyarázza. Szerinte a komplikált inger alkatrészei nem objektív egymásutánban appericipiálódnak, hanem előbb a többnyire külső, néha belső sajátságaik alapján előtérbe lépő domináns elemeket appericipiáljuk, melyeknek assimilatiói azután a sorrendet megbontják, vagy pedig az alkotórészek egyáltalán successive appericipiálódnak s a hozzájuk csatlakozó assimilatiók okozák a helycserével s néha hozzátoldással is járó ú. n. inverziókat (p. o. signal h. spinal), vagy permutatiókat (p. o. anomalie h. anomalie).**

FINZI és WUNDT is hangsúlyozza, hogy itt nem az emlékezés tévedéseiről van szó, hanem tényleg mást látunk, mint a mit az inger mutat, vagyis a reproductív elemek a felfogás aktusa közben hamisítják meg a létrejött érzelmeket.

* Idézett munka, 376. 1.

** Idézett munka.

Saját vizsgálataim, melyek eredményeit következőkben rövid foglalatban ismertetni óhajtom, a felfogásbeli tévedések keletkezésére nézve részben a FINZI és WUNDT állításait erősítették meg, részben pedig, legalábbis a mi a rövid ideig exponált, de azért a figyelem vándorlását ki nem záró bonyolultabb optikai ingerek felfogását illeti, e tévedések igen gyakori, eddig ismeretlen formáit világítják meg. Ezenkívül pedig ezen illúziók egyik fontos oka gyanánt egy eddig teljességgel ismeretlen tényezőt, az egyidejűleg beható azonos és rokon elemek kölcsönhatásának törvényét állapítják meg.

II.

A felfogásbeli tévedések keletkezési formáinak megállapításánál fontosak a külső inger és annak a tudatban való rajzolódása között megállapítható objektív különbségek, de azonkívül a nagyobb gyakorlattal és önészlelésre való képességgel bíró vizsgálati egyének szubjektív tapasztalásai is.

Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a felfogás biztonsági fokára nézve a legtöbb vizsgált egyén spontán szolgált felvilágosításokkal; a kísérleti egyének közül azok, kiken gyakrabban végeztem vizsgálatokat, be tudták mondani azt is, a számsor mely elemére vonatkozik a bizonytalanság.

Ilyképen kiderült, hogy egyes számsorokat ismételt vizsgálatoknál is teljes biztonsággal fog fel a vizsgált egyén, más számsorok pedig mindannyiszor bizonytalanság érzetével járnak. Kiderült továbbá, hogy bizonytalannak jelzett számsorokat igen gyakran hibátlanul fogtak fel, teljesen biztos felfogásaoknak jelzettek pedig elég gyakran téveseknek bizonyultak. Végül kiderült, hogy az esetek igen nagy számában az egyén a bizonytalanságnak a számsor bizonyos részébe való lokalizálásában tévedett, a mennyiben a bizonytalannak jelzett számjegy felfogása helyes volt, de a mellette álló elem, vagy elemek felfogása volt hibás.

Hogy ezek a szubjektív megítélésbeli tévedések is éppen nem mellékes fontosságaik, azt persze csak az képes kellőképpen megítélni, a ki ily vizsgálatokon maga is átment s tapasztalhatta, mily élesen vélünk néha látni bizonyos számsort, mely azután mégis tévesen felfogottnak bizonyul, s mily élesen tudjuk, vagy véljük tudni lokalizálhatni a bizonytalanság érzetét a számsor bizonyos elemeire.

Áttérve az objektíve megállapítható tényekre, megkülönböztetek *egyszerű tévedéseket*, midőn valamely ingersorozatnak csak egyik elemét tévesztjük el, *összetetteket*, melyekben több, rendszerint egymás mellett álló elem felfogása téves.

Ez egyszerű és összetett tévedések keletkezési formáinak ismertetése előtt azonban egy eddig kivétel nélkül minden egyénre érvényesnek talált törvényszerűséget kell megismerünk, mely a tévedések elhelyezésére vonatkozik.

WUNDT-tól eltérőleg én nem jelölöm meg előre az irányt, a melyre a vizsgált egyénnek figyelmét az inger bekövetkezték fordítani kell, e pontról a kísérleti egyénnel soha nem beszélek. Az illetőnek csak a rés felé nézve kell a jelzéskor figyelmét megfeszítenie, de nincs szó arról, hogy a rés mely részét figyelje meg leginkább.

Ennek dacára tapasztalataim a következők:

1. Valamennyi eddig vizsgált egyénre áll az a törvényszerűség, hogy számsoroknak a leírt módon való exponálásánál a *jelfogásbeli tévedések csak felette kivételesen voltak találhatók a számsorok bal felében*. Átlag az esetek legalább 90 %-ában a tévedéseket a számsor közepétől kiindulólág jobb felé találtuk.

2. Valamennyi vizsgált egyénre áll az a törvényszerűség, hogy 4—6 jegyű számsoroknál az egyszerű — a számsor egy jegyét illető — *tévedések az esetek tulnyomó többségében a legelső jobb oldali számjegyet megkimélték s leggyakrabban a jobb felé eső utolsóelőtti számjegyet illették*.

Az első pont alatti törvényszerűséget lehetne a figyelem gyúpontjának a megszokáson alapuló, a számsorok kezdete

felé való irányulásával magyarázni, a mi a szubjektív tapasztalásnak is megfelel. Tehát feltehetnők, hogy csak a baloldali két első számjegy esik a figyelem látóterébe, a többi csak percipiáltatik s azokat csak percipiált domináns vonásaikból rekonstruáljuk tudatunkban. E magyarázatnak ellene szól az a körülmény, hogy éppen a legszélső jobboldali számjegyet csak kivételesen tévesztjük el, tehát kell, hogy ez is appercipiáltassék.

Lehetne a MARIOTTE-féle vakfoltra is gondolni, ez azonban elesik, ha meggondoljuk, hogy a kísérletek két szemmel való látással történnek, már pedig a mely tárgynak a képe egyik szemben a vakfoltra esik, annak képe a másik szemnek jól látó helyére esik. A vakfolt t. i. mindkét szem belső felében van, oda pedig ugyanazon tárgy képe egyszerre nem eshetik.* De meg az exponált számsor túlkiesi is ahhoz, hogy egyes részei a figyelem reá irányításakor a vakfoltra essenek.

Ennélfogva a törvényszerűség illetén fiziologiai magyarázata elesik. Magyarázására kénytelenek vagyunk, a figyelemnek már JOHANNES MÜLLER által megállapított,** s a szemizmok forgásától függetlennek képzelt mozgékonyágát igénybe venni. Már pedig WUNDT tapasztalatai szerint szemizommozgások, ha az ingert egy pontban fixáljuk, $\frac{1}{4}$ másodpercen túl sem következnek be, ellenben igenis bekövetkezik a *figyelemnek* egy pontról a másakra vándorlása, ha az expositió az időtartama jelentékenyen nagyobb mint 0,01 másodperc, a mi pedig minden esetre áll a mi kísérleteinkre, hol 0,333 másodperc expositióval dolgoztunk.

Ebből folyik, hogy a tévedések elhelyezésének törvényszerűsége, nevezetesen a szélső jobb számjegynek el nem tévesztése a figyelemnek bal fixációs pontjából jobbra való átesapását bizonyítja. Az a körülmény pedig, hogy a 6 jegyű számsorban a tévedések általános törvényszerűséggel leggyak-

* KLUG, Az érzékszervek élettana, Budapest 1896. 200. l.

** Philos. Studien, herausg. v. Wundt, 15. köt. 308. l.

rabban az 5-ik, ritkábban a 4-ik számjegyre, vagy mind a kettőre esnek, arra utal, hogy a figyelemnek eme vándorlása balról jobbra nem egyenletesen történik elemről-elemre haladva, hanem gyors átsapás alakjában, mely csak a túlsó határponton állapodik meg ismét, míg a közbeeső átfutott részekben csak átsiklik. Ugyanez történik egyébként a 4 és 5 jegyű számsoroknál is, a hol a tévedések, a mennyiben előfordulnak, a két baloldali és a szélső jobboldali számjegyet rendszerint elkerülik.

Látjuk tehát — s ez megfelel a szubjektív tapasztalásnak is — hogy a tévedéssel járó felfogások azon eseteiben, a hol, miként összes eseteinkben, a figyelemnek balról jobbra való gyors mozgását kell felvennünk, a felfogás aktusa két, egymásba beleolvadó része szakad. Az elsőbe tartozik az optika ingersor bal felének simultán felfogása, a másodikba az inger-sor jobboldali elemeinek a figyelem gyúpontjába successive való belépése; e kettő közé esik rendszerint a legszélső jobboldali elem apperceptiója, mely elem a figyelem említett saját-szerű viselkedésénél fogva rendszerint még az inger behatása folyamán apperpciálódik. A jobb felé eső 4-ik és 5-ik elemellenben csak domináns vonásai alakjában percipiáljuk, s ezeket a felfogási aktus második, időbelileg későbbre eső szakában pótoljuk be az öntudatba már belépett so-relemek között maradt hézagba.

Ezen a figyelem által elhanyagolt elemek ennél fogva természet-szerűleg leginkább tevődnek ki a tudatban már meglévő, rétgibb hasonló benyomások után maradt s most felújuló képzetdispositiók áthasonító befolyásának, tehát reproduk-tív elemekkel való assimilálódásnak és új ér-zetelemekkel való komplikálódásnak.

Midőn tehát egyrészt kísérleteink objektív adataiból módunkban van megállapítani, van-e törvényszerűség, s ha igen, milyen, ezen kedvezőtlen állású elemeknek a tudatban való átalakulásaiban, másrészt alkalmunk nyílik az apperceptióba való belépésért versenyző ér-zetelemek, vagy dispositiók versengését s küzdelmük eredményét figyelemmel kísérni.

A mint a tévedések elhelyezése nem véletlen dolga, úgy az objectiv ingereknek a tudatban való átalakulása, tehát a tévedések qualitása is *igen gyakran* felismerhető törvényszerűségeket mutat s az ezernél több ily tévedés analysiséből teljes biztossággal lehet a tévedések bizonyos gyakoribb és ritkább típusait felismerni. Ezek közül a gyakoriabbak a következők:

A) *Egyszerű tévedések*: 1. Valamely csak domináns elemeiben percipiált optikai jegy (szám) átalakult egy hozzá hasonló más jeggyé, midőn is a vele hasonló reproductiv elemek hatása alatt egyes, azoktól eltérő alkatrészeket magára vesz, vagy, a mi gyakoribb, elhagy. Így látjuk, hogy a kedvezőtlen állású 8-ból lesz 3 vagy 5, a 4-ből, 7-ből, 1, a 9-ből 2 vagy 6 stb., tisztán a közös rokon vonások slapján. Az ilyen tévedéseket tiszta hasonlatossági tévedéseknek nevezem. Ilyeneket ismer a betűkre nézve, mint már említve volt, WUNDT és FINZI is.

2. Ha a különböző helyesen felfogott számsorokat analizáljuk, miként később még látni fogjuk, azt találjuk, hogy az ilyen pusztá hasonlatosságon alapuló tévedések aránylag ritkák. Ellenben igenis gyakoriak ezek olyan számsorokban, melyekben a kedvezőtlen elhelyeződésű (4-ik v. 5-ik) elem közvetett vagy még inkább közvetlen szomszédságában egy számjegyhez hasonló elem áll, vagyis pl. a számsor 4-ik számjegye 3, az 5-ik 8, midőn is a 8 felette gyakran 3-má változik át. Itten tehát az asszociálódó rokon reproductiv elemeken kívül az egyidejűleg beható rokon, külső inger keltette érzet is közrehat a tévedés létrejöttében. Az egyidejű ingerektől eredő ilyen centrális befolyásolást irradiátiónak vagy átsugárzásnak nevezem. E csoportba tehát a hasonlatosságon + átsugárzáson alapuló tévedések tartoznak.

3. Elég gyakoriak az olyan tévedések is, melyekben az eltévesztett számjegy valamely hozzá semmiképen nem hasonló számjeggyé, pl. 8-as 7-té vagy 4-gyé, 9-es 8-czá, 7-es 3-má, stb. alakult át. Ilyenkor az esetek túlnyomó többségében, bizonyos egyéneknél kivétel nélkül, az átalakulás magya-

rázatát megtaláljuk az átalakult kedvezőtlen helyzetű elem közel szomszédságában álló s a tévedéssel azonos számjegy-jegyben. Így 8-assá átalakult 7-es mellett, vagy tőle egy számjegy által elválasztva 7-est, a 9-essé átalakult 8-as szomszédságában 9-est találunk, stb. Tehát az esetek nagy számában az érzetelemeknek a tudatban való átalakulását nem is rokon reprodukтив elemek, hanem egyidejűleg percipált teljesen heterogén külső ingerek irányítják. Az e csoportba tartozó tévedéseket tiszta átsugárzáson alapulóknak nevezem.

A 2. és 3-ik csoportba tartozó, egyidejűleg percipált külső elemek szereplésével járó tévedéseket sem WUNDT, sem FINZI, sem ZETTLER nem ismerik. Ennek oka részben kísérleti berendezéseik itt részletesebben nem taglalható fizikai viszonyaiban, részben azon körülményben rejlik, hogy ők csaknem kizárólag értelemmel bíró betűkombinációkkal kísérleteztek, a melyekhez társuló reprodukтив elemek (szók) természetük-nél fogva nagyobb szerepet visznek az assimilációkban, mintsem az a számoknál lehetséges. Ha pl. e szót «fejedelem» o,oi-ig exponálom, s simultán az «f e j d. l. m.» domináló betűket appercipálom, s successive fellépő hiányzó betűkre első sorban a már a domináns betűk által reprodukтив elemekből reconstruált «fejedelem» szó fog assimilálólólag hatni, vagy talán a felmerült «engedelem vagy sejtelem» képzet fog félrevezetni, ha az «f» vagy a «d» betűt nem percipáltam élesen.

Ilyesmi a számkombinációknál ki van zárva; azoknál értelem szerint associációk nem lévén valószínűek, az elemek formai tulajdonságai aránytalanul nagyobb mértékben érvényesíthetik formai rokonságukat, vagy szomszédságukat.

4. Ez utolsó csoportba foglalom ama, számsoroknál szintén ritkább eseteket, midőn a tévedést észrevehetőleg valamely előbbi számsor egyik elemének a tudatban való (többnyire akustiko-motorikus) utóhatása irányítja. Ide tartoznak azon csalódások is, midőn, a nélkül, hogy erről a vizsgált egyénnek fogalma volna, a legkülönbébb homályosan percipált elem helyére feltűnő gyakran ugyanazon elem lép, mely

a tudat küszöbén alul, hogy úgy mondjam, állandó készenlétben áll. Más egyénekre viszont jellegzetes a tévedések azon fajtája, melynél valamely elem helyébe feltűnő gyakran a természetes számsorban vele szomszédos számjegy, pl. az 5-ös helyébe mindig 6-os lép. Diszciplinált egyéneknél, gyakorlat-taknál ezen, a 4-ik csoportba tartozó tévedések inkább csak alárendelt szerepet játszanak.

B) *Összetett tévedések*: Ezek megfelelnek a WUNDT-ZEITLER-féle, de FINZI által is felsorolt inversióknak és permutációknak. Részben tiszta helycserék, midőn tehát csak az egyes elemek közötti associatív kapocs lazult meg, míg az elemek tartalma, formai része tisztán appericiálódott. Részben pedig az elemek helycseréje ez egyik, ritkán mindkét elemnek az előbb felsorolt típusok valamelyike szerint való átalakulásával is jár együtt.

III.

Úgy láttuk tehát, hogy a felfogás küszöbértékével exponált optikai ingersorozatok a felfogásukkor végbemenő tévedések elhelyezése és keletkezése körül, tekintve a szereplő tényezők bonyolult és változékony voltát, feltűnő törvényszerűségeket mutatnak.

Az volna már most a kérdés, vajjon min mulik maga az a tény, hogy az exponált ingersorok egy részét teljes biztonság érzetével, más részét több-kevesebb bizonytalanság érzetével fogjuk fel, az exponált soroknak bizonyos százalékát pedig tévesen appericiáljuk. A kísérlet külső körülményei állandók, tartama rövid, kifáradásnak a hibák fellépésében szerepe nem juthat, a mint hogy azok a kísérlet vége felé nem sűrűbbek, mint elején. A figyelem az egyes műveletek között pihenhet, a figyelmet az ingerfellépte elkészülve és koncentrálva találja, szóval a kísérlet folyama alatt — ha diszciplinált egyént választottunk kísérleti egyénnek — a tudatbeli viszonyok is eléggé állandók. S éppen azért már a priori is azt kellene várnunk, hogy az egyenlő tényezők átlag egyenlő

eredményeket okozzanak. Ez pedig, a mint már említettük, éppen nincsen így, miért is arra kellene gondolnunk, hogy az ingersorozat belső viszonyaiban, a számsorok minőségbeli különbségeiben is rejlik az eredménybeli különbségek oka.

De mielőtt még okoskodásunkban idáig eljuthatnánk, már empirice, akár magunkon, akár másokon kísérletezve, észre-
 vesszük, hogy az egyenlő terjedelmű, de különböző elemekből álló számsorokkal szemben tudatunk különféleképpen viselkedik, egyeseket feltűnő könnyűséggel vesz magába bármikor, más konstrukcióju sorokat pedig mindig csak bizonyos nehézséggel, bizonytalanság érzetével, másokat meg csak tévedések árán. Észre vesszük, hogy vannak bizonyos számkombinációk, melyeket mindenki nehezen, vagy tévedésekkel fog csak fel s vannak számsorok, a melyeket a legtöbb kísérleti egyén egyértelműleg teljesen biztosan felfogottaknak jelez.

Ha pedig a különböző számsorokat e szempontból elemezzük, nevezetesen, ha összeállítjuk azokat a sorokat, melyek leggyakrabban tévedés tárgyai s ezekkel szemben azokat, melyeket ritkán, vagy egyáltalában nem tévesztenek el, hamarosan szemünkbe ötlík bizonyos feltűnő eltérés a számsorok e két oszlópa között. Ha az előbbieket rövidség okáért *terhelt*, az utóbbiakat *immunis* vagy *mentes* soroknak nevezzük, elemzésünk eredményét általánosságban következőkép fejezhetjük ki: Terhelt az a számsor, melynek elemei között azonosak vagy egymáshoz hasonlóak találkoznak; mentes az a számsor, melynek elemei különböznek egymástól. Közelebbről azt látjuk, hogy a mi kísérleti feltételeink mellett ez az elv pontosabban így hangzik:

Terhelt az a számsor, melynek kedvezőtlen elhelyeződésű elemei egymással azonosak vagy egymáshoz hasonlóak.

Vagyis a II-ik részben mondottak értelmében főleg a számsor balról számítva 3—6-ik számjegye, ezek között inkább a 4-ik és 5-ik számjegy homogén vagy heterogén volta dönti el a számsor terhelt vagy immunis voltát. Így pl. legdisciplínáltabb kísérleti egyénemnél, S. G. dr. úrnál, a téve-

déstől állandóan mentes számsorok 75 százaléka oly számsorokból került ki, melyekben a 4-ik és 5-ik számjegy egymással nem rokon, míg ama számsorok közül, melyekben e két számjegy rokon, 95 százalék legalább is egyszer tévedés tárgya volt.

Az elemek azonossága rendszerint terhelőbb tényező, mint az elemek hasonlatossága. (Kivételt csakis a két 1-es alkot, mely egyáltalán alig volt eltévesztés tárgya, valószínűleg felette egyszerű alkatánál fogva, mely az általunk használt expositiós időtartamnál a futólagos figyelemre nézve is helyesen appercipálhatóvá tette.)

Ha felteszszük, hogy r, s, v, x, y, z teljesen heterogén, n és m pedig homogén elemek, akkor a terheltség fokozatait nagyjában a következő séma-sorozattal világíthatjuk meg:

$r s v m m y$
 $r s v m n y$
 $r s m v m y$
 $r s m v n y$
 $r s v y m m$
 $r s v y m n$
 $r s m m v y$
 $r s m n v y$
 $r m s m v y$
 $r m s n v y$
 $r m s v m y$
 $r m s v n y$ stb. stb.

Az immunis, azaz mentes sor sémája: $r s v x y z$. Ellenben nagyon súlyosan terheltek azok a sorok, melyekben több azonos + hasonló elem torlódik össze, mint pl.: $r s m n n y$, $r s m m n n$, $r m s n n m$, stb.

(A mondottakból következnek, hogy e sémák szerint mesterségesen összeállított számsorokkal lehetne — ha a felállított elv igaz — olyan ingersorozatokat összeállítani, melyekben előre meg tudjuk szabni, fognak-e s körülbelül mily arányban

tévedések bekövetkezni. E sorok írásakor tényleg ezirányú kísérletekkel foglalkozom, melyek e feltevéseimet feltétlenül igazolják, s melyekről befejeztükkel nem fogom elmulasztani röviden beszámolni).

Általános szabály, hogy a tévedések a számsornak éppen ezen azonos vagy hasonló elemeiben következnek be, még pedig a kettő közül első sorban abban az elemben, mely a legkedvezőtlenebb utolsóelőtti helyhez legközelebb, vagy éppen ezen áll. Így pl. az olyan sorban, melyben e legkedvezőtlenebb állásúhoz képest valamennyi elem heterogén, ellenben a 2-ik és 4-ik elem azonos, a tévedésnek a 4-ikben kell bekövetkezni. Így lett 491938-ből 491238, vagy 811824-ből 811224, ellenben 570802-ből 570862, és 179455-ből 179495. Tehát a *tévedés lokalizálódása is a figyelem sajátos viselkedésén kívül a számsor elemeinek egymáshoz való viszonyától, illetve a homogén elemek elhelyeződésétől is függ.*

IV.

Ilyképen arra a tapasztalatra jutottunk, hogy élettani viszonyok között felmerülő látásbeli illúzióink keletkezésében a figyelemnek rendelkezésére álló időn, a figyelem sajátos viselkedésén, valamint a reánk egyidejűleg vagy közel egyidejűleg beható ingercsoport elemeinek a tudatban meglévő rokon dispositiókhoz való viszonyán kívül az elemeknek egymáshoz való viszonya is lényeges tényezőnek tekintendő. Még pedig kísérleteim azt mutatják, hogy — azonos tudatbeli állapotokat feltételezve — ugyanazon fizikai feltételek mellett jelentkező azonos terjedelmű és beosztású optikai ingercsoport hajlamosít a tévedésre, ha alkatelemei között azonosak vagy hasonlóak foglaltatnak, ellenben annál inkább mentesít az illúsiótól, minél heterogénabbak alkotó elemei.

Ezzel úgy az illúziók tanába egy új elemet vittünk be, valamint egy új psychophysikai tapasztalattal is gazdagodtunk, hogy t. i.

egyidejűleg beható homogén optikai ingerek nehezebben jutnak be megfelelő képzetek alakjában a tudatba, mintsem egyidejű heterogén ingerek.

E ténnyel egyidejűleg felmerül az a kérdés, hogy vajjon az azonos elemek emez egymást módosító kölcsönhatása ez elemek kölcsönös gátlásának, avagy inkább az azonos intenzitású, kvalitású és térbeli elrendeződésű s az időben egybeeső érzetek egybeolvadásának az eredménye-e?

Első pillanatra ez utóbbi felvétel látszik valószínűbbnek, mert könnyen elképzelhető, hogy a két azonos vagy nagy részben azonos inger okozta érzet egy érzetté olvad egybe, midőn is a kiesett elemet itéletcsalódás útján valamely hozzá hasonló rokon reprodukтив elemmel, vagy az egyidejűleg a tudatba jutott élesebben percipált új elemek valamelyikével, vagy más associatív úton pótoljuk. Tényleg bizonyos az, hogy az a tudat, hogy 6 jegyű számsorokkal kísérletezünk, erős autosuggestióként hat a felfogott, de részben bizonytalan számsor successiv rekonstruálásában. Ezt számos esetben érezzük, midőn első pillanatban csak 5 felfogott elemről tudunk s a hatodikát az említett okból keressük; de éppen nem ritkán fordul elő az is, hogy a vizsgált egyén 6 helyett 7 számjegyet vélt látni teljes élességgel s csak, midőn már bemondotta, veszi észre — de nem mindig — hibáját s korrigálja magát, midőn azonban már határozottan emlékezetét kell igénybe vennie.

Ellene szól azonban e magyarázatnak az a tapasztalat, melyet a magamon végzett sok száz, valamint a vizsgált egyének bemondásaiból nyert szubjektív észleletekből meríték. A vizsgálatban gyakorlottabb s önészlelésre, illetve az észlelteik elmondására képes egyén ugyanis igen gyakran azt tapasztalja, hogy a látott számsor az inger letűnte pillanatában simultán vagy successiv tudatbeli kép alakjában lép fel benne, de miközben e belső képet rögzíteni akarja, annak egyik elemében — mondjuk az 5. számban — hirtelen változás áll be, pl. az egy röpke pillanatig 6-osnak látott elem 9-essé alakul

át. E változás oly rendkívül gyors, hogy, ha most, mint igen gyakran történik, a 9-es a maga helyén teljes élességgel megmarad, szinte bizonytalannak látszik előttünk, hogy a 6-ost egyáltalán láttuk-e, máskor pedig a két számjegy versenyre kél egymással, mit bizonytalanságnak érezzük és kétségünket rendszeren úgy döntjük el, hogy az élesebbnek tetsző kép mellett döntünk, pl. azt mondjuk be: «az ötödik számjegy valószínűleg 9-es, de nem lehetetlen, hogy 6-os.» Szubjektív benyomásunk végül többnyire az, hogy előbb láttuk a 9-est, s csak utólag kezdtünk kételkedni, nem-e 6-ost láttunk. S ha most az eredeti számsort megnézzük, csodálkozva látjuk, hogy az ötödik számjegy 6-os, nem pedig 9-es. Újabb és újabb ilyen és hasonló tapasztalásokból azt a kényszerű impressziót kapjuk, hogy az utóbb fellépett s rendszerint téves elem valósággal reáfekszik az eredetileg helyes képre, melyet valami gátlás nem enged kidomborodásra jutni. Tekintve már most előbb törvénynyé összegzett amaz állandó tapasztalásunkat, hogy a tévedések, illetve a felfogásbeli gátoltság és bizonytalanság érzete rendszerint akkor lép fel, midőn a kétesnek érzett elem mellett vagy közel szomszédságában vele teljesen, vagy nagyrészt azonos elem áll, a heterogén elemekből álló sorok pedig minden gátoltság érzete nélkül s többnyire hibátlanul appericiálódnak, arra a következtetésre jutunk, hogy ez a rokon elem gátolja a vele azonos elemnek apperceptióját, hogy tehát *egyidejűleg az apperceptióba törekvő azonos ingerek egymásra gátlólag hatnak, míg egyidejű heterogén ingerek könnyítik egymás appericiáltatását.*

Ezt azonban egyelőre csak hipotézisként állítom fel, melylyel szemben bizonyos analógiák inkább az egybeolvadás felvétele mellett szólnak, s a kérdés véglegesen egyelőre el nem dönthető.

Akárhogy álljon is e kérdés, melynek megoldását egyik legközelebbi feladatomnak tartom, ez nem változtat azon végkövetkeztetéseken, melyekben kísérleteim eredményeit összegezem:

1. Felfogásbeli tévedéseink, nevezetesen egyidejűleg vagy csaknem egyidejűleg beható látási ingerek érzékelésekor fellépő illúzióink, úgy fellépésük formáit, mint okait tekintve, törvényszerűek.

2. A figyelem összetett sorszerű optikai ingerekkel szemben első sorban az ingercsoport kezdetére irányúl, honnét a közbeeső tagok futó érintésével, az ingersor túlsó végére csap át, melyen ismét megállapodik. A figyelem e viselkedése szorosán összefügg tévedéseink elhelyeződésével.

3. Az ide tartozó felfogásbeli tévedések nemcsak reproductív elemekkel való hasonulások eredményei, hanem a tévedések minőségét igen gyakran az egyidejű külső ingerekből támadt érzetek szabják meg.

4. Két homogén elem nehezebben jut be egyidejűleg változatlanul az apperceptióba, mint két heterogén elem.

5. Látási illúzióinkat tehát részben a tudatunkra beható ingercsoport homogén elemeinek kölcsönhatása eredményezi, melyek közül a 2-ik pont szerint kedvezőtlen elhelyeződésű elem csakis elváltozás árán, vagyis illúzióként juthat be a tudatba.

Végül még csak abbeli feltevésnek óhajtok kifejezést adni, hogy a felfogásbeli tévedéseinknél szereplő eme fentiekben felderített tényezőknek nagy szerepe jut a tisztán emlékezetbeli tévedéseknél is.

NYILVÁNOS FELOLVASÓ ÜLÉS

1902. január 26-án következő napirenddel: dr. PEKÁR KÁROLY értekezése: *Darwin és Spencer; az evolucionizmus*; WEBER KÁROLY értekezése: *A szép és a tetszés.*

DARWIN ÉS SPENCER.

— Kép az emberi gondolkodás történetéből. —

Irta: Dr. Pekár Károly.

Darwinról és Spencerről óhajtunk szólni, de előbb bizonyára néhány szót kell mondanunk a korszakról, a filozófiai irányról, a melyhez tartoznak. Ha e két nagy gondolkodót, kik közül Spencer határozottan korunk legnagyobb gondolkodójának tekinthető, el kell helyeznünk az emberi gondolkodás történetében, akkor csakis a fejlődésnek abba az irányába lehet őket sorolnunk, a melyet *pozitivizmus* néven ismerünk. Az evolucionizmus, a fejlődésfilozófia is egyenes hajtása a pozitivizmusnak első ágon.

Mondjunk tehát néhány szót a pozitivizmusról általában. Röpküljünk vissza gondolatban a XIX. század elejére. A nem rég tőlünk búcsút vett és a végtelen idők soha vissza nem térő forгатagában végleg tovaröppent XIX. század elején ugyanis még a romanticizmus tulajdonképeni virágzása előtt megindult már egy másik irány az emberi gondolkodás történetében s ez a pozitivizmus, mely ép azért, noha ugyan csak később indul teljes kifejlődésnek és a romanticizmust messze tuléli, mégsem tekinthető a romanticizmusra támadt visszahatásnak, a merész, nagy metafizikai légvárakat alkotó romantikus filozófiára támadt egyszerű reakciónak. Nem. Mind a kettő, romanticizmus és pozitivizmus eredetükben voltakép egyivású fejlődés. Mind a kettő reakció a XVIII. század merő észkultuszára s kritikájára.

A XIX. század így merőben új irányokat indított meg az

emberi gondolkodás történetében. A XIX. század szakít az ész sajátos kultuszával s a józan ész kritikájával és figyelemmel veti magát a *természet és történelem fejlődésmenetének* vizsgálatára, keresve a természetben is, a történelemben is az *összefüggő fejlődést*, melyet az utóbbiban ép a felvilágosultság és a forradalom szakított meg.

Ezt azonban két önálló irány kétféle különböző úton véli elérhetni. Az egyik merőben *szubjektív* uton keresi az *általános elveket, elvet*, melyből a tények ismeretét levezethetné, tehát *fentről lefelé* akar haladni, ez a *romanticizmus*; a másik *objektív módszerrel* az egyes *tényekből*, a tényekben adottakból indul ki s úgy iparkodik az *általános törvények* ismeretéhez jutni, tehát *lentől felfelé* halad, ez a pozitívizmus.

E főkülömbökből érthető egyszersmind az a jellemző tény, hogy míg a romanticizmus filozófiai rendszerei a metafizikai rendszerszövékre különösen tehetséges németeknél fejlődtek ki, addig a pozitívizmus a *francia és angol* szellem terméke elsős orban.

A nevek is jellemzők. A romanticizmus, a *regényszerűség* ráillik azokra a kalandos metafizikai rendszerszövekre, a kik fentről lefelé haladva megmagyarázni, levezetni vélhettek mindent; míg a *pozitív* szó egyszerűen csak *tények szerint valót*, ténybeli valóságot jelent s így tényleg fő jellemvonását fejezi ki ez iránynak, mely a tényekből, a tényekben adott okból indul ki s úgy halad lentől felfelé az általános törvények ismerete felé.

A XIX. századdal tehát két egyidejű új fejlődés indul meg. Csakhamar azonban maga a német még tovább fejlődő kritikai filozófia konstatálja Herbarttal és Benekével, hogy *egyetlen egységes alapelvből levezetni mindent lehetetlen*, hogy ez a *szubjektív, fentről lefelé haladó rendszerszövő idealizmus* csak *ártott a tudomáynak és népszerűtlenné tette a filozófiát* elretentve az érdeklődőket. Ez a romantikus filozófia halála.

Ezzel szemben a pozitívizmus voltakép csak ekkor kap teljes kifejlődésre. A világ mind jobban meggyőződik, hogy

csak a *tényekből* kiindulva, *lentről felfelé* haladva lehet *megbízható* ismeretekre, a *változatlan természeti törvények* ismeretére jutnunk.

Mellette a haldokló romanticizmus úgy tűnik fel a filozófia történetében, mint az örökös *metafizikai próbálkozásoknak*, *vállalkozásoknak* egyelőre utolsó, *legvakmerőbb*, de egyszersmind *leghirtelenebbül összeomlott* kísérlete.

Maradt azonban a hamar kimúlt romantikus filozófiának egy *maradandó pozitív eredménye* s ez a filozófia szűkebb keretében, hogy megteremtette a *filozófiatörténetet*, tágabb szempontból tekintve, hogy kifejlesztette a *történeli érzéket*, melyet a pozitívizmus is tovább fejlesztett. E történeli érzék alatt azt értjük, hogy az eddigi, különösen a XVIII. századbéli kritikával szemben, mely mindig egyoldaluan ítelt és a sok vélemény közt csak egyet tudott magáévá tenni, megérteni és hirdetni, most már a kritika a különféle történeli felfogásokat, véleményeket, iskolákat *objektíve* iparkodik *magáévá tenni és megérteni*, az *ellentétes vélemények is helyet találnak így egymás mellett* s az ily kritika bizonyára közelebb visz az igazsághoz, mely magától fog leszűrődni az ellentétes vélemények egészéből.

A pozitívizmus kifejlődését első sorban a tapasztalati tudományok óriási haladása mozdította elő. A mit KOPERNIKUS és KEPLER az asztronómiában, GALILEI és NEWTON a fizikában tettek, megalapítván a pozitív asztronómiát és a pozitív fizikát, ugyanazt tették most közvetlenül a pozitívizmus beköszöntése előtt LAVOISIER, a kit a rémuralom idejében lefejeztek, a kémiában és BICHAT (*Recherches sur la vie et la mort*) a fiziológiában, megalapítván a pozitív kémiát és a pozitív fiziológiát. LAGRANGE egységes alapelven felépíti a modern mechanikát (*Mécanique analytique*), LAPLACE a mechanikai asztronómiát (*Mécanique céleste*) s a róla és Kantról nevezett természetes elméletét adja a világ keletkezésének az ősködből, Lagrange-zsal együtt kimutatja, hogy az asztronómiai rendellenességek periodikusak s kiegyenlítődnek. LYELL a mostani földfelület keletkezé-

sét a ma is tevékeny fizikai és kémiai, röviden geológiai erők hosszú időn át való hatásából magyarázta. MONGE megteremti az ábrázoló geometriát. Csak természetes folytatása, betetőzése a pozitív tudományok e hatalmas fejlődésének az egész világ-felfogással, a társadalmi, vallási és spekulatív képzeteknek is megfelelő átalakulása a tapasztalati tudományok alapján s ez a *pozitív filozófia*. A pozitív filozófia így tehát a *pozitív tudományok kifejlődésének betetőzőjeként* jelentkezik.

A pozitív filozófia már most úgy jött létre, hogy az egyes tudományok *pozitivitását egységes egészszé, rendszerre* olvasztják. Ezt tette COMTE, s *pozitív tudománygyá akarta tenni még a szellemi tudományokat is*, így alapította meg a *szociológiát*, vagy mint másképp is nevezte a *«társadalmi fizikát»*. Igaz, hogy hozzá tette mind ehhez rajongó természete egész misztikus szeretetét, rajongását az emberiségért, mely végre valóságos pozitívista vallásban talált megnyugvást.

Már az első pozitívista kísérletek is tudományrendszerek, tudományelméletek, ilyen Ampère, Sophie Germain kísérlete. Saint-Simon már egyenesen pozitív filozófiáról beszél, ha a filozófia is eléri a fejlődés pozitív fokát. Ekkor alkotja meg Comte pozitív filozófiája rendszerét.

Alaptételül hirdeti benne, hogy minden *változatlan természeti törvényeknek van alá vetve*, akár fizikai, akár erkölcsi jelenségről is essék a szó. Fordítsuk meg már most e tételt s tekintsük ne a változatlan természeti törvények, hanem az egyes jelenségek szempontjából s akkor így hangzik: minden jelenséget szorosan meghatároznak, megszabnak ezek a változatlan természeti törvények. Ez a pozitív iskola általános determinizmus elve. Ez alaptételben építi fel aztán az összes tudományoknak azt a sajátságos hierarchikus rendszerét, melyet pozitív filozófiának nevezett.

A franczia alapította meg a pozitív filozófiát, de mellette és utána az *angol szellem fejté ki a pozitívizmust* oly gazdagon, megtoldva a *szerves faj életének s a fajok kifejlődésének és az általános fejlődésnek, az evolúciónak* oly termékenyítő gondo-

latkörével, hogy e századot méltán nagygyá teszik gondolatai a filozófia történetében.

A pozitív irány különösen megfelel az angol elme tényekhez ragaszkodó, józan, gyakorlati természetének s ez az oka, hogy náluk a pozitívizmus hatványozva mutatja e gondolkodás józanságát. Ennek az angol jellemnek különösen kiváló két alakja Darwin és Spencer.

Az angol pozitívizmus elnevezés ellen ugyan maguk az angolok tiltakoztak, megkülönböztetni akarván magukat Comte pozitív filozófiájától, de minthogy *pozitív*, ismételjük, csak a *tényekben adottat, a tények szerint valót* jelenti, joggal nevezhető, ép ezért nevezendő is ez az angol filozófia pozitívizmusnak. Ennek az angol pozitívizmusnak három hatalmas és a filozófia egész történetében ritka eredeti, mélységes gondolkodó elméje STUART MILL, DARWIN és SPENCER.

Stuart Mill érdeme azonban, noha ő a század közepén a filozófia történet legnagyobb alakja, inkább csak az, hogy a mult hagyományaival teljesen leszámol, szakít teljesen a régi elméletekkel s mint az angol filozófia újjáalkotója így előkészíti, alkalmassá teszi a szellemi talajt a *darwinizmus és a Spencer-féle evolucionizmus* befogadására, melyek ép azért aztán dús hajtásra kapnak és gazdag terméssel fizetnek.

Ha így a század közepén Stuart Mill a filozófia történet legnagyobb alakja, mint az angol filozófia újjáalkotója, utána DARWIN lesz az *európai gondolatvilág vezetője*, a szerves faj életéről és a fajok kifejlődéséről adott gondolkörével s később mindinkább Spencer veszi át a vezető szerepet evolucionizmusával és a szintetikus filozófia hatalmas munkájával.

Darwin és Spencer gondolatait ép a fejlődés gondolköre fűzi össze, mert míg Darwin a szerves faj életének és a fajok kifejlődésének, addig Spencer részben egyidejűleg, részben utána az általános fejlődés, az evolúció termékenyítő gondolkörét adta. E két kiváló angol gondolkodó gondolköre tehát szorosan összefügg s az általános evolucionizmusban fejlődéselméletben foglalható össze.

Az időbeli fejlődést követve előbb Darwinról s azután Spencerről fogunk szólni.

Mint minden ilyen hatalmas gondolatkör, a darwinizmus sem egy ember munkája. Megvannak előmunkásai. Oly nagy átalakulás ez az emberi gondolkodás történetében, mint akár a melyik Kopernikus-szal kezdődött. A darwinizmus szó csak összefoglalása e gondolatkörnek.

Darwin maga sorolja fel előmunkásait a pozitív angol gondolkodó lelkiismeretességével főmunkája («Origin of Species») elé tett a fajok származásáról szóló «történeti vázlat»-ában. Csak egygyel bánik el rövidesen, a kit pedig első helyen említ és a ki, mint látni fogjuk, voltakép kiegészítő társa az elmélet dolgában, a franczia LAMARCK-kal. Mi itt csak azokat az előmunkásokat fogjuk felemlíteni, a kik lényeges gondolat-tal előkészítik vagy kiegészítik az elméletet, a *filozófiai és nem a szaktudománybeli előmunkásokat*, de Lamarck-kal külön kell foglalkoznunk.

A kérdés előmunkásai közt első helyen áll, a kit Darwin csak jegyzetben említ, saját nagyatyja, ERASMUS DARVIN, ki a *Zoonomia* vagy a szerves világ törvényei (1794) című munkájával készíti elő a darwini gondolatkör sok elemét, szólván a szerves faj életéről, különösen az *alkalmazkodással fejlődő őszitők átörökléséről*.

Hasonló gondolatokra jött a franciáknál GEOFFROY SAINT-HILAIRE körülbelül ugyanakkor, azt a sejtelmét fejezve ki, hogy *a fajok egy ugyanazon típusz elfajzásai*. Később (1828) közzétette, hogy *a fajok nem voltak kezdetlől fogva állandók*.

A változásokat a *monde ambiant*-ból, az életföltételekből magyarázza. Az élő szervezet egyes szervei közt a használat és nem használat szerint bizonyos *balancement organique*, szerves egyensúlyozódás elvet hirdetett, mely szerint, ha egyes szerveket erősebben használunk, jobban kifejlődnek, de a kevésbé használtak rovására.

Állítólag már GOETHE is, a fajok kifejlődését átalakulás útján hitte természetesnek.

Az emberi gondolkodás történetében végbemenő hatalmas átalakulás uttörő munkása azonban a francia JEAN LAMARCK «Állattudományi filozófiá»-jával (*Philosophie Zoologique*. 1809), melynek díszkötésű példányát mikor az agg szerző Napoleon-nak személyesen felajánlotta, a világdúló császár heveskedve s előbbi munkáit becsmérelve alig akarta elfogadni és sértő szavaival megríkatta a szegény öreg tudóst. E könyv pedig hatalmas haladást jelent az emberi ész történetében. Az *ember származásának nagy kérdésére adott feleletet*. Kiegészíti ezt a *Gerinctelen állatok természetrajzának* előszava (1805).

Lamarck a természettudományok és az őslénytudomány akkori állapota mellett is arra a feltevésre jutott, hogy tekintve az élő lények fokozatos lajtorjáját lehetetlen származásukat másképp elgondolnunk, mint hogy egyik a másiktól származott folytonos fejlődéssel, átalakulással, mert (s ez alapvető tétele), az *élő szervek folyton alkalmazkodnak a lét állapothoz*, mert a megfelelő használat megfelelő módon fejleszti a szerveket, s így jön létre a folytonos *átalakulás* (transformatio). Ez a *transzformizmus* tanítása. Ezzel magyarázza a leszármazást s ez a *leszármazás elmélete* (Descendenztheorie), ez a *lamarckizmus*. «Az ember — mondja — nem tesz kivételt; eredménye bizonyos fajú majmok lassu átalakulásának».

Ezt az állapot (transzformizmus = Darwinnál evolucio) lényegében Darwinnál főleg csak a természetes kiválogatódás (natural selection) tételével látjuk kiegészítve, de mindezt aztán gazdag ismereteivel, a természettudományok rohamos előhaladásával felhalmozódó újabb tények tömegével s éles megfigyelésének egész tárházával széles, hatalmas arányokban építette fel. A valóságban ugyanis Lamarckot ez éles elméjű, a növény- és állatország és az ember állásának, tehát az egész szerves világ, az élet kifejlődésének magyarázatához úgyszólván nélkülözhetetlen és egyedül kielégítő tanítását a század közepén már csaknem elfeledték. A természettudományok a részletekben mélyedtek el. És így Darwin osztatlan érdeme érintetlen

magasságban áll. csak Newton szerepe fogható az ő hatáshoz.

Láttuk Darwin előmunkáit, főleg Lamarckot. Hogy mennyire általános volt e fejlődés, mutatja a következő tény, melyet okvetetlenül fel kell említenünk, hogy a darwinizmus és a Spencer-féle evolucionizmus összefüggésével tisztában legyünk. Darwin már jóval munkái megjelenése előtt (1837) foglalkozott elmélete alapgondolatával, de főmunkája (*Origin of Species*) csak 1859-ben jelent meg, míg Spencer pszichológiájának (*Principles of Psychology*) 1855-ben megjelent első kiadásában már szól a fajok kifejlődéséről a környezethez való alkalmazkodással (*adaptation to the environment*) s a szerzett jellemvonások átöröklésével. Spencer evolucionizmusa eredetileg a pszichológiai vizsgálatból fejlődött ki, a mennyiben az egyén tapasztalatát kiegészítette a faj átöröklött tapasztalatával s a tapasztalat filozófiájának e meg bővítésével keletkezett az evolucionizmus. Egyik essay-jében (*ESSAYS*. 1858.) a mesterséges tenyésztésből, a fajok embrióinak változásaiból, a faj és változat közt sokszor nehezen tehető megkülönböztetésből a fajok lépcsőzetes kifejlődésére következtet, az elváltozásokat a megváltozott életviszonyokból magyarázva. Darwin maga felsorolja elődei közt Spencert «sajátos ügyes és hatásos összeállításá»-val, később Anglia legnagyobb filozófusának mondja, Spencer teljesen méltányolta a Darwin-féle «természetes kiválogatódás» elvét, csak a «legcélszerűbb alak fenmaradása»-nak (*the survival of the fittest*) nevezné inkább.

A darwinizmus tehát szoros, szerves összefüggésben jelenik meg az általános evolucionizmussal, mint ennek egyik része.

Ily körülmények között lép fel a század egyik legnagyobb gondolkodója, ki roppant hatással volt egész modern természettudományi felfogásunkra, mert a szerves faj életéről, a fajok származásáról és az ember helyzetéről való felfogásukat egészen megváltoztatta tanításával, *Charles Darwin* (1809—1882). Hosszú tengeri tanulmányútja a *Beagle* hajón (1831—36) kelti fel benne, a földrajzi típusok szerint ugyanazon fajok

más-más változatát találván, az alapgondolatot, hozzájárul Malthus könyvének olvasása is a népesedés kérdéséről. Sok adatot gyűjt gondos kritikával, míg munkáit közlést teszi.

Legfőbb műve *A fajok eredete a természetes kiválogatódás és a tökéletesebb fajtaknak a létért való küzdelemben történő fentartása által* (*Origin of Species*. 1859.) szépen magyarázza, mint fejlődhetnek ki a magasabb rangú fajok a tökéletlenebb szervezetekből. A mesterséges kimustrálásból indul ki, mikor a kertes vagy az állattenyésztő, a természetssel vagy tenyésztéssel új fajokat hoz létre. A természetben is találunk variációkat s most már a tökéletesebb fajok kifejlődését a tökéletlenebb szervezetekből a természetes kiválogatódással (*natural selection*), kimustrálódással magyarázza, mely a fajok küzdelmében az életért (*struggle for life*), az életversengésben (*vital concurrence*) mindig a derekasabbnak, az alkalmasabbnak fennmaradását biztosította, míg a tökéletlenebb szükségkép elpusztult, kimustrálódott. Csak e fennmaradt tökéletesebb alakok útján az öröklés (*hereditas*) is csak e tökéletesebb formákat állandósította. Így érthetővé tette a legalsóbb rendű szervezetekből a mind magasabb fajok kifejlődhetését.

A fajok eredetének kérdése a mind tökéletesebb alakok létrejöttén az emberhez vezetett. Másik korszakos természettudományi munkájában *Az ember származásában* (*Descent of man*. 1871.) egyrészt az ember ontogeniája alapján, tudniillik, hogy az ember embrionális fejlődésében ma is végighalad az állatország különböző fokozatainak alakjain,* másrészt a testünkben visszamaradt alsóbb fajból való származásunkra mutató csökevények (*rudimentum*) és visszaütések (*atavizmus*) alapján

* Az emberi magzat pl. igen későn tér el a majométól, holott a majomé sokkal előbb a többi állatokétól. Az ontogénia, az egyes egyén kifejlődése ismétlése a filogénianak, a fajok kifejlődésének; a különböző alakok sorozata, melyeket minden faj egyes egyéne a petétől a sűrű átjut, ama különböző fajok sorozatának rövidített ismétlése, melyeken annak a fajnak ősei a végtelen hosszú geológiai korszakokon keresztül haladtak.

a «fejlődés nagy elvé»-nek (evolúció) megfelelően kimondja, hogy az «*ember kevésbbé tökéletes szervezésű alaktól származik*», az állatvilág legfelsőbb tagja.

Az ember és az állatok közt a *különbségek csak fokozatiak*. A majmok és a legalsóbbbrangu gerincesek közt sokkal nagyobbak a szellemi különbségek, mint a majmok és az ember közt. Mindaz, a mit az ember kiváltságául és megkülönböztető jegyéül hoztak fel, meg van az állatnál is. Az állatnak is megvannak szellemi képességei. Nehéz az ösztön és az ész közt a határt megvonni. Az állatok is gondolkoznak. A nyelv nyomait is megtaláljuk. Az eszthetikai érzések alsó formáit láthatjuk a párázskor kifejtett pompában s hangbeli szépségben való gyönyörködésben. A társasélet kifejlődését is megtaláljuk a hangyáknál, méheknél. Darwin szerint egyedül az ember nevezhető morális lénynek, ez még a legnagyobb különbség állat és ember közt, de az erkölcsi érzéseknek alapját, a szimpathikus érzéseket is megtaláljuk az állatoknál. Vannak állatok, a melyek feláldozzák magukat másokért — s Darwin inkább szeretne attól a majomtól származni, a melyik életét kockáztatta, hogy ápolóját megmentse, mintsem az oly vadaktól, a kik az ellenség kínzásán mulatnak, gyermekeiket megölik s feleségeiket rabnőknek tekintik s a legszörnyűbb babonáknak rabjai. Darwin semmi erkölcsi megalázást nem lát a mult e fejlődésében.

Az állatország mai családjait átmeneti alakok kötik össze (lándzsahalacska, Lepidosiren, tüdőshal, csőrös emlős), s így követve a fejlődést, oda jutunk, hogy «*az ember más emlősökkel együtt származéka valami közös lörzsszülőnek*», e fejlődést az óvilági majmokig követhetjük. «Az embernek megbocsátható — mondja oly szép filozófiai elmélkedéssel munkája végén — ha némi büszkeséget érez a fölött, hogy ő, habár nem is saját fáradozásai által, a szervi rangfokozat legnagyobb magaslatára emelkedett; és az a tény, hogy ő ekkép ennyire jutott a helyett, hogy már eredetileg is itt lett volna helye, reményt nyujthat neki, hogy a távoli jövőben még magasabb

hivatása lesz. Azonban nekünk itt nincsen a reményre vagy félelemre való tekintetekkel dolgunk, hanem egyedül csak az igazsággal, a mennyire azt a mi eszünk kiderítenünk megengedi; én a bizonyító okokat legjobb képességem szerint közöltem. És nekem úgy látszik, hogy végre is be kell látnunk, hogy az ember valamennyi nemes sajátságaival, a rokonérzéssel, a melyet a legalsóbbak iránt is érez, a jó akarattal, melyet nemcsak más emberekre, hanem még a legalsóbb rangú élőlényre is kiterjeszt, valamint az ő isteni értelmével, a melyel a naprendszer mozgásának és alkotmányának a mélyébe behatolt és mindezekkel a magasztos tehetségekkel együtt: testének alkotásán alacsony származásának kitörülhetetlen bélyegét viseli.»*

A mi Darwin filozófiai felfogását illeti, minden, a legjelentéktelenebb új adat megfigyelésekor már bizonyos *magyarázó feltevést* alkotott, szerinte *rossz megfigyelő, a ki nem tud elmélkedni*. A szántóföldet feldolgozó gilisztáktól, férgektől kezdve mindenben az *általános, összefüggő fejlődést* látta és ezt látni megtanította az emberi gondolkodást. A végső dolgokra nézve azonban ő is *agnosztikusnak* vallotta magát, azaz hogy a végső kérdések «az ember észbirodalmán kívül esnek, de azért teljesítsük kötelességünket.» Így hogy valami tán felsőbb szándék (design) vagy véletlen (chance) eredménye, erre csak azt mondhatjuk, hogy sem ez, sem az, a dolgok végső magyarázata kívül esik tudásunkon.

Darwin örök érdeme, s ez nagy haladás az emberi gondolkodás történetében, hogy *megmagyarázta érthető, természetes módon a különféle szerves fajok keletkezését*, miknek láncolatán a *természetes kiválogatódás* útján egész az egysejtű lényekig mehetünk vissza s ez úton felfelé haladva megvilágítja az ember származását s helyzetét a természetben a szerves élet latorjájának felső fokán.

Régi ezredéves regék foszlottak ezzel jórészt szerteszt,

* Az ember származása. Budapest, 1884. II. k. 399.

mesék, melyekkel az emberiség az élő lények s az élettelen dolgok keletkezését természetfeletti erőkkel magyarázta volt magának. Hiszen az ember csak jó későn, az állatvilág alsóbb szervezeteinek hosszú fejlődéssora után évezredek évezredein által, a terciér korban állhatott elő alsóbb alakból. Ezzel megdőlt az *antropocentrikus és antropomorfikus felfogás*, mely szerint az ember a földi élet középpontja, a hogy megdőlt Kopernikusszal a geocentrikus világfelfogás.

Darwin érdeme, hogy *diadalra vitte a szerves fejlődés elméletét*, melynek úttörője Lamarck volt. Joggal nevezik Darwint a biológiai tudományok Kopernikuszának. Kopernikusz a földet a mindenség középpontjából valódi helyzetére vezette vissza, Darwin az embernek jelölte ki valódi helyét az élő lények fokozatosan kifejlődött sorozatában.

Darwin azonban maga is elismerte, hogy a természetes kimustrálódás csak a már kifejlődött életrevalóbb variációinak *fenmaradását biztosítja*, de éppenséggel *nem magyarázza meg az ily variáció keletkezését*, «semmi köze valamely szervezeti változás eredeti okához». Később (*Variation of Animals and Plants under Domestication*. 1868.) ugyan az életfeltételek hatásában s a szervek használásában s nemhasználásában keresi a variációk okát. Ebben egészíti ki a természetes kimustrálódást Lamarck elmélete a szervek használat s nemhasználattal való fejlődéséről s visszafejlődéséről az életfeltételekhez való alkalmazkodásról, a szerzett jellemvonások öröklésbeli állandósításáról, s az ezáltal létrejövő átalakulásról, transzformizmusról. A kettő együtt adja a szerves faj és fajok fejlődésének teljes képét, a mint ez a darwinisták és lamarckisták irodalmi harcaiból is kiviláglott.

Darwin hatása rendkívül nagy volt s nem mérhető össze a század egy gondolkodójával sem. Az irodalmi harcok hosszú sora következett. Egész iskola fejlődött körülötte, mely az élet különféle alakjainak kifejlődését az egysejtű lényekből magyarázta, a fajok, az ember származását így valami felsőbb öntudat beavatkozása nélkül, a vakon és szükségszerűen működő kémiai

és fizikai természeti erőkből s így mechanikai alapot adtak az élet magyarázatához. Ez alapon egész tábor dolgozott tovább. A darwinisták legkiválóbbjai a német HÆCKEL, az angol HUXLEY LUBBOCK és WALLACE.

HÆCKEL mindjárt kezdetben buzgó népszerűsítője lett a Darwin-féle tanításoknak annyira, hogy az ember származásának fejtegetésével már megelőzte Darwin korszakos művét, előbbi művéből vonva le a következményeket. Maga Darwin mondja, hogy ha meg nem írta volna már előbb munkáját, Hæckel munkái (*Generelle Morphologie*. 1866. *Natürliche Schöpfungsgeschichte*. 1868.) után bizonyára nem írta volna meg, mert Hæckel munkáiban «összes végkövetkeztetései benne találhatók, sőt szakismerete néhol tökéletesebb» (*Descent of Man* Bevezetése).

Az ember származásának és természetbeli állásának népszerű fejtegetője részletesen megállapította az «ember állati törzsfáját», a petére emlékeztető egysejtű őslényekből az ősférgeken, a köpenyes férgek (ascidia, tunicata), a dárdahalon, mely «némileg megközelítő fogalmat nyújt a gerincesek ősapáiról», az őshalakon, a tüdőshalakon (dipneusta: Lepidosiren az Amazon mentén, Protopterus Afrikában), a kopolytús (Proteus az adelsbergi barlangban), a farkos és a tulajdonképeni két-éltűeken, a csőrös, az erszényes és a méhlepényes emlősökön keresztül. Az emberszabású majmokkal együtt az ember is valami rég kihalt, ismeretlen közös ős törzsalakból, antropoidból származhatott a geológiai harmadkorban valószínűleg Délázsiaiában vagy még délebbre valami rég letűnt, oceánte-mette szárazföldön, ott lehetett az emberiség bölcsője, távol Keleten. A felsorolt állati sort az ember apáinak, ősapáinak, az állatországot vérrokonainak nevezi a szónak bizonyynyal elfogadhatatlanul tág használatával. Ily túlzásaira mondotta a nagy Darwin: Your boldness sometimes makes me tremble (Vakmerősége néha megremegtet). Főleg magas fokra emelkedhetett az ember az emberi nyelv kifejlődése s a vele kapcsolatos magasabb agyfejletség folytán, a nyelvet még nem

ismerő ősemberekből. Az «első emberpár» meghatározhatatlanul elvész a fejlődés homályában, valószínűleg gyapjuhajas, hosszúfejú (dolichocephal), sötétbarna bőrű lehetett. A különféle emberfajok: a pápua, hottentot, szerecsen (kaffer), újhollandi, maláji, mongol (sárga), sarki, amerikai (veres) s fehér vagy földközi közül mindinkább a fehér (kaukázi, baszk, szemita, indogermán) jut túlsúlyra a többiekkel szemben az élet-harcban. A szerves faj lényege változó s csak időleges tartóságot mutat (*Über unsere gegenwärtige Kenntniss vom Ursprung des Menschen*. Magy. Az emberi nem eredete és törzsfája. Ford. György Aladár, 1871.).

Későbbi műveiben (*Glaubensbekenntniss eines Naturforschers: Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft*. 1899. *Die Welträthsel*. Gemeinverständliche Studien über Monistische Philosophie. 1899.) főleg a «Világreljtvény»-ben sajátos természetismereti pozitiv monisztikus filozófiai rendszert adott, afféle pozitív világképet, mely mindent a természeti erőkből magyaráz, az istenséget magában az egész világban látta, mert szerinte, ha a világon kívül helyezzzük, nem monotheizmus többé, hanem amfitheizmus.

HUXLEY a kiváló állattudós és fiziologus szintén Darwin elméletének hirdetője és folytatója, a legpontosabb összehasonlító anatómiai vizsgálatok alapján kimondja, hogy a legalsóbb rangú majmok a legmagasabb rendűektől [orángután (satyrus), gibbon (hylobates) Indiában, csimpánz (pongo) és gorilla Afrikában, — óvilági, keskenyorrú (catarrhinae) vagy emberszabású. antropoid majmok] távolabb állanak, mint ez utóbbiak az embertől s így e két rendet többé elkülönítenünk nem lehet (*Evidence as to man's place in nature*. 1864.).

Azóta e tételt teljesen érvényesnek igazolta be ROBERT HARTMANN berlini tanár *Az emberszabású majmokról* (*Die menschenähnlichen Affen und ihre Organisation im Vergleich zum menschlichen*. 1883.) irt könyvében. A darwinista iskola végleges megállapodását VOGT formulázta akképen: fel kell tennünk, hogy mindkét típus, t. i. az ember s az embersza-

básu majmok, — közös törzsalakból származik, mely a gyermek szervezetben még élesebben nyilvánul, mert a gyermekkor hozzá közelebb áll (*Vorlesungen über den Menschen*. 1863). Tényleg, a mint Hartmann is igazolja, az emberszabásu majmok fiatal korban sokkal jobban hasonlítanak az emberhez mint később.

Huxley egyoldalú darwinista szempontjából méltatlanul és kiméletlenül támadta meg Comte-ot és Lamarck-ot. Kivált, azonban *pszichológiai és neveléstudományi* értekezéseivel (*A nevelés és a természettudományok*), főképp azzal az elméletével, mely a tudat jelenségeit a fiziologiaiakkal kapcsolatos kísérő jelenségeknek, *epifenomenon*-oknak hirdeti.

LUBBOCK bankár, a parlament tagja, a darwinizmus egyik legelőkelőbb képviselője, a bogarak virágtermékenyítő szerepének vizsgálatával (*Flowers and Insects*) sok érdekes adattal egészítette ki a darwini elméletet, e mellett az őskor kiváló kutatója (*Origin of Civilisation*. Történelem előtti idők. Ford. Öreg J.) s *Az élet örömeiben* (*Pleasure of Life*) józan életfilozófiát hirdet.

WALLACE a természetes kimustrálásról külön munkát írt (*Natural Selection*) s közelebbről vizsgálta az állatok színbeli alkalmazkodását a környezethez, az alakoskodás, a színeváltozás, a színjátszás jelenségeit, melyeket a *lakásöszön kifejlődéséből és a természetes kimustrálódásból* magyarázott. Ujabban a *haladás törvényeit* kutatta (*Studies Scientific and Social*. 1900.), s a legalkalmasabb fenmaradását eszközölő kiválogatódás előmozdítását a czélszerű *nevelésben* látja, hogy a felnőtt ifju úgy «az élet, mint a házassági felelősség magasabb ideáljainak is» megfelelhessen.

A darwinizmus csak részletjelensége tulajdonképp a fejlődés filozófiájának. Azokkal a felfedezésekkel kezdődik ez mikor CASPAR FRIDRICH WOLFF és KARL von BAER nyomára jönnek, hogy a fejlődő embrio egész sorozatán megy át a különféle alakoknak. A romantikus filozófia, különösen Hegel nagyban hozzájárultak a fejlődés gondolatának megalkotásá-

hoz. Csakhogy e fejlődés az ideák lépcsőzetes fejlődése volt. *A fejlődésfilozófia, az evolucionizmus megalapítója* SPENCER.

Korunk legnagyobb gondolkodója, hatalmas pozitív filozófiai rendszernek, a fejlődés gondolatán alapuló szintetikus filozófiának megalkotója 1820-ban született. Mérnöknek készült s matematikai tanulmányokkal foglalkozott s első dolgozatában az államhatalom jogos érvényesítését, határait iparkodott megszabni s később mikor a fejlődés nagy gondolatával tisztába jött, egész életét arra szentelte, hogy megírja a fejlődés filozófiáját, mely túlfeszített szellemi munkájában nagyfokú ideggyengeség zavarta meg, később azonban ezt annyira kiheverte, hogy az agg filozófus most is egyik legtevékenyebb elmélkedője korunknak.

A fejlődés, az evolúció fogalmát ismeretünk alapgondolatává tette s úgy építette fel a tudományok legfelsőbb általánosításait, általános értékű eredményeit összelevő, *egységesítő filozófiáját*, mely így a legteljesebben *egységesített tudás* s teljes világképet, világfelfogást ad. Alapgondolatát a következőkben ismertetjük:

Rendszerét a megismerhetetlen kitűzésével kezdi. Ha kitűzzük a tudás határát, megszűnik az ellenlábaskodás vallás és tudomány közt. A vallások fejlődése ép azt mutatja, hogy az alsóbb fokon (fetisizmus, politheizmus) nagyon könnyen megmagyarázták a működő erőket, később mindig, mindig nagyobb lesz a misztérium. És ez a misztérium abszolút, mindig megoldhatatlan marad ama ős ellenmondásnál fogva, hogyan lehet valami önmagának oka, mint már Mansel figyelemzetetett. Az egyes tudományok végső fogalmai, tér, idő, anyag, mozgás, erő, a tudat állapotai, az érzékelő, tudatos én mind oly valóságról szól, mely teljesen *felfoghatatlan*. Az egyes tények összefoglalása általánosabbakba egy legáltalánosabb, legfelsőbb tényhez vezet, mely tovább nem kísérhető, nem magyarázható s így felfoghatatlan. Minden gondolkodás viszonyok felállítása, a milyen a vonatkozás, különbség, hasonlóság. Mivel így minden tudásunk relativ, viszonyokból fölépülő, az

abszolút, melynek fogalma minden viszonyt kizár, a gondolkodásra nézve, mely folyton viszonyok közt mozog s mindig megkülömböztetésből, meghatárolásból, hasonlításból áll, megközelíthetetlen, tehát elgondolhatatlan.

De viszont tudásunknak el kell ismernie, hogy több létezik, mint a mit felfogni képes. Ha gondolkodásunk megkülömböztetésből, hasonlóságok felfogásából, meghatározás és elhatárolásokból áll, kell valaminek lenni, a mit elhatárolunk, megkülömböztetünk, viszonyba hozunk. Ez a valami csak egyféle lehet. Csak egy Első ok lehet. Ezt a valamit, minden ismeretünk titokzatos és megismerhetetlen tartalmát izomerőfeszítésünk analogiájára, melyet saját erőnknek érzünk, erőnek nevezzük. Ennek az erőnek köszönhetjük azokat a változásokat, a melyeket felfogunk, de magát a felfogást, mint bennünk végbemenő változásokat. Csak annyiban tudjuk elképzelni, hogy azokat a korlátokat, a melyekben nyilatkozik, lassankint eltávolítjuk. Az erő egyszerű érzése ad tehát tartalmat ismereteinkbe, ez az, a mi állandó marad a sokféle változásban.

A világ lényege tehát megismerhetetlen. Tudomásunk róla egyik oldalról vallás, másik oldalról tudomány. Erkölcsi és értelmi képességeink közt azonban nem lehet harc, nem hihetjük azt, a miben ellenmondást látunk. Csak az lehet kötelességünk, hogy elismerjük tudásunk határait és a tényleg létező misztériumot. Természetesen az emberek többségének konkrét vallásos képzetek kellenek, a vallásnak is meg van a maga evolúciója, de minden vallásban az «igazság lelke» rejlik, mindegyik nyújt hiveinek valami olyasmit, a mit semmi más.

Ha az Abszolút megismerhetetlen, megjelenése a jelenségek sokféleségében: a Relatív megismerhető és ez tárgya tudásunknak. A szaktudományok munkáját, hogy a jelenségek sokrétűségében az egységet kikutassák, folytatja még nagyobb egységesítéssel a filozófia. Ez az *egységesítő, szintetikus filozófia* (*Synthetic Philosophy*), mely így tehát a legnagyobb fokban

általánosító tudás szemben az egyes tudományokkal, melyek csak részlegesen egységesített tudást tartalmaznak, a filozófia *teljesen egységesített tudás*, magába fogadva és összeolvasztva a tudomány legnagyobb általánosításait.

A filozófia eleve feltételezi ama általános tételek igazságát, melyeken gondolkodásunk felépül. A belőlük vont következtetések, az eredmények fogják ezt igazolni. Az *igazság* képzeink teljes megegyezése érzéki észrevevéseinkkel. Valamely feltevésnek igazolása már most ép az összes többiekkel való megegyezés által megint összes ismereteink egységes feldoldozására vezet, s ez ép a filozófia.

Gondolkodásunk alapténye, hogy a dolgok *különbözők és hasonlók* lehetnek (that congruities and incongruities exist, and are cognisable by us). Ezen épül fel egész ismeretünk, kezdve az érzéki észrevevéstől a következtetésig, a bizonyításig, mely mind feltételezi a primordiális tényt, mely maga azért nem is cáfolható, mert ehhez megint bizonyítás kell. A hasonlóság és különbözőség viszonyaihoz csatlakozik az *egymásutániség* és *egymásmelletiség*. Merő *viszonyokból* áll gondolkodásunk. Ezek útján épül már most föl tapasztalatunk.

Legfontosabb alaptapasztalatunk, melyet saját izomerőfeszítésünk érzésének analógiájára *erő*-nek mondunk s képze-lünk, az *a mi ellenállást fejt ki s változásokat hoz létre*. Ismeretlen oka az ismert hatásoknak, melyeket jelenségeknek nevezünk (Au unknown Cause of the known effects which we call phenomena), egyszersmind gondolkodásunk határa. Itt érintkezik a tüneményvilág a mögötte lévővel, ez adja a kettő kapcsolatát. *Anyag* és *mozgás* csak az erő nyilvánulásai, *tér* és *idő* pedig csak e nyilvánulásoknak teljesen relativ formái. Gondolkodásunk végső fogalma (the ultimate of ultimates) az erő. Az Én, Nem-Én is csak az erő nyilvánulásának két különböző módja, a gondolkodás anyaga és tartalma is csak az erő különböző módjai. Az erő fogalma csak szimbolikus, mert belső tapasztalatomat analógia útján jelképpül használok a külső ellenállás és változások ismeretlen okára,

ez legvégső szimboluma gondolkodásunknak (*the ultimate symbol*).

Most már minden tudomány alaptétele az erő megmaradásának (*the persistence of force*) elve: erő nem keletkezik, erő el nem vész. E gondolatunk az anyag elpusztulhatatlanságán és a mozgás folytonosságán épül fel, mert ha erő elpusztulna vagy keletkeznék, akkor anyagnak is kellene elpusztulnia, vagy keletkeznie, vagy a mozgásnak kellene megszakadnia, vagy kezdődnie s akkor viszonyunk volna valamiről a semmivel vagy a semmiről valamivel, de az oly viszony, melynek egyik tagja így eltűnik tudásunkból vagy nem benne keletkezik, ellenmondás volna. Viszont ez elven épül fel az erők viszonyainak állandósága és az erők egyenértéke az erőátalakulásoknál.

A vallás is, a tudomány is a jelenségek okául valami abszolutat tesz. Az erő megmaradását tapasztalati uton be nem bizonyíthatjuk, minden mérés eleve feltételezi, hogy a mértékegység állandó, a mérés alatt meg nem változik. Ha a súlyt a földhöz húzó erő megváltoznék az atomsúly mérése alatt, a mérés hibás volna. Az erő megmaradásának elve tehát voltaképp *nem tapasztalati* hanem *észbeli tétel* s összeesik az *okság törvényé*-vel.

Az erő megmaradásának főtételéből vezeti le tovább Spencer a *mozgás irányá*-nak törvényét, mely szerint a *mozgás a legnagyobb vonzás* (*the line of greatest attraction*) vagy a *legcsekélyebb ellenállás*, tehát mindig a *legnagyobb erő irányában* történik, hasonlóan a *mozgás ritmusá*-nak törvényét, mely szerint minden mozgás ritmusos, és végre magát a *fejlődés*, az *evolúció* és a *bomlás*, a *disszolúció* fogalmát.

A fejlődést Spencer összes tapasztalati ismeretünk általános törvényévé teszi. Minden jelenségnek meg van a maga története, keletkezik és eltűnik. A tudományok így ép a jelenségek történetét adják. Ezért összes tapasztalatunkra érvényes a fejlődés általános törvénye. Megkülönböztet egy szerűbb és összetett fejlődést. A legegyszerűbb fejlődés **is**

kevésbé összefüggő alakból jobban összefüggő alakba való változás (a change from a less coherent form to a more coherent form), ez az egyszerű tömörülés, koncentráció (Spencer szavával integration). Ilyenek például az őszi szél halomba sepette levelek, vagy összefútt homokbuckák. Az összetettebb fejlődés ezen kívül még kikülönülés az egyféleségből, mint a szerves szövetek kikülönülése az egyféle csirából s az egész szerves világ kifejlődése Lamarck és Darwin szerint, és a határozatlanból határozottabbá válás, bizonyos rendeződés, mint a naprendszeré az ősködből, a szervezete vagy a társadalomé mind jobban rendezett egységekbe. A Spenceri főtörvény (*Law of Evolution*) tehát: a Fejlődés anyag-tömörülés kísérő mozgás szerteoszlással, mialatt az anyag határozatlan, össze nem függő egyféleségből meghatározott, összefüggő különféleségbe megy át és mialatt a megtartott mozgás hasonló átalakuláson megy át (Evolution is an integration of matter and concomitant dissipation of motion; during which the matter passes from an indefinite, incoherent homogeneity to a definite, coherent heterogeneity; and during which the retained motion undergoes a parallel transformation).

A fejlődés a fejlődött anyagnak a többtől való elkülönülésére és végre a környezettel való bizonyos egyensúlyhelyezetre vezet az erők kölcsönhatásának szempontjából. A fejlődés energiahány folytán ellenkezőjébe, a bomlásba, a disszociációba megy át, mely szétesésből áll.

A fejlődés törvényei nem az egész világra, hanem csak egyes egységes részeire szólnak, mindez *relatív*. Ha egyforma erőközpontok teljesen egyformán tölténék be a mindenséget, teljes egyensúlyhelyzet volna, de ezt azért sem képzelhetjük el, mert a mindenség határtalan. A mit csak ismerünk, azok az anyagok többé-kevésbé egyféleségükből kisebb-nagyobb különféleségbe mehetnek át.

A fejlődés tetőpontja bizonyos egyensúlyhelyzet, mely az emberi haladásban a legnagyobb tökéletesség és boldogság volna, a legnagyobb harmónia az ember és a természet s az

egyes emberek között (— eddig a *First Principles* gondolat-köre).

Ez általános elvek (*First Principles*) után első sorban ezek alkalmazása a szervetlen természetre jönne, mint Spencer maga mondja, de ezt mellőzte egyrészt, mert így is nagy a keret, másrészt mert a javasolt módszernek, az evolucionizmusnak közvetlenebb fontosságát találja a szerves természetben. Szól pedig ez általános elvek alkalmazásáról a biológiában, a pszichológiában, szociológiában és etikában.

A *biológiában* különösen bő alkalmazását találjuk a fejlődés elméletnek, hiszen az egyféleségből különféleségbe átmenet Spencer fejlődésfilozófiájának alapgondolata biológiai gondolat. Az *életet egyidejű és egymásutáni különféle változások meghatározott kombinációjának* tekinti (definite combination of heterogeneous changer, both simultaneous and successive), és a *belső viszonyok folytonos alkalmazkodásának a külső viszonyokhoz* (the continuous adjustment of internal relations to external relations). A *szerves anyagnak* két alapsajátsága bizonyos oly szerkezet, hogy külső behatások rajta vagy legnagyobb részén átrezegnek, másrészt bizonyos oly elrendeződése, polaritása a fiziologiai egységeknek (Physiological Units), melyek a sejteknél kisebbek, de a kémiai molekuláknál összetettebbek, hogy ez a külső benyomások hatását meghatározza. Magának a szerves anyagnak eredeti létrejötte homályos kérdés. A földfelület kihülésfolyamatának valamelyik időpontján *szerkezet nélküli szerves anyagnak* kellett képződnie, szerves élet szervezet nélkül lehetett a kezdet. A külső viszonyok hatása a belsőkre hozta létre a különféle szervezeti alakokat, a szerves fajokat. A *környezet* (environment) hatása hozta létre a *variációkat* (variations), a mint különfélekép reagált a különféle szerves anyag, ezt *alkalmazkodásnak* (adaptation) nevezzük. A megfelelő működés, *funkció* hozta létre a megfelelő szöveti szerkezetet, *strukturát*. A környezet e hatásának meg kellett előznie a természetes kimustrálódást, mert csak így jöhettek létre azok a variációk, a melyek közül a kimustrálódás történt. Az így

létrejött variációk közül ugyanis a *legalkalmasabbnak* *fenmaradását* a természetes kimustrálódás (natural selection) biztosította, állandósítván *öröklés* (heredity) által a szerzett jellemvonásokat, ha tudniillik a variáció oly természetű volt, hogy a fiziológiai egységek elhelyezésében változást hozott létre. Ép ezért a természetes kimustrálódás elvét a legalkalmasabb fenmaradása elvének kellene vezetni (*the survival of the fittest*). Ez az élet kifejlődése (*the Evolution of Life*).

Igy egészíti ki Lamarckkal, a kit Lyell cáfolatából kedvelt meg, Darwint, a kinek természetes kiválogatás elvét teljes csodálattal méltányolja, de ez szerint is csak a már állandósított jellemvonás fenmaradását biztosítja, az alkalmazkodás útján szervett jellemvonás átöröklése nélkül nem magyarázhatók meg a fajok kifejlődését. Ezért támadta meg éles kritikával az agg Spencer is Weismann-t, a ki «Darwinnál is darwinistább akar lenni», nem ismerve el a kimustrálódás elve mellett a szerzett jellemvonások átöröklését.

Az élet általános kifejlődését kiegészíti az alaki, *morfológiai fejlődéssel* és a működésbeli, *fiziológiai fejlődéssel* — eddig a *Principles of Biology* gondolköre).

A *pszichológiában* az elme kifejlődéséről beszél, ez a spenceri pszichológia vezérgondolata (*Mental Evolution*). Az elme is csak az az élő lényeknek a környezethez (environment) való alkalmazkodásából (adaptation) előálló tevékenység s ezzel *alapját veti* annak a környezet-, *milieu-elméletnek*, melynek tágkörű kifejtésében TAIE volt legkiválóbb tanítványa. Ha mind több lesz a benyomás, az alkalmazkodás csak úgy lehet tökéletes, ha az elmebeli rendeződés útján történik. Az elme nem érzékek, képzetek merő összege, hanem mindenkor valami *kapcsoló tényező*, valami szubsztancia, de mely megint *megismerhetetlen*, itt is ismeretünk határához érünk. Feltünteteti azonban az élet és a fejlődés jelenségeit. Az *elme fejlődése* is fokozódó összerendeződésből, kikülönülésből és meghatározódásból áll.

Az egyszerű reflexzműködéstől, az ösztön, az emlékezet hozzáadódásával az észbeli működésig, az egyszerű érzéki

észrevételtől a legfelsőbb műveletig fokozatos fejlődéssort mutat. Az elme qualitativ és quantitativ gazdagsága az illető élő lény s környezete viszonyainak gazdagságából jó létre. A béléfereggtől Newtonig, Shakespeareig fokozatos a fejlődés. *A milyen határok érvényesülhetnek a környezet és az illető lény között, olyan tapasztalatok töltik meg az elmét.* Ez a milieu-elmélet alapgondolata.

Itt tér el azonban Spencer a Mill-féle tapasztalati iskolától, a merő empirizmustól, mely szerinte nem látja, hogy a tapasztalat anyagát az elme mindig *az illető egyén eredeti természete szerint fogadja magába és dolgozza fel*, azonkívül az *igazság kritériumát*, mely az ellenmondásban rejlik, szintén *nem a tapasztalalából nyerjük*, tehát e két dolog az egyén veleszületett természete s az igazság e kritériuma *apriorikus*. De ha az egyes egyénre apriorikus is, nem apriorikus a fajra. *A faj hosszú tapasztalatán felhalmozódott és örökölt szerkezeti, szöveti változásokban magunkkal hozzuk a gondolkodás formáit.* Az új szülöttel veleszülettek ezek, elrejtve szöveti szerkezetében s tapasztalatai fokonként fejlesztik ki. A dolgok egyforma vonatkozásai ugyanis egyforma gondolat-kapcsolatokat is hoznak létre (Absolute uniformities of experience generate absolute uniformities of thought) s most folytonos ismétléssel millió és millió nemzedékeken keresztül felbonthatatlan gondolatkapcsolatok fejlődnek ki, gyökeresednek meg s így keletkeznek ismeretünk alapforrásai. *A fejlődéselmélet a pszichológiában tehát az egyén tapasztalatát kiegészítette a faj tapasztalatával* (its own experiences with the experiences of its ancestry: the Evolution hypothesis). Ez a spenceri pszichológiának *fő érdeme: a tapasztalati elmélet külön kritikája és kiegészítése.* Ez által, Spencer maga mondja, a fejlődés-elmélet összeegyezteti a tapasztalatit a transzcendentalistával (the hypothesis of Evolution supplies a reconciliation between the experience-hypothesis as commonly interpreted and the hypothesis which the transcendentalists oppose to it. §. 208. *Pr. of Ps.*).

Spencer szerint nem a gondolatok kormányozzák a vilá-

got, az embereket az *érzés*, a *jellem* mélyebben rejlő sajátosságai hajtják, a gondolatok csak ezeket kísérő kifejezések gyanánt foghatók fel. A képzetkapcsolás irányait szintén a *legcsekélyebb ellenállás* elvével magyarázza.

Esztétikai elmélete (*Pr. of Ps. II. Aesthetic sentiments*) az esztétikai tevékenységet Schiller nyomán játéknak (*play*) tekinti, melyet az «életet szolgáló működésektől való függetlenség»-e (*separableness from life-serving function*) jellemez, s így az «erők feleslegé»-nek (*surplus of vigour*) «képességeink fölösleges és haszonnélküli gyakorlatá»-nak (*superfluous and useless exercise of faculties*) mondja. Megtoldotta ezt *Use and Beauty* essay-ében azzal, hogy a hasznossági tényezők, midőn elvesztették ebbeli jellegüket, esetleg széppé válnak s másodlagosan így maradnak meg hasznosaknak. Így a kardok, buzogányok és sisakok, melyek régente hasznos és szükséges hadi szerszámok voltak, így kerülnek díszül a szalonokba (— eddig a *Principles of Psychology* gondolköre).

A *szociológia* tárgya szerinte az emberi társadalmakban végbemenő *super-organikus* fejlődés (*Super-organic Evolution*) jelenségei. A társadalmi élet fejlődése hirtelen nevelés és alkotmányreformokkal új irányba nem téríthető. Csak lassan, nem az ismeretek, hanem az egyének természetének megváltozásával módosulhat. A társadalmi élet is az *életviszonyokkal folytonos kölcsönhatásban* áll, a mi az egyén életére állt, áll a fajára is. És éppen csakis a *faj ez alkalmazkodása* az életfeltételekhez hozhat létre szilárd jellemeket, egészséges érzéseket.

Spencer híres felfogása az *organicizmus*, mely szerint a társadalom, az alkotmányok nem csinálmányok, hanem maguktól *termett, nőtt fejlemények* (*growth*). A *társadalom szervezett lény* (*A society is an organism*). Az egyének a szervezet fiziológiai egységeinek felelnek meg. Lényeges különbség rejlik azonban abban, hogy a társadalom minden egyes tagja tudatos, míg a szervezetnek csak középponti része az, a szervezetnek részei az egész érdekében működnek, a társadalom egésze

a részek érdekében, mit Spencer nagyon fontos különbségnek tart. Ez átvezet másik fő tanításához, a *Spencer-féle individualizmus*-hoz. A középpontosítás, az államhatalom csak éppen annyira érvényesüljön, a mennyiben az egyének védelme más egyénekkel szemben megköveteli; egyébként az egyén szabad fejlődése a fő, alkalmazkodjék az életföltételekhez saját maga.

A társadalmi fejlődést (social growth) is végig követi rendeződésében, kikülönülésében és meghatározódásában. A kikülönülés jelensége pl. a munkafelosztás. A *militarizmus* és az *indusztrializmust* mint két ellentétes fejlődésfokozatot állítja egymással szembe. A militarizmust, melynek utolsó fellendítője az újkor legnagyobb atkának mondott Napoleon, az indusztrializmus hivatva követi. A jövő *harmadik fejlődés-típusát* az értelmi és esztétikai haladás intézményei fogják létrehozni, mikor majd szabad odaadás hajt mindenkit a munkára, a *szabad, akaratbeli társadalmi kooperáció* típusa. Ez a Spencer-féle *három társadalmi fejlődéstípus* (— eddig a *Principles of Sociology* gondolat köre).

Az *etikára* nézve Spencer azt tartja, hogy míg a jövő társadalmi típusát el nem értük, addig az *abszolút etika* megvalósulása lehetetlen, mert ez tökéletes társadalomban tökéletes embert tételez fel. A *relatív etika* mindig e szerint javítandó. Itt is követi a fejlődés elvét, a mennyiben az etikai cselekedet nagyobb összerendeződést, kikülönülést és meghatározottságot mutat. A jövő társadalmi típusában az egyén fejlődését csak a mások ugyanoly nagy joga a fejlődéshez fogja korlátozni. A társadalmi forma a *jólét elvén*, az *utilitáriánizmuson* épül fel, de Bentham, Mill nem vették tekintetbe a távolabbi hatásokat. Ezt adja az *apriorikus etika*, mely szerint minden egyén *ősjoga a szabadság, a mennyiben túl nem kap mások szabadságába*. Annak a megszokásnak, hogy mely cselekedet hoz jólétet, melyik bajt, alapja az etikai érzés, régi nemzedékek cselekedetén, szenvedésén épült fel s így apriorikus, részben a kötelességérzés is ilyen, ez afféle *«organikus moralitás»*, hasonló az anyai szeretethez, vagy művész munkája

íránt való odaadó érzéséhez (— eddig a *Principles of Ethics* gondolatköre).

Befejezve a szintétikus filozófia ismertetését, megemlíti még Spencer tudományfelosztását (*Classification of the Sciences*), mely szerint 1. absztrakt tudományok: matematika és logika, 2. absztrakt-konkrét tudományok: mechanika, fizika és kémia, 3. konkrét tudományok: biológia, pszichológia, szociológia.

Rendkívül népszerű lett *neveléstudományi* műve: *Education, intellectual, moral and physical* (1861), melynek alapeszméje, hogy a gyermek maga szerezzon tapasztalatokat s így maga alkalmazkodhassék az életfeltételekhez, ne tegyünk elébe spanyolfalakat, mert akkor először ehhez kell alkalmazkodnia, aztán külön a rajta túllévő valósághoz, égesse meg magát, akkor megtanulja, hogy féljen a tűztől. Különösen kiemeli az értelmet illetőleg az *önálló judicium*, az erkölcsöt illetőleg a *határozott jellem*, a testet illetőleg a *«jó állapot»* kifejtését. Az egészet jellemzi *természetes, praktikus józan angol eszjárása*.

Spencer kitűzve a megismerhetetlen és megismerhetővel a tudás *határát szintétikus filozófiájában* a tudományok legnagyobb általánosításait, általános érvényű törvényeit hatalmas pozitív rendszerbe, *egységesített tudásba* foglalta össze, megalapítva a *fejlődés elméletét*, az *evolucionizmust*, ebben keresve a jelenségek új magyarázatát.

Spencer hatása nagy volt s mindig nagyobb lesz. A darwinizmus eleinte túlnyomóan uralkodott, de később mindinkább az általános evolucionizmus részletirányává lett. Egész iskola támadt, mely az evolucionizmust hirdeti. Csak legfőbbjeit említi fel. Spencer filozófiájából indult ki TAINE híres milieu-elméletével. Spencert fordítja, ismerteti RIBOT s főleg első munkáival, a *Pszichologiai átöröklés-sel* s az *Akarat betegségeivel*, melyben az akarat bomlását, disszociációját elemzi, Spencer közvetlen és erős hatása alatt áll. Iskolájának kiváló angol képviselője GRANT ALLEN. Az olasz MARIO PILO is ide tartozik evolucionista esztétikájával (*La Psychologie du Beau et de l'Art*).

Az evolucionista iskola egyik legkiválóbb tagja GRANT ALLEN, ki az esztétikai fejlődést kutatta (*The Colour-sense, its origin and development.* 1879. *Aesthetic evolution in man.* 1880), megalapította a fiziológiai esztétikát *Fiziológiai Esztétika* (1877) munkájával s a vallások fejlődését kutatva (*The evolution of the idea of god. an inquiry into the origins of religions.* (1897) ő is, mint Spencer, a halotti kultusból, az ősök imáadásából eredettnak tartja.

Látjuk tehát, hogy Darwinról és Spencerről s közös gondolat-körükről, az evolucionizmusról szólva a tovaröppent XIX. század munkáinak nagy tömegét, s ép az emberi gondolkodás általános értékű alkotásait, színét-javát kellett felsorolnunk. Oly gondolatkör ez, mely akár Kopernikusé, óriási haladást jelent az emberi gondolkodás történetében. A szerves faj életéről, a fajok kifejlődéséről s az általános fejlődésről szóló e gondolatok köre, az evolucionizmus véget vetett az embert középpontnak tekintő s gondolkodásában mindig az emberi analógiák szerint haladó antropocentrikus és antropomorfikus felfogásnak, ép úgy, a hogy Kopernikus véget vetett a geocentrikus felfogásnak. Ezredéves regék helyébe tette a természetes igazságot Kopernikus az asztronómiában, az evolucionizmus a természetfelfogásban.

E hatalmas gondolatvilág még élő oszlopos alakja, az ősz angol filozófus, korunk legnagyobb gondolkodója, leghatalmasabb összefoglaló elméje, Spencer büszkén tekinthet végig élete alkonyán a sajátmunkáján és a XIX. század munkáján, mert e kettő szorosan összeforrt. Részét kivette ő az emberi gondolkodás történetében úgy, mint senki más. Az őt megillető munkát úgy teljesítette, mint senki más. Evolucionizmusán felépült szintetikus filozófiája oly emlék az emberi gondolkodás történetében, mely messze jövőndökre szól. S ha ama másik kiváló gondolkodó, Darwin, már megtért őseihez, csak szelleme lehet közöttünk, az élő nagy gondolkodó dicséretére, jölétére és üdvözlétére emelem utolsó szavamat, a kinek nevében itt ma együtt valánk!

A SZÉP ÉS A TETSZÉS.

Kivonat Weber Károly értekezéséből.

A szépeészet lényegét a *szép* fogalma s a *tetszés*, mint a szép benyomásának következménye alkotja. E kettő együttvéve az eszthetika alapja. Ha e fogalmak meghatározásában lényegbeli eltérések merülnek föl, ha e definíciókban a szépség nem mint benyomást-tevő tulajdonság, a megfigyelő nem mint érzéki-értelmi percipáló lény szerepel: akkor az erre épült tudományos következtetések egész menete helytelen.

A valóság helyett a *látszatot*, a tulajdonság helyett a *benyomást* érvényre juttatni akarni, nemcsak ma, de már a naturalizmus idejében igyekeztek. A régi szkepsisben találjuk már ennek csiráját, mely sem az érzékek, sem az értelem megbízhatóságát el nem fogadja. Szerinte semmi sem létezik, minden csak látszik. Bölcelet egyáltalán csak úgy lehetséges, ha érzékeinknek, értelmünknek megbízhatóságában nem kételkedünk. Ha egyszer a természet által így vagyunk alkotva, ennek kell reánk nézve igaznak, mérvadónak lenni; s különben is érzéki s lelki képességeink iránt táplált kételyünknek egész tudományunk lenne az ára. Ha a *látszathoz* érzékeink megbízhatlanságát hozzáveszszük, minnek következtében semmit sem foghatunk úgy föl a mint az valóban van: úgy nemcsak a művészetben, hanem az egész nagy természet összességében is minden csak *ámitáson* alapul. Ez állítólagos *ámitás* azonban kell, hogy nekünk maga a valóság legyen, mert mint olyat nyújtja nekünk természet s művészet egyaránt. Mi csak az adottakat, és pedig csakis az adott képességekkel közelíthetjük meg. Ez a mi meghatározott álláspontunk. Ebből indul ki egész élettapasztalatunk. Ha ehhez képest a külvilág objektumairól, azoknak létéről meggyőződünk, kell hogy azt valóságnak tekintsük: s így sem a nagy természet, sem a művészet nem lehet reánk nézve ámitás, vagy a mögé rejtőző valóság, hanem a valóság maga.

Érzékeink megbízhatóságával szemben támadt gyanakodásunkból erednek a látszat homályba burkolt érvelései. A látszat elméleteivel már a régieknél találkozunk. PYRRHON, PROTAGORAS s DEMOKRIT elveire támaszkodva azt állítja, hogy mi a dolgok mivoltát nem ismerhetjük meg. A dolgok tulajdonságai, ezek szerint, csak különböző benyomásai ugyanazon dolognak, melyeket több érzékre vagy több emberre tesz. Ezt vette alapul KANT is, a mint szkeptikus kriticismusának gyakorlati fordulatot adott. Innen ered már az a tévedés, mely a tulajdonságot benyomásnak mondja; holott a benyomás a tulajdonság funkciója, mely normális embereknel, vagy azok érzékeinél, kell hogy ugyanaz legyen. S még különböző felfogás mellett sem lehet itt különböző sajátságokról vagy benyomásokról szó, csak ugyanazoknak többé vagy kevésbbé tökéletes vagy tökéletlen felfogásáról. Ez pedig nemcsak az érzéki, hanem az értelmi felfogásról is áll; ha ép elméjü, értelmes, művelt, normális emberek jönnek szóba: de még a műveletlen, a gyenge elméjü, szellemileg hátramaradt, vagy bárhogy másként befolyásolt ember is csak ugyanazt fogja föl, s képzeje sem lesz más, csak elmaradottságához aránylag tökéletlen vagy torzított. A mi a szépség fogalmának meghatározásait illeti, az eszthetika egész irodalmát tekintve: négy főalak vonja magára a figyelmet, mint a kik köré e tudomány többi képviselői véleményeikkel csoportosultak. Ezek: KANT, HEGEL, HERBERT és HARTMANN.

KANT eszthetikai munkáira nézve két kiinduló pont volt mérvadó: a BURKE által képviselt angol szenzualizmus és WOLFF racionalizmusa, mely BAUMGARTEN esztetikájában van képviselve. KANT alapmeggyőződése az: hogy az érdeknek a széphez nem lehet semmi köze; s főtörekvése oda irányul, hogy az érdeket a szép köréből kiküszöbölje. Szerinte: az szép, a mi érdek nélkül tetszik. Nyilvánvaló, hogy KANT, e kijelentése közben, pusztán a mindennapi anyagiasság érdekére gondolt, melynek a műalkotások érzékfölötti becsének megállapításához nem is lehet soha köze. De hogy egy felsőbb, egy metafizikai jellegű érdeklődés is létezik, ezt KANT távolról sem sejtette.

HEGEL, ki szintén a látszat elméletének híve, határozottan kijelenti definícióiban, hogy a szép: az eszme érzéki látszata. (Aesth. I. 141.) Szerinte a művészet s a vallás nem foglalkozik fogalmakkal, hanem csak érzéki képzetekkel. A művészetnek e szerint csupán az érzék-érzet és nézlet közvetlen érzékiségével van dolga. (Aesth. I. 130.) Határozottan kitűnik ez elvekből, hogy HEGEL megmaradt alapjában a régi elméletek mellett, melyek a művészettől megvonták az értelmiség minden lehetőségét, utasítva azt alantas érzéki szolgálatok teljesítésére. A konkrét idealizmus e főképviseelője, ki különben a szépsége-

tet mint a *vallás egyik alfaját* említi (Encyklopia III.), számos oly követőre talált, kikre KANT vagy nagyon csekély, vagy éppen semmi befolyással nem volt.

HERBART, ki a szépzészetben kizárólag a formalizmust tartja jogosultnak, ez állításával végtelen vitákra adott okot. Az eszthetikailag műveletlen közfelfogás forma alatt pusztán az eszthetikai látszat érzékelhető oldalát érti; minő pld. a képzőművészetben az érzékileg észrevehető alak, a zenében a zenei, a költészetben a poetikus formák stb. Az eszthetikai formalizmus forma alatt az együttesség egészen elvont egységformáját s az ebből származtatott kategóriákat érti, és a szép konkrét érzéklátszatát már a szép közönyös tartalmához számítja. Mindenkép ferdeség, túlhajtott egyoldalúság a tartalom-tagadás a szépzészetben; mert alapeszme, költői tartalom nélkül művészet sohasem lesz képzelhető; s csakis a forma fogalmának különböző értelmezéseiből eredő viták tarthatták ez irányt egészen napjainkig életben. Bár Herbart nem foglalta rendszerbe szépzészeti nézeteit, s bár bizonyos lelki beltartalom, mint hangulatok, affektusok zenei kifejezésének lehetőségét nem tagadja: egy egész utána induló képviselő csoportja e tudománynak, a pusztá formát igyekezett diadalra juttatni, mely akár-hogy véve is, s még a HERBART által megengedett hangulattartalommal sem mérítheti ki a művészet összfogalmát, mely költői értelm tartalom nélkül sehogysem képzelhető. S tény az, hogy HERBART az általa alapul vett «mintafogalmak»-at az ethika érdekében fejtegette s a szépzészetre nézve csak melleleg vonatkoztatta: az eszthetikát a tetszés és a nem-tetszés akaratlan ítéleteivel foglalkoztatva. Végeredményül annyit tudunk meg tőle, hogy: szép az, a mi akaratlanul tetszik. E meghatározás útján semmivel sem jutunk előbbre, mert köztudomású, hogy a mikor a szép nekünk tetszik, az magával ragad, s az elragadtatás állapotában nem lehet szó sem akaratról, sem önkényről. Az önkénytelenség, az akaratlanság itt önönmagától értetődik, mely szándék-nélküli passzivitásunkat jelenti a szép benyomásaival szemben: az akarat, a szándék azonban aligha szolgálhat a szépség akár miképen is alakult meghatározására.

HARTMANN, mint a *látszat* elméletének legnagyobb mai képviselője, lényegbeli, fogalmi tényleges meghatározások helyett, csak nemi vagy fajbeli körülírásokat nyújt. Magát «idealisztikus realistá»-nak mondja, a mennyiben egy bizonyos atomisztikus dinamizmust látszik elfogadni: szinkretisztikus bölcsellete azonban PROKLOS, BÖHME és SCHELLING irányelveire vall; végeredményeiben pedig — különösen szépzészetéből ítélve — nagyon is szkeptikus. Tény az, hogy a külső s általunk befogadott benyomások alapján bennünk létrejött hangbeli vagy színbeli

hatás, a bennünk végbemenő percepciókat tekintve, bennünk bírja tulajdonképeni székhelyét, mert (HARTMANN szerint) a fény, a hang, a csengés, a szín pusztán szubjektív érzetkvalitások, melyeknek a fizikai valóságban csak a molekuláknak s parányoknak bizonyos mozgásformái felelnek meg. A mennyiben azonban e molekuláris mozgások s az általok előidézett benyomások egy bizonyos kútfőre utalnak, melyhez úgy viszonylanak, mint okozat az okhoz, s melynek akciója nélkül az említett molekuláris mozgásalakulások nem képzelhetők: így tehát az említett szubjektív érzetkvalitások a maguk kezdetleges egyszerűségében már, az említett molekuláris mozgásformák által érzékeinkre ható kútfő akciójára utalnak, melynek reakciói. Tudjuk, hogy ugyanazon akció mindig ugyanazon reakcióval jár; mint a szín, hang, fény nemí s ismét ezek faji különbségeinek különböző hatása bizonyítja. Ebből kiviláglik, hogy e különböző hatások, ezeket egyenként megkülönböztető képességekre mint kútfőkre utalnak: s így az ily képesség mégis csak tulajdonság, mely, mint a műremek vagy a természet megnyilatkozásának tökélye — a szépség, a megfigyelt objektumban, mint akciójával a tetszés reakcióját előidéző kútfőben bírja székhelyét. Nem lehet tehát — HARTMANN szerint — indirekt okozója érzeteinknek a megfigyelt objektum pusztán azért, mert közbetolódnak a fényéther rezgésmozgásai, a fénytörés s a szemben végbemenő kémiai reakciók, valamint a látóideg s a megfelelő agyrészek rezgésmozgásai, mint úgynevezett további okozó *köztagok* (Zwischenglieder), mert ezek csak közvetítő közegei az okozó objektum akciójának; rétegek, melyek a direkt okozó benyomásait magukon csak perceptive átvezetik bensőnkbe, mely erre reagál. Így a tetszés vagy nem-tetszés, reakciója a szép vagy rút benyomásainak, melyek csak kívülről jöhetnek mint székhelyükből. A színekből vagy ízekből származó benyomásokra, az ezeknek megfelelő érzetek reagálnak. Pld.: a kék szín benyomásaira a kék színérzet; az édes íz benyomására az édes ízérzet fog reagálni. Csakis az *alanyi* és az *egyéni* eltérő sajátságok változtathatnak a benyomások felfogásán: az ép érzékű s észlényszerű méltó értelmiségű megfigyelő azonban mindig ugyanazon helyességgel fogja a kapott benyomásokat felfogni, mint akárhány embertársa, s meg fogja tudni óvni a tárgyilagosság jogait minden alanyiség zavaró befolyásától. A minek már most ilyen úton szerzett érzete, tudata, reánk tett benyomásainak alapján bennünk létesül: az létezik, az a valóságban megvan. A szép ép úgy, mint a jó; a gonosz. A természetben mint produkció, a művészetben mint reprodukció: de mindkét esetben való és nem látszat. Maga HARTMANN példája a cukorról is ezt bizonyítja. A cukor szerinte nem édes, csak oly tulajdonsággal bír, hogy izlési

érzékünket az édesség érzetének reagálására készíti. E tulajdonság kétségen kívül az édesség. Mert minden benyomás a tulajdonságokból származik, melyekkel a külvilág reánk ható objektumai bírnak, s ezek való létezők, mert térben s időben léteznek; így tehát ama sajátosságuk, mely őket az említett akciókra képesíti, szintén valóság, s nem lehet semmikép látszat. A HARTMANN szerinti 'naiv realizmus' állítását mégis ő maga is helybenhagyja egészen akaratlanul, midőn azt mondja, hogy pld. sem a cukor jegecei magukban véve nem édesek, sem a befestett vászon magában véve nem szép: hanem az édes és a szép itt csak tágabb értelemben vett *megjelenése oly külső reális okoknak*, melyek a szép és az édes érzetének létrejöttét idézik elő. Nos ez érzet-előidéző okok ez esetben — HARTMANN szerint — a szépség, az édesség. A tágabb értelemben leendő vétele ennek, csakis az elerőtlenedett bizonyító képesség tudatának végső próbálkozása.

Mindazáltal megvoltak a formalizmus tartalom-tagadóinak, valamint a tetszés különbségeire utaló tudósoknak is a maguk helyes sejtelmői; melyekkel újabb, helyesebbnek ígérkező meghatározásokat készítettek elő. Csaknem kétségbevonhatlan tény, hogy a formalizmus összes elméletei a műtartalom félreismeréséből eredtek. Az inspirációból eredő alapeszme, mint műtartalom, már elvontságánál fogva is eléggé hozzáférhetlen, hogysem definíciója könnyűszerrel megejthető lenne: a mennyiben magában véve igazán indifferens s csakis kialakulásában, kifejezésében nyilvánul mint tartalom. A hangulatgerjesztést pedig alig tartották méltónak arra, hogy a műremek tartalmául szolgáljon; s így aztán nem maradt egyéb hátra a tartalom végleges mellőzésénél, s csakis a még megmaradt formának kellett teljes uralomra jutni.

A műremek *költői tartalma* talán a legelvontabb fogalom, melyel a szépészetben találkozunk; de mint az összes további következtetések kiindulópontja, az egész szépészet legfőbb mozzanatát alkotja, s kiváló figyelmet igényel; miután műremek méltó tartalom nélkül lehetetlen.

A műtartalom fogalmi meghatározásának főnehézsége abban rejlik, hogy az magában véve meg nem lehet sem szép, sem rút. Mint ilyen, teljesen közömbös. Elemét, csiráját rejti ugyan magában: de csak a mennyiben a kifejezés s kialakulás által manifesztációra jut, nyilvánul, lesz széppé vagy rútta. Mert a mennyiben a tartalomnak szánt alapeszmét gondolatmunka útján létrehozuk: már kialakítjuk képzeletileg bensőnkben. Így a rút pld. elemében mindig az marad. Ennek csak külső formái megjelenése, érzéki kialakulásának tökélye lehet szép. Tehát csak érzéki, külső kialakulási szépség: míg a tulajdon-

képeni szép, tartalmilag, értelmileg is az. Bármely műalkotás értelmi tartalma, tárgya: költői inspirációból eredő alapeszme. S a mennyiben ez értelmünk számára, a maga teljességében, megfelelő kifejezést, kialakítást nyer, — létesül a szép.

A szépség nem is lehet egyéb, mint a *kifejezés és a kialakulás tökélye*. Az erre irányuló emberi tevékenység pedig — a művészet. A mennyiben ez a műalkotás nyilvánulása, — műszépség. A mennyiben pedig a természet önalakulásának, önkifejezésének megnyilatkozása, — természeti, vagy örök, abszolút szép. A — látszat elméleteiben hirdett — puszta megjelenés magában véve tehát még nem meritheti ki a szépséget, bárminő tökéletes legyen is a maga nemében: ez csak a kifejezés, a kialakulás bekezdő mozzanata. Mert az objektumnak minden előtt meg kell jelennie, hogy percipálható legyen: s csak miután megjelent, fejezheti ki magát, alakulhat ki — akár az érzék, akár az értelem, akár a képzelet számára. S hogy mennyire távol állottak az újabb tudósok is a műremek értelmi tartalmának megismerésétől, bizonyítja KANT azon véleménye is, mely a zenében a thematikus munkát matematikai alapon meghatározhatónak mondja épúgy, mint a jelentmény nélküli arabeszknél vagy szegélydiszitménynél. Arról tehát egyáltalán nem látszik tudomással birni, hogy a thematikus munka csak nyilvánulási módja a költői alapeszme mint tartalom alakulásainak. A mennyiben a minden oldalról való megvilágítása a fejleményeknek bármely műben is épúgy megvan, s ez a puszta érzéki hangcsoportosítás, ez a technikai külső alakítási aránysorozat nem öncél, mint a puszta formai játék az arabeszknél: hanem az alaki s tartalmi össz-megjelenésből eredő érzék-értelmi kifejezési s kialakulási módozata egy költői alapeszmének.

Az eddig kifejtettek nyomán eredményképen kitűnik, hogy a művészetek remekei úgy önmagukat, mint szépműveket tekintve, valamint a műélvezet szempontjából ítélve, három csoportra oszlanak. Vannak művek, melyek: érzéki, ézelmi s értelmi úton egyaránt kötik le a figyelmet; vannak, melyek: érzéki s értelmi módon hatnak; s vannak, melyek csak érzéki benyomásokra képesek.

Az *érzéki-érzelmi* művek közé sorakoznak az abszolút becsű alkotások. A dramatikus, epikus művek; a képzőművészet magasabb koncepciójú remekei; a zenében, a dalmű, a kamarazene, a szimfónia képezik e csoportot. Az *érzéki-érzelmi* műcsoport: a lírikum, a dal, a csendélet, a genre, a hangulatos táj sorozatából kerül ki. Az *érzéki* művek csoportját: a diszitmény, a tánc s a tánczene alkotják. Ebből kifolyólag a szépség is, mint a műalkotások tulajdonsága — ugyanily elváltozásokat fog feltüntetni; valamint a tetszés is, mint a szépség

behatásainak okszerű analog következménye. Kétségtelen, hogy a szépség és a tetszés mint *ok* és *okozat* utalnak egymásra, miből a tetszés meghatározása is önként következik. A tetszés röviden: *a szépség benyomásainak reakciója*.

Ez azonban, általában s műszépészeti szempontból véve, pontos meghatározást igényel. Ha valami az első pillanatra leköti érdeklődéssel párosuló figyelmünket: azt mondjuk reá, hogy az nekünk megtetszett. Ez azonban csak az első benyomás reakciója, melyből a tulajdonképeni tetszés, mint élvezetünk folyamata ered. S hogy a *tetszés* nem pillanat műve, hanem *folyamat*: mindenki megfigyelheti önmagán, s különben maguk e szavak: 'tetszés', 'tetszem' is folyamatot jelentenek. Minél hosszabb időre köti le valami érdeklődésünket, annál nagyobb az ebből eredő élvezetünk tartama: mely élvezet, mint a tetszés folyamata, folytonos fokozódást involvál, mert a nélkül okvetlenül visszaesés, az érdeklődés csökkenése állana be, mely minden érdeklődő megfigyelést, minden tetszést kizár. Csakis a fokozódó tetszés folyamata juttathat a műélvezet tetőpontjáig. Ez pedig a művészet, a műalkotások rendeltetésének végcélja. Ebben rejlik a művészet nevelő, művelő, nemesítő és az egyéniséget képző ereje. A tetszés általában véve s az eddigiekből meghatározva: a szép által fölkelített s élvezetnek tetőpontjáig fokozódó érdeklődés folyamata.

A mennyiben a tetszést, mint a szépség benyomásainak összességét, a megfigyelő befogadó álláspontjából kell tulajdonképen megítélnünk; az, érzéki s értelmi voltán kívül még — *szubjektív és objektív* módon is nyilvánul. E szerint tehát a tetszésnek még négy válfaja van. Az *érzéki-szubjektív* tetszés, vagyis a nyers alanyi érzékiségen alapuló gyönyör-érzete a szép benyomásainak. Az *érzéki-objektív* tetszés, vagyis egy oly korlátolt neme a tetszésnek, mely pusztán a külső megjelenés mozzanatán alapúl. Hiánya ama értelmi felfogó képességnek, mely nélkül a mű összjelentősége nem jut tudomásra. Az *értelmi-szubjektív* tetszés, egy, ugyan megtisztult, de azért tökéletlen faja a részvétnek, mert a döntő pillanatban a személyes izlés iránya félretereli, gátolja. Az *értelmi-objektív* tetszés, a megtisztult, tökéletes eszthetikai részvét, mely minden személyességet háttérbe szorít. Ez a tulajdonképeni műszépészeti tetszés.

IRODALOM.

Dr. MELCHIOR PALÁGYI: *Neue Theorie des Raumes und der Zeit.* (Die Grundbegriffe einer Metageometrie.) Leipzig 1901. Engelmann. XI + 48 l.

Bár e munka tartalma a szerzőnek az «Athenæum» hasábjain megjelent cikkéből is ismeretes lehet a magyar közönség előtt, mégis célszerűnek tartom azt itt röviden összefoglalni.

Abból a körülményből, hogy minden realis, fizikai jelenség térben és időben van egyszersmind és minthogy sem a tér fogalmát az időé (az egyidejűség) nélkül, sem pedig emezét tér, nevezetesen a vonal és pont képzete nélkül megszerkeszteni nem lehet, szerzőnk azt következteti, hogy a tér és idő formák voltaképp csak egy egységes forma, mely *kettőnek* csupán a nyelvnek rája megalkotott két különböző szava («tér» és «idő») miatt látszik, vagyis látszik olyan okból, melyből a mindenkor ítélettel, alany- és állítmány szóval kifejezett és két részre osztott, de megjelenésében egy és egységes természeti változást képzeljük (helytelenül) két részből, t. i. egy szubstanciális és ehhez utóbb hozzájáruló akcidentiális részből felépülönék. Tárgyalása módjának iránygondolatát, vagyis hogy két különbözőnek látszó jelenséget lehet egy egységes adat különböző oldalainak tekinteni és így összefoglalni, megszüntetvén ily módon a belénk rozsdásodott káprázatos kettős látásnak egy nemét, szerzőnk saját bevallása szerint a STEINER-féle szintetikus mértannak parallel tételeiből merítette. Ez irányelvét aztán nem csak a tér és idő problémánál tartja alkalmazandónak, hanem azt reméli, hogy más ily forgalompárokot, nevezetesen okot és okozatot, erőt és anyagot, természet- és szellemet, létet és tudást stb. hasonló módon fog sikerülnie egységeseknek bemutatni valamely jövő munkájában, melyeneket több helyütt kilátásba helyez.

Az az okoskodás, melynek segítségével a teret időre, az időt meg térre redukálja szerzőnk, a következő: Minthogy a tér összes pontjai

egy bizonyos (t. i. minden egyes) időpillanatban együtt és egyszerre vannak meg, sőt csakis ezen időpontbeli egység és összefoglalhatóság teszi a teret térré, tehát azt mondhatjuk, hogy az időpillanat nem egyéb, mint a világtér egysége s viszont e világtér nem más, mint az időpontnak kifejtése, kiterjeszkedése. Minthogy pedig ott, a hol az egyik jelenség a másiknak csak az összesége, egysége, ugyanaz a viszony forog fenn, mint az ítélet alany- és állítmány-, szubstancia- és akcicens-része között (lévén a szubstancia nem egyéb, mint attributumainak puszta egysége), a hol a kettő közé mindig oda szabad tenni az egyenlőségjelt vagyis az *est* (ist) szócskát, tehát itt is azt mondhatjuk: az időpont *nem egyéb, mint* a világtér (der Zeitpunkt *ist* der Weltraum, 7. l.). De fordítva is áll a dolog. Valamint a teret időbe, úgy az időt is összefoglalhatjuk térbe, ha t. i. meggondoljuk, hogy az időfolyam végigfolyik minden egyes, most létező térpont fölött. Ezért e térpontot, az egyetlent, a mi amaz időfolyamból látható, úgy tekinthetjük, mint az időfolyam közös középpontját, hordozóját, képviselőjét. Ez jogosít fel, hasonló közvetítéssel, mint fennebb, arra a második állításra: a térpont *nem egyéb, mint* az időfolyam (der Raumpunkt *ist* der Zeitstrom, 9. l.). Ime tehát, az idő tér, a tér meg idő.

Annak a körülménynek, hogy az időpillanat, mint a benne létező térnek egysége, szorosan hozzá van kötve magához ehhez a térhez, van egy sajátos következése, t. i. az, hogy helytelen az a közéleti nézetünk, mely szerint a teret minden időpillanaton keresztül állandónak, mozdulatlanak képzeljük, mert inkább azt kell vallanunk, hogy a tér is együtt folyik, múlik az idővel, azaz, hogy minden következő időpillanat alá más-más térösszeség tartozik. Így jut szerző a *folyó térnek* fogalmához, a mi szerinte nem is újítás, mert már a közember is más térben létezőnek képeli a multat, mint a jelent. E fogalom elfogadásától szerző tisztább bepillantást remél a világ jelenségeinek rendjébe, azt nevezetesen, hogy majd megóv bennünket a multakat jelenbe belezavaró mai hajlandóságunktól. Sőt ez azzal is kecsegtet, hogy majd lehetővé teszi a mennyiségtudománynak lelki jelenségekre való alkalmazását, s a monisztikus világnézetet is előmozdítja, melynek útját állja az a mai dualizmus, mely az álló teret a folyó időtől szorosan különválasztván, ezeket csak külsőleg tudja egymáshoz ragasztani (adjungieren 15. l.) s valóságos csodának kénytelen tekinteni szoros együttjárásukat.

A folyó tér elfogadásával három érdekes kérdésre kapunk feleletet. Az első az, hogy miért épen egyenes és nem görbe vonallal jelképezzük az időt; a második, miért nem tulajdonítunk az idővonalnak irányt; és a harmadik, hogy vajjon végesnek avagy végtelennek kell-e

a világ terét tekintenünk. Az elsőre a felelet ez: Annak a vonalnak, a mely keletkezik, ha a jelen t_0 időpillanathoz tartozó R_0 térnek valamely pontját kiválasztjuk és ezt összekötjük azon pontokkal, melyek neki megfelelnek (ugyanolyan helyen vannak) a t_1 -hez tartozó R_1 multtérben és a t_2 -hez tartozó R_2 jövőtérben, e vonalnak, mondja szerző, mely nem egyéb, mint maga az idővonal (14. l.), megvan az a tulajdonsága, hogy az egyik végéről nézve mindenkor csak *egy* pontnak látszik, minthogy ez a pont valamennyi többit elfödi. Ilyen tulajdonsága csakis egyenes vonalnak van, soha sem görbének és még azonkívül — az időnek, melyről szintén ismeretes, hogy mindig csak azt a pontját látjuk, a melyet jelennek vallunk, de ezzel együtt soha se azokat, miket ugyanakkor multnak avagy jövőnek tekintünk. Ime tehát ezért, vagyis a jelennek multat és jövőt elrejtő, elfedő természete miatt épen egyenes vonal az idő. A másik kérdést így oldja meg: Irányról nem beszélünk ott, a hol nincsenek és nem is lehetnek iránykülönbségek. Már pedig ez az eset forog fenn azoknál az idővonalaknál, melyeket valamely R_0 jelentérnek A, B, C pontjain keresztül húzhatunk (ezek felett elfolynak), lévén ezek egyirányúak, paralelek azért, mert a tér teljes merevségénél fogva az A, B, C pontoknak egymástól való távolsága az R_0 és R_1 mult- és jövő terekben is csak akkora lehet, mint R_0 -ban. A harmadik kérdésre a felelet az, hogy a világtér okvetlenül végtelen, azért, mert csak egy ilyennél, nevezetesen egy végtelen sugarúnak képzelt golyónál szünnék meg egy véges sugarú golyós térnek, (melynek mulását körforgásnak vennők) az az inconvenientiaja, hogy ugyanazt az időpontot, minthogy körvonalat ír le, ismét visszatérőnek kellene kiadni. Csak a végtelen sugarú golyónak egyenes, tehát nem önmagukba visszatérő vonalak a «szélességi kör»-ei, azok, a mik a mi idővonalainknak felelnek meg.

A dimenzió fogalmáról ezeket találjuk: A dimenzió első sorban az időt illeti meg és innen került rá a térre, nem pedig megfordítva, azért, mert a minden dimenziót jellemző egyidejű kintlétel oly sajátosság, mely csak az egymásután felfogott pontoknak egységbe foglalása, külsőkül tekintése folytán állott elő. Hogy mi okból tekintjük egyidejű külsőségnek azt, a mi eredetileg csak szukcessziv látványsor, tehát belső volt, arra szerző nem talál feleletet; valaminthogy azt is csak mint tényt mutatja be, hogy az időnek egyetlen mérete megháromszorosodik, mikor térre megy át. Az a körülmény is az idő s nem a tér eredeti sajátságának mutatja a méretet, hogy a minden méretre, mint egyenes vonalra oly annyira jellemző elfödés jelensége (l. fent) a téri vonalnál csak esetleges, el is kerülhető sajátosság (ha t. i. oldalról nézzük), az idővonalnál ellenben, hol mindig csak a jelen pontot lát-

juk, elmaradhatatlan. Ha ezt az elfödést magát kifelé vetjük (ver-
äusserlichen 30. l.), akkor az idődimenzióból téri dimenzió, vagyis
vonal lesz.

Szerző, a ki kimondotta volt, hogy a tér képzetet lelki tünetekre
is át lehet vinni, ezt meg is kísérti a három dimenzióval, megkeresvén
mindegyikének ú. n. pszichikai korrelátumát. Az olyan öntudatnak,
mely csak *egy* méretre volna berendezve, az érzés processzusa felelne
meg; magasabb lelki működésre nem vergődhetnék, még pedig azért,
mert csakis vonalas irányban birván nézni, soha oldalról nem láthat
vonalat, tehát ennek soha se a hosszát, soha se egynél több pontját,
s így ez egy érzetéhez több hozzáfoglalni valója nem akadna, a mi
pedig szükséges minden ítélethez, szóval magasabb lelki működéséhez.
A két dimenziós öntudat, ha volna ilyen, már képzetre, szemléltre
juthatna, azért, mert a számára megadott síkot oldalról (és csakis így)
lévén képes nézni (fölébe emelkedni nem tud, mert ehhez már mély-
ségmértet kell), legalább a határoló vonalát pillantja át, mint egészet,
azaz mint *több* pontból álló sort. Már pedig a szemlélet, képzet (an-
schauhen) lehetőségére több adat kell. Ebből kerül ki az, hogy a szem-
lélet és képzet nem egyéb, mint a kétméretű öntudatnak, az érzés meg
az egyméretűnek foganatosság, megnyilatkozása (Bethätigung 37. l.).
A három dimenziós állati és emberi öntudatnál megvan ugyan az a
baj, hogy e lények magának annak a mélységmértetnek is tudatára
jutnak, melyből az előttük elterülő testeket nézik (az egyméretű öntu-
datnak nem lehetett fogalma vonalról és a kétméretűnek síkról, mert
e vonalat illetőleg síkot szemlélésirányul, — Fixirlinie — kellett szá-
mukra lefoglalni), de szerzőnk azzal vigasztalja magát és minket, hogy
ez vagyis a mélységprobléma kérdése máris meg van oldva azzal, hogy
mozgásérzetek és a kétszemű látás útján jutunk a kérdéses ismeretig.
Mindebből pedig az szűrődik le, hogy a hárommértű öntudatnak a
mozgás, vagyis a helyébe tehető akarat a lelki korrelátuma, illetőleg
hogy az akarat nem egyéb, mint a három dimenziós öntudat megnyi-
latkozása. Az az új pszichológiai tétel, melyre ez elmélet visz, tehát
úgy szól, hogy a világot azért látjuk hárommértűnek, mert három
különböző lelki tehetségünk van és viszont e három lelki tehetségre
azért tettünk szert, mert három méretben szemléljük a világot. Sőt
még tovább menve kisül, hogy a három méret nemcsak a lelki tehet-
ségeinknek, hanem a szillogizmus háromágú voltának is megfelel, s
hogy e kétoldali hármasságok szintén egymásnak a kölcsönös okai.

De hát hogyan állunk az idővel mint dimenzióval? Ezt szerzőnk
egy helyütt (20. l.) úgy mutatja be, mint a *folyó* térnek negyedik mé-
retét, itt pedig (42. l.) azt halljuk, hogy négy méretű tér (nyilván úgy

érti: szilárd, álló tér) nem lehetséges, azért mert ennek előfeltétele, t. i. hogy az időméret tériesedjék el és váljon minden részében egyszerre láthatóvá, megfosztaná magát a teret is téri természetétől vagyis egyidejű összefoglalhatóságától, a mi tudvalevőleg (l. fent) csakis idő segítségével lehetséges.

A dinamikához szintén van hozzátenni valója Palágyinak a maga folyótér-elmélete alapján, s ez az a tétel, hogy valamint a térben nyugvó pontot a tér mozgása (az idő múlása) folytán voltaképp mozgónak, egyenes vonalban tovahaladónak kell tekinteni, úgy a térben *A* ponttól *B* pontig mozduló testnek valódi helyzete is nem e *B* pontban, hanem abban van, melyet a testnek látható mozgásából és a láthatatlan térmozgás vagyis időmulásból, mint komponensekből megalkott parallelogrammának átlója meghatároz. Az így keletkezett négy-szögnek mértani tulajdonságait azután szerzőnk néhány új mozgás-definíciónak megalkotására használja fel.

Végezetül megjegyzi, hogy ő a folyótér fogalmával csak egy új eszközt akarta megteremteni a tudományos kutatásnak, de még nem ennek mindenoldalu alkalmazhatóságát bemutatni. Reméli, hogy eszköze a természettudományok átszellemülését (verinnerlichen, durchgeistigen, 48. l.) és viszont a szellemi tudományok ködösségének eloszlását, végtére tehát egy egységes világnézet megalakulását fogja maga után vonni.

Sohasem tudtam rokonszenvezni a kritikának avval a nemével, mely az irodalmi munkálatokat jóformán «sub specie maleficii», vagyis a rendőri kihágás színében látja és csak azt igyekszik kiókumlálni, vajjon az eltulajdonítás (plagium) para-grafusát sózza-e rá, ha tartalma jó, vagy pedig, ha ezt nem lehet, a tartalmát bizonyítsa rosznak, felszinesnek vagy legalább is feleslegesnek. Én azt tartom, hogy minden szerző, a ki a maga idejét és szorgalmát olyan fáradságos, mély járású dolgokra fordítja, mint a milyen valami, bármily terű tudományos elméletnek megalkotása, s fordítja csak azért is, holott anyagi érdekei, mint a jelen esetben egy középiskolai tanáréi, egész más fajta időgyümölcsöztetésre utalnák, minden körülmények között megbecsülésre, elismerésre tarthat számot a kritika, s főleg olyanok részéről, a kik a sík földön kóvályogva soha meg se próbálták, milyen fáradságos, nehéz dolog az a tudományos hegymászás, melyet a szerző, felfedező buzgal-

mában magára vállal. Az elismerésnek ez az adója kijár, mint jogos tartozéka, a jelen munka szerzőjének is, és én csak azt sajnálom, hogy azt az elismerést nem tudom e szorgalom eredményére is kiterjeszteni. Szerző, hogy gondolkozásának általános jellemzését adjam, még nem haladta meg (ne vegye ezt rossz néven tőlem, nem akarom sérteni) a filozofálásnak ama gyermekbetegségét, melyet magamon megtett tapasztalásból is jól ismerek, s mely abban áll, hogy az ember a tünődése közben felmerülő analógiák csábos hatásának engedve, e mutatkozó hasonlóságokat mélyebb jelentőségű azonosságok tanujeleinek veszi, a kérdéses jelenségeket közelebbi, mélyebbre ható vizsgálat nélkül egynek tartja, szóval lidércet kerget és kátyuba bukik. Redukál, visszavisz egymásra mindenféle dolgokat, nem a melyeket gondos összehasonlítás után egymáshoz több pontban talált hasonlónak, mint a mennyiben különbözönek, hanem azonosítja azokat, a mikről *szeretné*, ha azonosak, egymásra visszavezethetők volnának, főleg mert így feltalálónak is érezheti magát. Az ilyen játszi, analógiákon kapkodó gondolkozásnak Hegel korában volt a divatja (történetesen Hegel is csinált térből időt a maga módjára) s meg vagyok győződve, hogy Palágyi ebben a korban sokkal nagyobb elismerésre jutott volna, mint a milyet mai, rengetegül józan korunk e munkájának juttatni fog.

Ki fogom mutatni pontról-pontra, hogyan ragadta el szerzőt a hibás analógia, a rossz helyen való szellemeskedés.

Az, hogy tér és idő együtt járnak minden fizikai jelenségen, csak oly kevésbé jogosít fel ezek azonságának *feltevésére*, mint a hogy nem szabad a testeknek más, mindenkor együttesen fellépő tulajdonságait, pl. súlyos és bizonyos hőfokkal felruházott voltukat azonos, egyetlen tüneménynek tartanunk. Avagy ezeket is, szóval a testek összes ú. n. első és második tulajdonságait, melyek valamilyen formában szintén megvannak minden testen, egymással azonos természetűeknek fogja majd bizonyítani Palágyi, csak hogy heterogenumok együttes voltának «csodás színe» elenyészszék? Kérdem, mi a nagyobb

csoda s a nehezebben megoldható kérdés, az-e, hogy különböző természetű jelenségek kíséretetik egymást, vagy az, hogy csupa azonos természetűek toto cœlo különböző formát mutatnak? Hisz ezt a látszatot is csak meg kellene magyarázni! Szerzőnknek a tér és idő azonságára vonatkozó *főbizonyítéka*, t. i. hogy ezeknek a fogalmait nem lehet megalkotni egyiket a másika nélkül (. . . es völlig unmöglich ist, den Raumbegriff ohne Mithülfe des Zeitbegriffes zu konstruiren 6. l. és vice versa 8. l.), nem eléggé különbözteti meg a dolgok fogalmát, ismeretét magától a dologtól. (Ez egyébként egy Kantból megragadt gondolkozáshiba, hol a Vorstellung szó ép úgy jelenti a képzelő, megismerő tevékenységet, mint az elképzelt dologt magát.) Palágyi nem veszi észre, hogy e kérdésnek tulajdonképp négy ága van, melyek a következők: A tér (mondjuk: egymás mellett) létezésének lehetőségére kell-e vagy nem egy időfolyamnak is a létezése, közreműködése, és viszont az időfolyam létrejövetelére kell-e vagy nem egy létező tér? Továbbá: hogy a térnek a fogalmát (ismeretét) megszerezzhessük, kell-e előzetesen az időről is fogalmunknak lenni és viszont, hogy az időnek (mondjuk: egymásutánnak) ismeretére eljuthassunk, kell-e, hogy a teret (az együtteséget) ismerjük? Ezt a két kérdéspárt szerzőnk tökéletesen összekúsálta, mikor azt állítja, hogy AB térdarabot csak az az időpillanat teszi térré, együttes pontsorrá, melyben én e pontsort összefoglalom. (Was den Raum zum Raume macht, dass wir nämlich seine Theile in eine Einheit zusammenfassen, geschieht eben vermittelt des Zeitpunktes, so dass man den Zeitpunkt definieren kann als die Einheit des Weltenraumes und umgekehrt den Weltenraum auffassen kann als die endlose Entfaltung eines Zeitpunktes. 6. l.) Ahhoz, hogy e pontokat egyidejűeknek *tekinthessem*, igenis kell az idő (pillanat) *fogalmával* rendelkeznem; de ahhoz, hogy e pontok szép nyugodtan egymás mellett létezzenek, megférjenek, nem kell egyáltalán semmiféle időfolyamnak vagy pillanatnak a segítsége, mert azok bizony egy absolute nyugalmas, kihalt, lakatlan világban,

melyben híre sincs semmiféle mozgásnak vagy változásnak, szóval időnek, ép úgy el lehetnének. Palágyi nem veszi észre, hogy az egymásmellettség *nem* $\cong$ (*æquale*, mindenestül) egyidejűség, (hisz más egyidejűség is van, mint egymásmellettieké), hanem hogy egyidejűségnek csak *tekinteni* lehet, ha t. i. az ember már megalkotta az idő fogalmát, tud e fogalommal bánni. Az továbbá, hogy az «egységbe összefoglalás lehetősége teszi a teret térré», még épen nem elégséges jogczím Palágyinak arra az eljárására, hogy ő az időpillanatot, — mely szerinte a térpontok sorának egységét teremti meg, de nem teremti meg, szerinte sem, magukat e térpontokat, — mégis *magának a térnek* nevezi (*der Zeitpunkt ist der Weltraum*) Legfőlebb a tér *egységének*, tehát egy tulajdonságának volna joga neveznie, mert hát kérdjük, nem kell-e több, mint pusztá egységbefoglalhatóság a tér előállításához, s nevezetesen nem kellenek-e épen e térpontok is?

Akárhogy igyekszik is *belé* erőszakolni a térpontok sorába az időt s velünk elhítenni, hogy maguk e pontok összevéve = időpillanat, az ő saját jobb meggyőződése, hogy t. i. az időpillanat valami a pontok során kívül eső, minden mesterséges agyonfojtogatás mellett is önkénytelenül felülkerekedik, mikor (igaz, saját bevallása szerint csak metaforice) így beszél: *der Zeitpunkt t. beherrscht den ganzen Weltraum, és: alle Punkte des Raumes huldigen einem Herrscher und zwar dem Jetztpunkte der Zeit.* (6. l.) Ide tartozik az a nem kevésbbé jellemző hely: *Um das Hineingreifen des Zeitbegriffes in den Raumbe-griff zu untersuchen, erscheint es zweckmässig, (elíserem) ein Intervall der Zeit mit dem Raume in Verbindung zu setzen* (5. l.) s itt következik az említett pillanatba összefoglaló fejtegetés vagyis nekünk kell összekötnünk és ő fogja majd a szemünk láttára összekötni azokat, a mikről azt hirdeti, (u. o.) hogy válhatatlan, csak skolasztikus «Spitzfindigkeit»-ek segélyével széttagolható kapcsolatban *vannak*.

Palágyinak azt az előbbivel reciprok állítását, hogy az időfolyam a maga lehetőségét egy létező térnek köszöni, szin-

tén nem lehet abból a körülményből bebizonyítani, hogy mi mindig téri képzetek, nevezetesen a pont, s mint lejjebb mondja, a vonal segítségével tudjuk csak az idő *fogalmát* megalkotni (den Zeitbegriff . . . construiren 8. l.). Mit bánom én azt a fogalmat! Azt keresem, hogy vajjon kell-e valami térbeli együttesség, vagy akár, ha úgy tetszik, térpont arra, hogy valami elmulhasson, s csak ha azt találom, hogy kell, fogom aláírni, hogy tér létezése nélkül idő nem létezhetik. (Hogy Palágyinak erre az volna a megjegyzése, hogy az ő «construiren» szava nem azt teszi, a minek én értem, t. i. *léltrehozni*, hanem csak azt jelenti, hogy teret és időt nem lehet egyiket a másika nélkül *definiálni*, — a mily értelemben t. i. szintén szokták a «construiren» szót venni, — én szövegének világossága miatt nem tartom valószínűnek; valamint azt sem, hogy valaki egy pusztá definíciónak, tudományos mondatnak állítólagos kellékeiből a világ, a lét természetére próbáljon következtetni.) A Palágyi bizonyítéka, hogy t. i. az időfolyam közepette megálló térpont olyasvalami, a mi az időfolyam összefoglalását, *tehát* (hohó! megint a fenti hiba) magát az időfolyamot lehetővé teszi, nem egyéb, mint nagyon erőszakolt, a célbavett reciprocitás végett az előbbinek analógiájára kovácsolt mondás. Az időpillanatra még csak rá lehet valahogy mondani, hogy összefoglalja a térpontsört, de miben foglal össze és tesz lehetővé egy térpont idősort? Avagy tán azonos dolog az *itt* és a *most*? Szerzőnk persze szeretné.

A *folyó tér* semmi egyéb, mint egy olyan consequentia, melyre szerzőnket a maga, hibás analógiák lejtőjén megindult gondolkozása ellenállhatlanul ráhajtotta; de hozzá teszem, gondolatszövedékének csak első, az összefoglaló időpontról szóló része hajtotta rá, míg ellenben a most említett másik részével hol «álló» térponton folytatja keresztül az időt, épen-séggel ellenmondásban van ez a «folyó» tér. Okoskodása, mint láttuk, úgy szól, hogy ha az időpillanat és a térsor azonos dolgok, (egyik a másikának csak kifejtett formája), akkor természetes, hogy más időpillanathoz más térsor tarto-

zik. Itt a nem erőszakos, nem azonosságokat hajszoló kutatót mindjárt megállította volna az a gondolat, hogy a térsor nem lehet azonos az illető időpillanattal *épen azért, mert* a tér állandóan nyugszik, az idő meg tovább folyik rajta. Nem így szerzőnk. Ő egyszerűen túlteszi magát a közvéleményen, ezt a maga egyszer kimondott tételének (vessző)paripájáról nyakon leczkérteti, odamondván neki, hogy igenis, a teret nem szabad változhatatlannak, hanem mulónak, minden időpillanatban megújultnak kell képzelnetek.

Ha most azt nézzük, mi hasznát tudja bemutatni ennek a köztudalomra ráoktroyált folyó térnek, meglehetősen elmegy a kíváncsiságunk ama további nyereségekre, melyeket elfogadásából ígér. Ugyanis a mi először az egyenes vonalú időről e folyó tér alapján mondottakat illeti, Palágyinak itt a sorok között azt a megokolatlan feltevését, s mondhatnám, leplezett szemrehányását találjuk, hogy az emberiség tényleg más pszichikai okokból jutott az idő egyenes vonaluságának hitére, mint a mily okból erre a hitre jutnia *kellett* volna. Mert azt csak nem hiszi tán, hogy az ősemleriség már öntudatlanul előre megérezte volna a Palágyi-féle elméletet, s ama tényleg csak ő, szerzőnk, által kipattantott hasonlóságok figyelembevételével jutott volna ehhez az egyenes vonalú jelképhez, más szóval, hogy már ősidőktől fogva azonos természetűnek érezték avagy tartották volna azt a két tényleg nagyon is különböző természetű és okú jelenséget, hogy mi az időfolyamból csupán a jelen pillanatot bírjuk látni, (hogy' is látnók a multat és jövőt, mikor ezek nincsenek, nem léteznek?!) s azt a másik, tényleg csupán optikai természetű tényt, hogy az egyenes vonal bizonyos helyzetben csak *egy* pontnak *látszik*. — Az időirányról szóló pontban az hőkent meg bennünket, hogy a szerző folyton idővonalakkal dolgozik; kérdjük, mi jogon beszél ilyen többségről? Mi az időt egy egységes folyamnak, avagy ha úgy tetszik, vonalnak tudjuk.

Nem szólva a világtér végtelenségéről, melybe vetett

hitünket egészen más okok fogják fentartani, mint a Palágyi gondolatszövedékébe beleilleszkedő volta, csak azt említem meg, hogy Palágyi erősen belegázol a közvéleménybe és fiziológiai megállapodásokba, mikor azt állítja (23. l.) hogy térdaraboknak áttekintése mindenkor csakis egymásután lehetséges. Ez csupán a hosszabbakra áll, mert tagadhatatlan tény, hogy teljesen mozdulatlan szemmel is látunk, bizonyos határokon belül, előttünk elterjeszkedő, egyidejű részekből álló térdarabokat. Ez a nézete összefügg azzal a nem kevésbé hibás másikkal, hogy a dimenzio az időről kerül rá a térre. (Wenn wir also den Raumstrahl als den Repräsentanten einer Dimension des Raumes betrachten, so kann dies nur deshalb geschehen, weil wir dem Zeitstrom eine Dimension zuschreiben. 24. l.) Ezt elhinni annyi, mint azt képzelni, hogy minden mérés és irányfogalom, (mert ez rejlik a dimenzióéban), nem a térbeli konkrét adaton indult meg, hanem az elvont, megfoghatatlan időn, melyről pedig jól tudjuk, hogy mérése csakis befutott útdarabok, tehát tér segítségével történik.

S most még e méreteknek az összeköttetése a három lelki tehetséggel s a három tagú szillogizmussal, — nem a szőkellő, meggondolatlan analogizálásnak valóságos remek példánya-e? Nem zavarjuk meg részleteiben ezt a gondolat-szövedéket, de hitetlen Tamásokul, a kik vagyunk, csak csóváljuk a fejünket ilyen filozofiai erőmutatványok láttára, mindössze azt jegyezvén meg, hogy Palágyinak nem volt joga két olyan jelenségről, melyeket egynek, egy egységes jelenség két oldalának tart (wir können sagen, dass die Dreizahl der Raumdimensionen und die Dreizahl der psychischen Grundfähigkeiten, als der Ausdruck ein und derselben Tatsache . . . zu betrachten sind, 40. l.), azt hirdetni, hogy egymással okozati viszonyban vannak, s pláne, a mi merő képtelenség, hogy kölcsönösen egymásnak az okai. (Wir erblicken die Welt in drei Dimensionen, weil wir drei psychische Grundfähigkeiten besitzen, und umgekehrt, wir haben drei psychische Grundfähigkeiten, weil wir die Welt als drei-

dimensional auffassen. U. o.) Jó volna persze, ha magyarázatot kapnánk Palágyitól arra a mindnyájunkat érdeklő kérdésre, illetőleg két kérdésre: mi okozta, hogy éppen három lelki tehetségünk van, és mi okozta, hogy három méretűnek valljuk a terünket? De nincs semmi joga a kérdés megoldójának a nyelvezetét használnia (lásd a fenti weil-eket), a ki e kétoldali hármasságokat egyszerűen csak egyenlősíti egymással, mert ekkor, megengedvén neki egy pillanatra ezt az ő valósággal monstruózus egyenletét, megújul a kérdésünk és így szegezzük neki az ő saját nyelvezetén: Hát mondd meg, miért van három lelki tehetségünk, «*vagyis*» három méretű terünk?

A metadinamikai fejtegetéseket, melyek egyébként csak természetes következményei az ő folyó térfogalmának, nagyon kétes értékűeknek mutatja az, hogy az elmozdult test ama «valódi» helyét, mely a parallelogramm-átló végpontjára esik, egyáltalán nem lehet meghatározni, azért, mert éppen a második komponens, az időmulás sebességének nagyságát nem lehet sem közvetlenül megérni, sem semmiféle φ szögből, ennek is ismeretlensége miatt, kiszámítani. Miért szakítsunk azon a közvetlen tapasztaláson alapuló hitünkkel, hogy az A-tól B-ig jutott test most valóban B-ben van, mikor senki sem tudja nekünk megmondani, hogy tulajdonkép hol másutt van?

Ha mindezek után visszapillantok a Palágyi-féle elmélet egészére, azt látom, hogy a szerző erősen beleválasztott a czimbe is, mikor munkáját a tér és idő elméletének nevezte, holott azt érdeme szerint mindössze is a tér és idő egyesítésére vonatkozó javaslatnak (németül talán: Beiträge zur Lehre von Raum u. Zeit) nevezhette volna. Hol marad az a sok, sok érdekes kérdés, melyre egy tér és idő elméletétől teljes joggal feleletet várunk, pl. az időérzék és szemmérték kérdése, az időtudat fejlődésének módja, a térjegy-(Localzeichen)-elmélet, a nativizmus és empirizmus jogosultsága körüli harc stb. Sőt nem is az a baj, hogy Palágyi e kérdéseket elmel-

lőzte, de a sokkal nagyobb baj az, hogy ezek az ő geometriai konstruálgatásaiba bele se férnek, helyet nem is *tud* nekik találni, mert végkép kiszorulnak egy olyan okoskodásból, mely folyton csak vonalak és ezek geometriai tulajdonságai körül mozgolódik, ezekkel fizet ki bennünket, mikor mi az emberi elme bizonyos vívmányainak keletkezésére és ezek objektív értékére vagyunk kíváncsiak. Palágyi bátran oda-irhatta volna munkájának czime alá azt a Spinoza korában még imponáló jelzõt: «more geometrico demonstrata», a mit egyébként, vagyis hogy öt a mértan, nevezetesen az újabb szintheticus geometria inspirálta, több helyütt be is vall, de gondolkozásán amúgy is meglátszik. Így pl. az ő szemében a jelen pillanat jóformán ugyanabban a viszonyban van a megfelelő térdarabbal, mint a szintheticus mértanból ismeretes sugárnyaláb-középpont a pontsortartóval. (Wir dürfen also mit einer geometrischen Metapher sagen: alle Raumpunkte schneiden sich in einem gemeinsamen Zeitpunkte, oder alle Raumpunkte sind Ausstrahlungen, Projektionen eines Zeitpunktes. 7. 1.) Holott pedig a sugárnyaláb-középpont csak olyan tisztán egymás melletties viszonyban van a pontsorhoz, mint maguk e pontok egymáshoz, az összefoglaló időpillanat ellenben nincs a térvonal *mellett*! A dualitás elvét, mely egész tárgyalását uralja, s mely a szintheticus mértanban csak mértani alakítványokra, pl. a sok közül, kúpmetszetekbe és -körülírt háromszögekre, teljes négyszögek és teljes négyoldalak stb. természetére terjeszkedik ki, szint' innen vette és terjesztette túl a maga eredeti jogosultságának körén magára a térre és az időre. A mennyiben meg azt hiszi, hogy a projiciálás műtétében, melyet ő úgy tekint, mint ein geheimes Hineinschachteln der Zeit in die geometrische Raumbetrachtung (X. 1.), meg a mértani magyarázatokban mindenütt szereplő mozgatásokban, alakok, vonalak és síkokéban (3. 1.) rejlik a jogcíme a maga elméletének, akkor mi, nem ismételve egy olyan ellenvetését, milyenfélét már fennebb tettünk (t. i. hogy akkor a mozgató alanyt és erőt, mint a mozgáshoz

szintén elengedhetetleneket, is felvehetné 3-ik és 4-ik tagul a maga «tér = idő» egyenletébe) csak azt jegyezzük meg, hogy a mozgatas ténye, jól megfigyelve, épen nem mutatja azt a titkos egymásba játszását, hogy úgymondjam keveredését térnek és időnek, melyből Palágyi az egyenlőségüket sejtí, hanem igenis, ezek a formák békésen egymással és *együtt* működnek, a mozgatos test egész pályáján véges végig mindig térben és időben lévén és maradván, nyíltan és becsületesen egyszersmind. A mint hogy sem a projektív geometria, sem semmiféle más tudomány sem kívánja tőlünk azt az áldozatot, melyre Palágyi a maga erőszakolt egyenlősítésével elménket kényszeríteni akarja. A monizmus ugyan jó volna, de ma még meglehetősen messze vagyunk *alapos* megvalósításának lehetőségétől.

S most záradékul még egy megjegyzést. E sorok írója érzi, hogy nehezen fogja kikerülhetni a szerző és mások szemében azt a gyanut, hogy e bírálatát pusztá személyes motívumok sugallták, még pedig egyrészt a retorziónak nem valami szép szándéka, azért, mert épen Palágyi volt az, ki e sorok írójának «Az idő elmélete» című munkáját évekkkel ezelőtt meglehetősen kedvezőtlen bírálatban részesítette (a min ma, a midőn látom a gondolkozásunk módjában való nagy, szinte áthidalhatatlan eltéréseket, épen nem is csodálkozom), másrészt meg e sorok írója, mint egy a Palágyiéhoz hasonló tárgyú munka szerzője, annak a gyanunak is ki van szolgáltatva, hogy úgy tesz, mint a szatócs, ki a szomszéd boltosnak az árúját szidja, csak azért, hogy a magáénak annál nagyobb kelendőséget szerezzen. E sajátságos helyzetem meggondolása, megvallom, engem soká visszatartott a Palágyi munkájának ismertetésétől, s ha most mégis belementem, egyetlen oka az a körülmény volt, hogy fejledező, és mindnyájunk pártolására érdemes folyóiratunk e könyvről, mint magyar emberéről, a dolog természete szerint meg kívánt emlékezni, munkatársaink között meg én voltam az, a kit eddigi filozófiai működése e könyv tárgyával aránylag legközelebbi össze-

köttetésbe hozott. Ezért és csakis ezért engedtem hosszas habozás után a szerkesztőség rábeszélésének.*

A fenti gyanúsító momentumoknak az élet meg nem tudom mással elvenni, mint azzal a szerzőnek tett őszinte kijelentésemmel, hogy bírálatomat nem hogy személyes indítók nem sugallta, de őszintén sajnálom, hogy ővele, mint az én életem munkájának egy buzgó osztályos társával, az elvi téren is nem tudok oly őszinte örömmel keznet fogni, milyen-nel a személyes téren mindenkor óhajtanék.

Posch Jenő.

* Úgy van. A szerk.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.*

1. **Athenæum**, filozófiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. PAUER IMRE, osztálytitkár. Tizenegyedik évf. első szám. Budapest, 1902. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Filozófiai tárgyú közleményei: A csillagingás és a vele kapcsolatos mozgásfelfogásbeli hibák, dr. PEKÁR KÁROLY-tól (14—16. lap). Az ismerés viszonylagossága és a matematikai fogalomalkotás, PAULER ÁKOS-tól. Első közlemény (17—321. l.). A legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése, HÖRK JÓZSEF-től. Befejező közlemény (33—48. lap). Harc a magánvalóért. A nem tudatos, magánvaló és abszolútum mibenléte és ismeretelméleti szerepe, azonosságuknak filozófia-történeti igazolása, dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR-tól. Első közlemény (84—96. lap).

2. **Budapesti Szemle**. A. M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti GYULAI PÁL. Budapest, Franklin-Társulat. 1902.

A folyóirat ez évi márcziusi számában RÁ CZ LAJOS «Fichte és a tudomány szabadsága» címmel azt az összeütközést írja le, melybe Fichte 1798-ban a szász-weimari udvarral, a társ kiadásában megjelent Philosophisches Journal két közleményével került, melynek következtében jenai katedráját vesztette. A pernek tudvalevőleg Goethe és Schiller beavatkozása

* E rovat alatt első sorban a magyar tudományos folyóiratokban megjelent filozófiai tárgyú értekezéseket vesszük tudomásul, s szükséghez képest bíráló ismertetésben részesítjük. Másodsorban a külföldi filozófiai folyóiratok közleményeit mutatjuk be.

adott irodalmi jelentőséget. Így fogta fel ezt, többek közt, KUNO FISCHER: J. G. Fichte und seine Vorgänger, Heidelberg 1890 (270—303 lap) nagy műve is. Rácz Lajos bővebben tárgyalja a per lefolyását s a tényállás megvilágítása végett az említett közlemények, valamint az ez alkalomból váltott levelek ismertetésével egészíti ki. Előadása élénk, világos.

3. **Az Eszme**, kéthavi folyóirat. I. évf. 1—2. füzet. Szerk. és kiadja BODNÁR ZSIGMOND 1902.

«A folyóirat célja megismertetni az *erkölcsi világ törvényét*, bebizonyítani tanai igazságát, alkalmat, helyet adni barátainak és ellenfeleinek, hogy kifejezhessék kételyeiket, előadhassák ellenérveiket. Fontos hivatása lesz az *erkölcsi törvény* periodusainak pontos megállapítása s más, a törvény körül felmerülő kérdések». (I. füz. Bevezetés).

Tudnivaló, hogy az erkölcsi törvény, melyről itt szó van, kizárólag a szerkesztő és kiadó saját törvénye, mely szóról-szóra, így hangzik: A történelem tanúsága szerint az emberiség egyszer egységben látja a szép, jó, igaz eszméjét, úgy, hogy a szép egyuttal jó is, igaz is; majd ismét az egység folytonos lazulásában. Az előbbi az idealizmus, az utóbbi a realizmus korszaka. A két korszak hullámos vagy körszerű mozgásban egymást fölváltva jutnak az uralomra. Végül a realizmus diadalmaskodik.

Ezen úgymondott erkölcsi törvény alapján arra vállalkozik Bodnár Zsigmond, hogy megmagyarázza: «a vallási és erkölcsi, theologiai és filozófiai, jogi és politikai, nyelvi és irodalmi, költészeti és más művészeti, családi és társadalmi, meg a közgazdasági jelenségeket».

Folyóiratának eddig megjelent két számában a következő cikkeken alkalmazta törvényét: Az idealizmus a XX. században; a patriarkalizmus; Bokor József bírálatára; az irigység hulláma; a színészek megbecsülése; a kath. egyház baja; az új polgári perrendtartás; a japánok; az erkölcs kérdése. Egyet kivéve, mely alá ifj. B. Zs., a szerkesztő és kiadó fiának jegye

van aláíva, mind maga Bodnár Zsigmond írta. Irta pedig igen megbecsülni való ismeretei halmazának felhasználásával s azzal a hittel, hogy magyarázatai valóban törvényéből folynak.

Hite nem vitatárgy. Magyarázatainak elfogadhatósága mégsem ettől, mint különben is egyéni dologtól, hanem bizonyítékainak súlyától függ. Függ mindenekelőtt az általa «fölfedezett» erkölcsi törvény értékétől. E tekintetben pedig súlyos kételyek merülhetnek föl Bodnár Zsigmond törvénye ellen.

Ezek közt első és legnyomósabb az, hogy úgymondott törvénye pusztán a *látáson* és a *nem látáson* sarkallik. (Az emberiség egyszer egységben *látja* az igaz, szép és jó eszméit, másszor *nem látja* egységben.) Ez pedig nem elegendő alapja semmiféle törvénynek, sem természetinek, sem polgárinak. A természeti törvény a változó jelenségek megmaradó *lényegét* jelenti, valamint a polgári törvény a mindig föltételezett *egyetememes akaratét*. Mindkettő épen ennél fogva uralkodik jelenségein s uralkodásában kérlelhetetlen. Látszó kivételeit nem tűri, sőt megsemmisíti. A természet: a szörnyszülőtteket; a polgári: a kihágást s különféle fokozatait. Vagy pedig, ha a kivétel erősebbnek bizonyulna, arra vagyunk kényszerítve, hogy az ismertnél magasabb törvényt keressünk, melyben a kivétel is elhelyezkedhetik. Tudnak erről is, úgy a természeti kutatás, valamint a polgári élet törvényei. (Ez utóbbiak ugyan, mint mindenki tudja, csupán az egyetemes kényszerítésért használják a törvény nevet, voltaképp pedig nem egyebek *szabályoknál*.) Bodnár Zsigmond is hamarább nevezhetné erkölcsi szabálynak törvényét, mert maga mondja, hogy ismeri kivételeit. De még az esetben is hiányoznék erkölcsi szabályának két fő kelléke: az egyetemes akarat s a kényszeríthetőség, miután ezek helyébe nála a föntebb mondott *egységben látás* és *nem látás* lép. Ezen az alapon pedig sem szabályt sem törvényt hozni vagy végrehajtani nem lehet. Megesnék annak a törvénynek, a melyiknek virtualitása a látástól vagy nem látástól függne, még ha a legbuzgóbb hitre támaszkodnék is! Virágzó korszakában még az egyház sem értette az ilyen tréfát, a mit

elégge bizonyít a legbuzgóbb eretnekekre alkalmazott törvénye: *Compelle intrare!* Hát vajon a szabad esés törvénye kérdi-e, hogy Bodnár Zsigmond hogyan látja dolgait?

Ámde az a felelete Bodnár Zsigmondnak, hogy ő nem a természet törvényét állapította meg, hanem az erkölcsi világ törvényét. Legyen úgy. Valóban azt mondja, mint már tudjuk, hogy emberiség egyszer egységben látja az igazat, a szépet, a jót, vagyis ezeknek eszméit, máskor nem látja egységben. Első kérdésünk az lehetne: mit tesz az, hogy az emberiség látja az eszmét? Emberiség és eszme egyaránt elvont fogalom. A látás pedig érzéki folyamat, kötve az idegrendszer egészséges működéséhez. Miféle ítélet már az, a mely két, érzékfölötti entitást köt össze az idegrendszer funkcionálásával? Ejtsük el. Kérdezzük helyette, hogy mit is lát hát az emberiség? Felelet: az igaz, szép és jó eszméjét. Tegyük föl, hogy látja, mint Bodnár Zsigmond kívánja, egyszer egységében, másszor meglazulva. Ezzel pedig az a jogos követelés lép fel, hogy a három eszmének minden ellenmondás nélkül való értelmére van szükség. Vajon ilyen-e akár egyikök, akár másíkok? Nem akarjuk nyújtani az érvelést s épen azért az igaz, a szép eszméjének értelmét most nem tudakoljuk. De kíváncsiak vagyunk arra, hogy vajon a jó eszméjét, melyen egész erkölcsi és politikai berendezkedésünk nyugoszik, minden kétséget kizáró biztos értelmében használja-e mindenki, hogy elég legyen pusztán a szó kiejtése: jó, hogy mindenki ugyanazt értse rajta. Vajon nem tudná-e Bodnár Zsigmond, hogy épen a jó eszméje a legvitásabb kérdése a filozofálás kezdete óta az emberiségnek s hogy ez a vita, a helyett, hogy igazolt eredményre vezetett volna, ma is ernyedetlenül folyik s érdekességéből egy szemernyt sem veszített. Vajon a német császárnak Khinába küldött katonáihoz intézett szónoklata: Foglyok nem kellenek, kegyelmet nem ismerek! szórén-szálán egyezik-e Krisztus hegyi beszédének tételeivel? Melyik hát a jó? S mi a bizonyítéka? Bodnár Zsigmondnak ezekre a kérdésekre nincs felelete. És a nélkül, hogy ezekre a jogos kérdésekre felelne,

törvényül állítja oda, hogy az emberiség egyszer egységben látja a jót stb. Milyen az a jó? Mit is lát hát?

Pedig Bodnár Zsigmond tanának a kulcsa az erkölcsi törvényben van. És ha erkölcsi törvénye így mállik szét, mit remélünk magától a tantól? b.

Zeitschrift für Psychologie u. Physiologie der Sinnesorgane. Herausgegeben v. H. EBBINGHAUS u. A. KÖNIG. Lipcse, 1901. 27-ik köt. I. és 2. füzet.

1. *Zur Kenntniss des Ablaufes der Erregung im Sehorgan.* (Adat az ingerület látószervbeli lefolyásának ismeretéhez.) Von Prof. C. HESS, Würzburg. Egy ábrával. Ha 20 cm. hosszú, 1 mm. széles vöröses-sárga fényvonalat, mely középső részén $\frac{1}{2}$ cm.-nyire megszakítást mutat, mérsékelt sebességgel mozgatunk 30–50 cm.-nyi távolságban az előre irányított szem előtt, akkor öt fazisból álló utóképet kapunk, melynek negyedik fázisában a középső megszakítás helyén üstökös-farkszerű világos csík lép fel az ingerlő fény pótszínében. Tehát a látóideghártyának fény által nem ingerelt része kb. $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ mp.-cel szomszédos látóhártyarészek izgatása után tekintélyes fényességű és tartamú fényérzetet közvetíthet. Ez a tünemény akkor is mutatkozik, ha a vonalas fényinger középső megszakítását oly szélesre szabjuk s a fényingert úgy irányítjuk, hogy a fovea centralis-t fény egyáltalán nem éri. HELMHOLTZ tana, mely szerint az ide tartozó jelenségek «ítéletcsalódásokra» viendők vissza, ez esettel szemben teljesen csütörtököt mond, a mennyiben olyan látóhártyaterületeken, melyeket objectív fényinger egyáltalán nem is ért, oly időben, midőn KRIES szerint az ingerület folyamata már teljesen lezajlott, ingerület lép fel, mely sötét környezetben jelentkező fényes csík alakjában nyilvánul. HESS szerint ez a sajátos jelenség a látótér részeinek kölcsönhatásáról szóló tan segélyével (HERING, WLACH) könnyen érthetővé válik. HESS a leírt tüneményt a fényerő rendszeres csökkentése mellett is állandóan észlelte.

2. *Ueber den Einfluss der Gefühle auf die Vorstellungsbewegung.* (Az érzelmek befolyása a képzetmozgásra. Von Dr. ROBERT SAXINGER (Aus d. philosoph. Seminar d. Universität Graz). Bírálvá EHRENFELSNÉK «System der Werttheorie»-jában felállított törvényét (Gesetz der relativen Glücksbeförderung), az életből vett példák fejtegetése révén a következő eredményekre jut: A képzeteknek a tudatban való megörögződése (Beharren), valamint gyakoribb fellépésük, a mennyiben érzelmek egyáltalán tekintetbe jönnek, mindig aktuális érzelmek hatásán alapszik, mely érzelmek egyaránt lehetnek a kedv, valamint a

kedvetlenség érzelmei. Az érzelmeknek a képzetmozgásra való behatásánál nem minőségük, hanem hatályosságuk az irányító tényező, de már gyengébb érzelmek is előidézhetik a képzetek tartósabb megtapadását és gyakoribb felmerülését. A képzetek gyakoribb felmerülése és rögzítődése a képzetdispozíciók erősbulésén alapszik s éppen ez az erősbulés az érzelmek hatásának tekintendő. Úgy látszik, hogy ez az erősbulés nemcsak a dispozició keletkezésekor, hanem később is bekövetkezhetik, tehát régibb élmények emlékképei, ha hosszabb idő múlva valamely társulás révén ismét a tudatba emelkednek, erősebb érzelmek reájuk gyakorolt hatása révén legalább rövid időre hajlamosságot nyerhetnek, hogy már most associatív segítség nélkül gyakrabban a tudatba lépjenek s ott tartósabban megragadjanak (a német írók ezt újabban a «Perseverationstendenz» névvel jelölik. Ref.). Az érzelem ilyképen nem csak arra a képzetre hat, melyhez tartozik, hanem a következő reprodukciókra is.

3. *Experimentelle Untersuchungen über die Gedächtnissentwicklung bei Schulkindern.* VON MARX LOBSIEN, Kiel. (Kísérletes vizsgálatok az iskolásgyermek emlékezetének fejlődése körül). Szerző 238 flún s 224 lányon végezte vizsgálatait a következő módszerrel. Egyszerre egész osztálylyal kísérletezett, még pedig a kifáradás elkerülése végett részben előadás előtt, részben a 15 percznyi szünet után. A kísérlet nyolcz csoportból állott. 1. Előbb egymás után kilencz ismert tárgyat mutatott a gyermekeknek másodpercznyi szünetközökkel, olyképen, hogy egyszerre mindig csak egy tárgy látható egy-egy másodperczen át, egy. E tárgyak: újság, kulcs, zsebkendő, pohár, tábla, szekrény, könyv, kéz, kréta. Ezután adott jelszóra minden gyermek emlékezetből feljegyezte, mit látott, a nélkül, hogy a feljegyzendő sorrendjére utasítást kapott volna. 2. Következett kilencz zörej, melyet a tanulók csak hallottak, a nélkül, hogy előidézésüket láthattak volna, még pedig: taps, kopogás, papírszéhasítás, dobogás, füttyölés, csengetés, golyó gördülése, kulcsescörgés, morgás. Ezeket is, valamikéint az említendő további csoportokat a sorozat végighallgatása után emlékezetből le kellett írni. 3. Kilencz kétjegyű számot mondott elő lassan és érthetően. Kilencz, látási képzetekkel járó szót mondott elő, u. m.: villám, fali naptár, óramutatólap, ablakdeszka, fali tányér, holdkorong, napsugár, tűzfény, ég kékje. 5. Hallási képzetekkel járó szokat mondott elő, u. m.: lövés, sikoltás, ugatás, mennydörgés, zúgás, recsegés, ordítás, füttyölés, pattogás. 6. Tapintási képzetekkel járó szók: hideg, puha, kerek, sima, forró, durva, hegyes, hűvös, éles. 7. Érzelmekre vonatkozó képzetek, gond, gyávaság, remény, kétség, éhség, aggodalom, öröm, bánat, irigység. 8. Idegen szók, melyek a fiatalabb növendékekre

értelmetlen hangkombinációkként hatnak: auditív, simultan, subjectív, transactio, lyceum, quantitas, integral, diffusio, attractio. A kísérleti eredmények kiszámításánál csak a *helyes* feljegyzések számát vette tekintetbe s vizsgálta úgy a helyes reproductiók számát, mint azok sorrendjének a történt demonstrációhoz képest való elváltozásait. A vizsgálatok eredményeit, melyeket szerző 67 tabella és görbe kíséretében igyekszik megvilágítani, részletekben referátum keretében ismertetni nem lehetséges. Kár az, hogy az egyébként felette érdekes és fontos cikk zavarosan, sajtóhibákkal, a táblázatokra vonatkozó magyarázatokban félrevezető összetévesztésekkel telve került sajtó alá. Mégis a legfontosabb eredményeket a következőkben próbáljuk összegezni:

A különböző korú (9—13 éves) gyermekek átlag a különféle jegy-csoportokból megjegyeztek maguknak s reprodukálni tudtak:

Emlékezet faja	Fiuk	Lányok
Reális tárgyakból	82,0	91,4
Zörejekből	59,0	62,2
Számjegyekből	64,8	71,8
Szókat: látási képzetekből	60,6	71,0
Hangképzetekből	59,0	60,2
Tapasztalási képzetekből	64,2	67,2
Érzelmi képzetekből	31,2	59,4
Értelmetlen szókból	24,0	23,8

Tehát a lányok emlékező ereje többé-kevésbé minden emlékezet-fajnál felülmúlja a hasonlókorú fiúkéét. Ugyanígy felülmúlják a lányok a fiúkat az emlékezetben megtartott dolgok reproductiójának helyes sorrendjére nézve.

A 9-ik évtől a 13-ik életévig az emlékezet energiája általában jelentékenyen, de a különböző emlékezetfajokra különböző mértékben növekszik.

	Igy a 9-iktől a 13-ik évig nő	
	fiuknál	lányoknál
A tárgyemlékezet	kb. $\frac{1}{3}$ -val	$\frac{1}{9}$ -vel
A hangemlékezet	" $\frac{1}{3}$ -val	$\frac{1}{2}$ -vel
A számemlékezet	" $\frac{3}{5}$ -vel	$\frac{3}{5}$ -vel
A szóemlékezet:		
A látási képzetek	" $\frac{1}{2}$ -vel	$\frac{4}{5}$ -vel
A hallási	" $\frac{3}{4}$ -vel	$\frac{3}{4}$ -vel
A tapintási	" $\frac{3}{4}$ -vel	$\frac{3}{5}$ -vel
Az érzelmi	" $1\frac{1}{5}$ -szörösével	$1\frac{1}{8}$ -szorosával
A hanghalmazódások		
(Értelmetlen szók)	" $4\frac{5}{7}$ -szeresével	6-szorosával

Fiúknál a 9—10-ik életév között legjelentékenyebben fejlődik a reális (látott) tárgyak s egyúttal a látási szóképzetek memóriája, a 10-ik év körül a szám-, valamint a hallási, tapintási és affektív képzetek, a 11—12-ik életév között ismét a látási szóképzetek, továbbá az értelmetlen szók, hanghalmazások, a 13—14-ik év körül ismét a látott tárgyak, zörejek és az affektív képzetek emlékezete. Lányoknál a 9—10-ik év között legjelentékenyebben (+ 25'33% többlettel) a tárgy-emlékezet és (8'34% plussal) a vizuális szóképek emlékezete mulja felül a fiúkét, míg a 10—11-ik életév között a tárgyemlékezet határozottan megfogyottnak látszik, de gyarapszik a számemlékezet, mely 13% többlettel mulja felül a fiúkét. A 12—13. év között ismét a tárgyak, zörejek és érzelmi képzetek memóriája fejlődik s mulja felül 8—18% többlettel a fiúkét, a 13—14'5 életév között a tárgyak, zörejek és főleg a látási képzetek emlékezete erősödik s mulja felül (ez utóbbi 23% többlettel) a fiúkét.

Referens nézete szerint az első csoportba tartozó tényleges látási képzetek megjegyzésétől eltekintve, az összes többi csoportnál pusztán hallási szóemlékezetről lehet szó. Miként szerző részben maga is megengedi, valamely zörejt jelentő szónak képe még nem jár okvetlen hallási emlékképek felidézésével, s e szó «ugatás» nem okvetlen idézi fel abban, a ki a szót hallja, az ugatás hallási emlékképét, hanem sokakban éppen a kutya látási emlékképét, másokban a kutya pusztá hallási vagy látási szóképet idézi fel, s ugyanígy a «puha», «sima», «kerek» éppen nem mindig költ fel tapintási emlékképeket. Tehát illetén szósorozatok bemondása után a végighallgatott szósorozatnak emlékezetből való leírása igen gyakran, vagy többnyire nem egyéb a hallott szókra, nem pedig az azoknak megfelelő fajlagos emlékezetképekre való emlékezésnél. Ennélfogva az egyes szóemlékezetfajok fejlődésére az említett kísérletekből következtetni egyáltalán nem lehet. De meg nem szabad felednünk azt sem, hogy e kísérletek csak az emlékezet pillanatnyi megragadó képességéről a — németek ezt újabban WERNICKE ajánlatára «Merkfähigkeit» névvel jelölik meg — adhatnak annyira a mennyire hű felvilágosítást, míg az emlékezetkonserváló, s csak valamennyire is hosszabb idő múlva felismerő vagy reprodukáló képességét nem teszik vizsgálatuk tárgyává. A mi tehát kétségtelen tény gyanánt a kísérletekből következtethető, az az, hogy a lányok emlékező ereje, legalább is új benyomásokkal szemben az emlékezet legtöbb fajánál kifejezetten túlszárnyalja a fiúkét. Mit szól vajjon ehhez MOEBIUS, az physiologischen «Ueber den Schwachsinn des Weibes» című értekezés szerzője?

4. *Geschmacksempfindung eines Anencephalus.* (Agynélküli magzat

izlési érzeteiről.) Von Dr. WILHELM STERNBERG, prakt. Arzt in Berlin. Agy nélkül született lánymagzaton 26 órával a születés után végzett vizsgálat azt mutatta, hogy az édes cukoroldat e torzszülöttnél is ugyanazon kellemes affektusra mutató mimikai reflexmozgásokat váltotta ki, melyeket mint az édes íz reflexmimikáját normális gyermekeknél észleltek, míg a keserű, savanyú és sós oldatok határozottan kellemetlen érzelmek mimikáját és ez ingerek behatása ellen való védekezést váltottak ki. A tíz napi élettartamu gyermek bonczolatánál a hiányos fejlődésű koponyában kevés, kisagyszerű tömeget találtak.

5. *Ueber Geschmacksempfindungen im Kehlkopf.* (Gégebeli izlési érzetetről.) Von F. KIESOW und R. HAHN. Aus der von Dr. KIESOW geleiteten Ableitung für experimentelle Psychologie des physiologischen Instituts der Universität Turin. 1868-ban VERNON az emberi gégefő hátsó felületén kehelyszerű képleteket talált, melyek teljesen megegyeztek a SCHWALBE és mások által a nyelven talált s az izlelőképesség elemi szerveiként ismertetett képződményekkel. Minthogy pedig a gégefő e helyére izlelő anyagok nem jutnak, VERNON tagadta, hogy a nyelven talált analog képletek volnának az izlés szervei. VINTSCHGAU és HÖNIGSCHMIED munkái révén (1877.) mégis bebizonyult, hogy a nyelv eme leírt képletei — az izlelő kelyhek — az izlés szervei, de hasonló szerveket SYMANOWSKY az emberi gége valódi hangszalagjain is talált. 1891-ben már MICHELSON kísérletileg bebizonyította, hogy a gégefedő (nyeldekklő) belső felülete tényleg képes ízérzetek percepciójának, megkülönböztetésének közvetítésére. KIESOW és HAHN újabb kísérletei részben ugyancsak a nyeldekklő hátsó felületének izérzékenységet, de ezenkívül magának a gége belsejének izfelfogó képességét is megállapítják.

Ranschburg.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

IV. FÜZET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1902.

TARTALOM.

1. Nyilvános felolvasó ülés 1902 márczius 23-án:

- a) Dr. Palágyi Menyhért értekezése: Ujabb német bölcsészeti áramlatok I
 b) Kun Sámuel értekezése: Comte Ágost élete és művei 10

2. Irodalom:

- a) Allgemeine Aesthetik von Dr. phil. Jonas Cohn, dr. Böhm Károlytól 41
 b) Folyóiratok szemléje: Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie und Sociologie 45

3. Vegyes:

- a) Az álom és unalom (körkérdés), Posch Jenőtől 47
 b) Felhívás a Magyar Filozófiai Társaság tagjaihoz 50

Meghívó az 1902. évi november 2-án tartandó közgyűlésre a boríték 3. oldalán.

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket a tagsági díj fejében (6 k.) kapják. Nem tagok előfizethetnek szintén 6 koronával. E szám ára 1 k. 50 f.

A pénzbeli küldemények Jász Géza urhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölnivalók az Elnökséghez (Budapest, II. ker., Margit-rakpart 8.) intézendők.

alapuló magyarázat legalább is feleslegessé válik. Eredménye pedig az lesz, hogy immár nem kell megvetéssel határos fölénynyel szemlélnünk őselődeinket azért, mert elsőben köveket, fákat, égi testeket (szóval fetéseket) imádtak, sem Szent Ágostonnal elszörnyűködnünk a görög-római politeizmus ezer számra menő kisebb-nagyobb istenein, sem pl. a keresztes hadjáratok fanatizmusát korholnunk, s látszólag céltalan vérontásaikon elszörnyűködnünk. A három stádium törvénye egyszerre világot hoz a korszakonként változó felfogások kaószába, az emberiség történetében feltűnő és elenyésző áramlatok zűrzavarába, melynek az igazságot kutató szemlélő addig kulcsát lelni nem bírta. A három stádium törvénye az a vörös fonál, mely a végtelen labirint tévelyéből kivezet bennünket. Módot nyújt arra, hogy minden egyes kor mozgató eszméit megérthessük s azokat az emberiség összfejlődésébe beilleszthessük.

A szociológia ez alaptörvénye azonban nemcsak az ész manifestációit szabályozza, hanem az emberi lélek másik két megnyilatkozását, ú. m.: a tevékenységet s az érzelmeket is. Az előbbennek megnyilatkozásaira átfordítva, a törvény ilyen alakot ölt: az ember kollektív tevékenysége kezdetben merően s nyersen hódító (az ős- és ókorban), később védelmi rendszerré lesz (a középkor bonyolult feudális szervezkedésében), végül pedig békés és ipari munkálkodássá alakul át (a jövő életrendében).

Az érzelmi avagy kulturális fejlődést e három szervezeti lépcsőfok jelzi: 1. a család, 2. a község, szűkebb és tágabb értelemben (törzs, nemzet, állam) és 3. az egyház, mely végső fejleménykép az egész emberi nemet lesz hivatva egybekapcsolni.

A pozitív szociológiának másik sarktétele, mely az előbbivel különben szervesen összefügg, az, melyet az absztrakt tudományok rendszeres egybevonásának, koordinációjának, vagy COMTE szavaival élve, a tudományok «hierarchiájának» nevezünk.

Sarkalatos és józanul manapság kétségbe nem vonható

igazság, hogy reális ismereteink kizárólag a megfigyelésen alapuló tudományokban vannak lerakva. Az égi testek és Földünk térbeli mozgásairól, azzal a szabatsósággal, mely pl. a naptárkészítés vagy a nagy hajózás céljaira szükséges, a csillagászat számol be. A földi testek érzékeink által közvetített külső viszonylatainak törvényeiről a fizika, belső szerkezetök elemeiről s ezek kombinációiról s bomlásáról a kémia világosít fel bennünket. A szerves lények életének törvényeit a biológia deríti ki stb. Azonban szükség volt még arra, hogy e különböző tudományokat — miután a munkafelosztás specializációja alapján a nagy emberek egész sora, az Archimedések, a Hipparchosok, a Keplerek, Newtonok, Descartesek, Galileik, Lavoisier-k és Bichat-k üdvös tevékenysége révén kellő mérvben konstituálódtak — egymással viszonylatkozásba hozzuk, belölök egy összefüggő rendszert alkossunk, szóval sorrendjüket megállapítva, őket egy egészszé tömörítsük s belölök egy új filozófiát szűrjünk le. Ez a feladata annak, a mit COMTE a tudományok hierarchiájának mondott. Hét alaptudományt ismer el, melyek «az egyre növekvő komplikáció és a fogyó általánosság elve» szerint rendezve, a következő sorban következnek egymás után: 1. a matematika; ez az általános műszer s a logikai kánon tudománya; 2. a csillagászat; 3. a fizika; 4. a kémia; 5. a biológia vagy fiziológia; 6. a szociológia, a társadalomtudomány és 7. a morál vagy etika, azaz erkölcstudomány. Mindegyik ismeretkategoria a körébe tartozó pozitív ismereteken és törvényeken kívül még egy-egy speciális logikai módszert is világításba helyez és alkalmaz kutatásaiban. Így a matematika a dedukciót vagy levezetést, az asztronómia a tulajdonképeni (főkép ocularis) megfigyelést, a fizika a kísérletezést, a kémia a nomenklaturát, a biológia a klasszifikálást s ezzel együtt a komparatív egybevetést és patológikus észlelést, a szociológia a filiációt vagy történeti módszert s a morál az előbbiekkel együtt a szubjektív — vagyis mindeneket az ember kizárólagos céljaira vonatkozó — módszert.

Mellékesen megjegyzem, hogy a tudományoknak e kombinatív tömörítése fölöslegessé teszi az üres formulákat örölgető Aristoteles-féle vagy szillogisztikus logikát. Elesik, de csak mint absztrakt alaptudomány, a pszichológia, mely részint (az agy és funkcióinak teóriája) az élettanba, részint (az ész, az érzelem és akarat különböző megnyilatkozásai) az etikába olvad.

Kívül marad még e tisztán absztrakt tudományok alrendszerén a leíró és a konkrét ismeretek koordinációja is, melynek pl. a földleírás, nyelvészet, geológia stb., melyek egy külön «konkrét» hierarchiának teszik tárgyát. Ez utóbbi két fő teóriával foglalkozik, ú. m.: 1. a Föld; 2. az Ember módosító működése, vagyis a tág értelemben vett ipar, iparsztruktúra teóriája.

Ezzel beszámoltam COMTE két sarkalatos koncepciójával, melyek főbb vonalaikban s néhány — későbbi fejlődésszakából anticipált — kiegészítő részletet nem tekintve, már első, ifjúkori dolgozataiban figurálnak, melyek 1819-től 1828-ig jelentek meg s egy részök magyar nyelven is olvasható tavaly őszzel a Pozitivisták Könyvtár 4. köteteként közzétett saját fordításomban.*

Az alapvetés után azonban COMTE-nak első műveiben hangoztatott célzata, az emberi nemnek a pozitív, tudományos felfogás alapján való megújodása, regenerációja sok időre háttérbe vonul. A mint ugyanis 1827-ben kigyógyult a súlyos betegségből, mely elmékedéseit hirtelen félbeszakította volt, s észrevette, hogy az európai tudós-világhoz intézett felhívása a társadalom regenerációját célzó műveletek kollektív végrehajtása ügyében visszhang nélkül maradt: belátta, hogy magasröptű inspirációit egyelőre félre kell tennie s önmagának kell a tudományos alap kidolgozásához látnia, vagyis az általa koncipiált tudományrendszerezést tényleg a legapróbb részletekben végre is hajtania. Ez óriási munka tizenkét éven át fog-

* COMTE ÁGOST Socialphilosophiai Értekezései. (Első fele.) Ford. Kun Sámuel. Budapest 1901., 184. 1. Révai Leo. Ára 60 kr.

lalkoztatta. Miután tehát az 1829. és 1830. évek folyamán rendszerét a párisi Athénée-ben és magánlakásán egy kicsiny, de válogatott közönség előtt — melynek soraiban olyan kiváló tudósok foglaltak helyet, mint a nagy matematikus J. FOURIER, volt politechnikai tanára, POINSOT, s későbbi kollégái DULONG s NAVIER, továbbá HUMBOLDT SÁNDOR és BLAINVILLE természet-tudósok stb. — előadta, hozzáfogott írásbeli szerkesztéséhez. A *Cours de Philosophie Positive* első kötete 1830-ban látott világot. Ezt követte hosszabb-rövidebb időközökben még másik öt testes kötet 1842-ig. Ez alapvető munkájában részletesen kidolgozta 60 leckében, páratlan tudományos alapossággal, bámulatos elmeéllel s folyékony, közérthető előadással az absztrakt alaptudományok koordinációjából elvont pozitív filozófiát.

Az első kötet egészen a matematika filozófiájának van szentelve. A második kötet az asztronómia és a fizika, a harmadik a kémia és fiziológia bölcséletét tárgyalja. A három utolsó kötet mind a szociológiával, az általa teremtetett új tudománynyal foglalkozik s így is annak csak dinamikai része készült el, vagyis az, mely a társadalmak időbeli fejlődésének törvényeit fejtegeti, míg a sztatika, vagyis a társadalom strukturájának előadása, csak később került sorra. Az egész művet az általános eredményeket magában foglaló utószó zárja be.

A Pozitív Filozófia most ötödik kiadásban forog a közönség kezén. Belőle 1853-ban két kötetes kivonatot tett közzé Miss MARTINEAU angolban (két kiadást ért) s francia nyelven RIGOLAGE (második kiadásban forog). Ez utóbbiakból készültek a KIRCHMANN-féle német s MAŽARIK cseh nyelvű, szintén két kötetes kivonatai.

Ez alapvető munka volt megindítója az óriási társadalom-tudományi irodalomnak s a különböző szociológiai iskoláknak, melyek — sokszor csak a COMTE teremtetten elnevezést tartva meg — az övével homlokegyenest ellenkező irányban, induktív, vagy helyesebben konkrét alapon s több-kevesebb meta-

fizikai egyveleggel szövik fejtegetéseiket. Onnan merítette TAINE, a forrás gondos elhallgatásával, minden nevezetesebb eszméjét, annyira, hogy sikerült neki még honfitársai között is egy ideig eredeti gondolkodó gyanánt szerepelni. HERBERT SPENCER, beismerve COMTE elsőbbségét (mi az időrendre való tekintettel úgyis evidens), ugyan csak részben hajlandó annak reális befolyását az ő gondolkodására megengedni. De a ki e jeles író szociológiai műveit ismeri, egy pillanatig sem lehet kétségben az iránt, hogy főbb koncepcióit COMTE-tól kölcsönözte. Mások, mint a német SCHÄFFLE, nyíltan beismerik és magasztalva említik COMTE összehasonlíthatlan felsőbbbbségét és eredetiségét.

★

A Pozitív Filozófia megjelenése után néhány évi szünet következik. Ezalatt azonban COMTE társadalomátalakító elmelkedéseinek fonalát, melyet a pozitív filozófia alaplerakása miatt félretenni volt kénytelen, folyvást tovább fűzi.

A kilenc évi időköz, mely a Cours közzététele s második alapmunkájának, a *Système de Politique Positive* címűnek megindítása közt letelt, irodalmilag sem volt meddő. E korba esik két tudományos kézi könyve, az *Analitikus Geometria* (1843) és a *Népszerű Csillagászat* (1844) szerkesztése és közzététele. Mind a kettő a tudományos módszer s a világos, tárgyias előadás igazi mintaképe. Az elsőben visszaállította DESCARTES geniális alapeszméjének eredeti tisztaságát, igazi jellegét és horderejét, mely az algebrai formulák szemképráztató, de üres burjánzása alatt csaknem egészen elenyészett. A második a helyes csillagászati ismereteknek, trigonometriai és mechanikai demonstrációk nélkül való s csupán elemi ismereteket feltételező, világos s közérthető előadása. Mind a kettő második kiadásban forog közkézben.

Ugyanez időközbe esik az a mélyreható átalakulás COMTE belső morális lényében, melyről később, életviszonyainak vázolásánál bővebben fogok szólni, de a mennyiben közpályájának jellegét is alaposan módosította, itt sem mellőzhető el.

Már a Szociológia befejező kötetének írása közben érezte filozófunk a kedélyi, azaz esztetikai és érzelmi emóciók szükségét, melyek addig, míg csupa rideg, elvont tudományos demonstrációkkal s levezetésekkel bajlódott, úgyszólván belső lényének legmélyén szunyadtak. Az 1845. év folyamán azonban teljes átalakulás jött létre lelkében. Ekkor adatott éreznie először életében az igazi önfeledő vonzódás, tisztító és fel-emelő hatását. Szenvedélyes vonzalmának tárgyát, egy hozzá méltó, igazán magas lelkületű, rendkívül eszes és művelt fiatal nőt, ugyan rövid egy évi benső, bár eszményi tisztaságú viszony után elvesztette, de ettől fogva élethajója egészen új tájak felé terelődött. Midőn tehát elmélkedései újra a társadalmi és morális problémák felé fordultak, azok egészen más színezetben jelentkeztek résztvevő, gyengéden szerető szíve prizmáján keresztül nemcsak, hanem új tartalommal is gazdagodtak. Ekkor ismerte fel s formulázta erőteljes aforizmákban az érzelmi indítékok felsőbbbségét a rideg ész felett. Hangsúlyozta, hogy az ember tulajdonképén nem okoskodó, hanem főképen érző és cselekvő lény. Álljon itt néhány a rövid, velős formuláknak, melyek lapidáris formában olyan mély értelmet rejtenek. Ilyenek: «Aimer, penser, agir». (Szeretni, gondolkodni, cselekedni.) «L'amour pour principe, l'ordre pour base, le progrès pour but». (Alapzat a szeretet, talapzat a rend, cél a haladás legyen.) «Vivre pour autrui» (Másokért élni.) «Vivre au grand jour.» (Életed mindig nyitott könyv legyen.) «Ordre et progrès» (rend és haladás.) «La Famille, la Patrie, l'Humanité» (a család, a haza, az emberiség).

Hosszas előkészület után, melyet sanyarú anyagi helyzete is kelleténél továbbra kinyújtott, végre 1851-ben megjelent a *Système de Politique Positive* első kötete. Ez egy barátjánéhoz, Mme de VAUX-hoz intézett posthumus Ajánlat-on és ugyanennek egy prózai és egy verses dolgozatán kívül terjedelmes általános Bevezetést s a Kozmológiát és Biológiát tárgyzó két hosszú fejezetet tartalmaz. A második, a szociológiai sztatikát tárgyzó rész 1852-ben, a harmadik a

dinamikus szociológia újabb dolgozatát magában foglaló kötet a rákövetkező évben s végre az Emberiség vallását megalapító 4-ik kötet 1854-ben jelent meg. Ez utóbbihoz csatolta még rendkívüli függelékkép első ifjúkori zsengeit, így akarván beigazolni élete és működése egységét, folytonosságát, melyet időközben néhány tőle elpártolt tanítványa, névszerint LITTRÉ és STUART MILL tőle elvitatni akartak.

A *Pozitív Politika*, ha lehet, még kevesebb hatást keltett mint annak idején a *Pozitív Filozófia*. Stílusa is kevésbé folyékony ennél, s azért is nehezebben érthető, mert feltételezi valamennyi előbbi dolgozatainak ismeretét s azonfelül alapos képzettséget az absztrakt tudományokban. De annak, a ki hozzászokott COMTE tömör s cikornyától ment előadásához, a szó szoros értelmében substancális olvasmányt nyújt. A *Pozitív Politikából* a 3-ik kiadás forog közkézen s azonfelül egy angol fordítás. Németre csak az első kötet bevezető értekezését fordította le ROSCHLAU ily czímen: «Der Positivismus in seinem Wesen und seiner Bedeutung».*

Még az 1852. év folyamán jelent meg COMTE-nak egy kis műve *Catéchisme Positiviste* cím alatt, melyben a Pozitivismus elveit főkép a nők és a proletáriatus számára akarta megközelíthetővé tenni. 1854-ben egy másik ismertető művet adott ki, ezúttal a konzervatívek számára, *Appel aux Conservateurs* cím alatt. Utolsó műve egy évvel halála előtt 1856-ban jelent meg. Címe *Synthèse subjective*, a Pozitív Logika rendszere alcímmel. Ebben a matematikai oktatás regenerációját tűzi ki céljául.

*

Beszámoltam ezzel COMTE irodalmi működésével. Ha már most azzal akarunk tisztába jönni, hogy mik ama sajátos és jellegző vonások, melyek a pozitív filozófia és politika megteremtőjét más rendszeralkotó tudósok- s bölcselőktől meg-

* Lipese, 1894. Otto R. Reisland kiadása. Ára 8 márka.

különböztetik, ezeket a következőkben tartom összegezhetőkké. COMTE bölcsészí fejtegetései nem egy speciális hallgató- vagy olvasókör, nem is a katedrának szánvák, hanem nyíltan kitűzött céljok az emberi társadalmak s első sorban az európai Nyugatnak értelmi, de főleg morális megújódása. COMTE tehát nem annyira professzor, mint inkább reformáló. A pozitívizmus nem csak az emberi értelmet akarja regenerálni, hanem még inkább az érzelmeket s a cselekedeteket. Szóval, vala- mint a régi teokráciák papi kasztja az egész emberi existenciát, annak minden megnyilatkozását szabályozta és intézte, még pedig úgy a fizikumot, mint a moralét, azaz más szóval orvosok, nevelők, és a mellett szellemi vezetői voltak az embereknek: úgy a regenerált tudósokat avagy filozófusokat is ugyanolyan tág hatáskörrel ruházta fel az Emberiség vallásának meg- alapítója.

Másik sajátága, hogy az emberi nem regenerációját célzó elmélkedéseiben mindig s első sorban a nőkre és a proletáriátusra van tekintettel. Így a jövő pozitív nevelési rendszerében a nők ugyanolyan s csak a terjedelemben némileg különböző oktatásban részesülnek, mint a férfiak. Általában COMTE a nőket a szellemi hatalom fontos segédkező szervei gyanánt tekinti, ép úgy a proletárokat is. A feminizmusra és a szociális problémákra vonatkozó nézetei kiválólagan idevágó formuláiból, melyekből idézzük a következőket: «Il convient qu'une femme ait des clartés de tout» (Molière Tudós Nőiből átvéve). «L'homme doit nourrir la femme». (A férfinak kell a nők megélhetéséről gondoskodni.) A proletáriátusra nézve mindig hangsúlyozta, hogy azt végre be kell kebelezni a társadalomba, melyben eddig csak tanyázott. Nagy súlyt helyezett a filozófusok és proletárok szövetkezésére, az ő szavaival: «L'alliance d'une grande pensée et d'une grande force» (egy nagy eszme s egy nagy erő szövetkezése), mely hivatva lesz egyensúlyozni a vagyon és hatalom túlkapásait a jövő élettrendjében. Minden, még a legszegényebb munkást is, nyilvános funkcionárius gyanánt kíván tekinteni, s a hatalmon s

vagyonon sarkaló osztályozás mellett az egyéni érdemen és értéken alapuló rendezkedést ajánlja stb.

Nagyon messze vezetne, ha COMTE társadalmi új alkotásait itt tüzetesebben akarnám fejtegetni. Erről összefüggésben talán más alkalommal szólok. Mai programmunkhoz híven még COMTE életviszonyait kell röviden ismertetnem, hogy ezúttal e nagy exisztencia külső keretéről némi fogalmunk legyen.

★

COMTE ÁGOST 1798 január 19-én született Montpellierben, Hérault megye főhelyében, Délfranciaország egyik műveltségi gócpontjában, melynek különösen orvosi iskolája örvendett a középkor óta (alapíttatott 1289-ben) igen jó hírnévnek. Atyja, COMTE LAJOS, a megyei adóhivatal (recette générale) pénztárosa. Anyja BOYER ROZÁLIA. A szülők buzgó katolikusok és királypártiak voltak s a nagy forradalom hullámcsapásai között is híven ragaszkodtak meggyőződésükhez. Három gyermeküket, kik közül egy lány, C. ALICE, filozófusunkat túlélte, szigorú vallásos nevelésben részesítették.

A jövőendő bölcész azonban csakhamar kivonatott a családi tűzhely üdvös befolyása alól. A francia bourgeoisie-ban divó szokás szerint ugyanis már 9 éves korában a helybeli liceumba került, mint benlakó növendék. COMTE még késő férfikorában is fájjalja, hogy a szerető anya védőszárnyai alól olyan zsenge korban kikerült s teljes életében esküdt ellen-sége maradt az iskolai kaszárnya-rendszernek.

Mikor iskolába került, ismeretei alig terjedtek az írás-olvasás elemein túl. De rendkívül eleven eszével s vasszorgalmával néhány év alatt jeles eredménnyel elsajátította a középiskolai oktatás anyagát a retorikáig. Ekkor beiratkozott a speciális matematikai tanfolyamra olyan szándékkal, hogy majd a politechnikai iskola felvételi vizsgájához jelentkezik, s azt is kitünő eredménnyel végezte. De mivel a korminimumot még nem érte el, egy évig megismételte a kurzust s csak az 1814. év folyamán bocsáttatott a felvételi vizsgálat-

hoz. Ez évben az alig 16 éves gyermekifjú eredményesen helyettesítette a megbetegedett tanárt, ENCONTRE DÁNIELT, kit különben is igen nagyra becsült s utolsó munkáját, a *Synthèse*-t is neki ajánlotta. Ez a tény eléggé jellemzi koraérett fejlettségét. FRANCOEUR matematikus volt, kinek ez évben a négy vizsgáló közt a délkeleti megyék jutottak s ő az ifjú COMTE-ot az École polytechnique vizsgáján első helyre sorolta listáján, a körülbelül 500-ra menő pályázó s ötven egynéhány tényleg felvett ifjú között.

Mivel filozófusunk egész élete e híres iskola keretében folyt le, nem lesz talán fölösleges annak néhány szót szentelni. A most is fennálló École polytechnique, bár az összes létező technikus iskolák mintaképe, nem tartozik az úgynevezett szakiskolák sorába, hanem inkább előkészítő intézet, benlakással s katonai szervezettel, mely Bonaparte-tól datálódik. A forradalmi Convention alapította volt 1794-ben a tudományos műveltség terjesztésére s azzal a melléccélal, hogy az akkor javában dúló háborúban, mert hiszen az újonnan létesült köztársaságnak az egész monarchikus Európa koalíciója ellen kellett védekeznie, tanult tisztjei legyenek. Ezért ott a növendékek az exakt tudományoknak csak quintessenciáját tulajdonították el két évi tanfolyamban, melynek programját olyan kiváló emberek készítették, mint a nagy LAGRANGE, MONGE, CARNOT és PRIEUR stb., s az első kettő tanított is benne egy ideig. A francia ifjuság éliteje ez iskola sikeres elvégzése után lépett a nagy szakiskolák: az École des Ponts et Chaussées (a mérnöki iskola), az École des Mines (bányászati iskola) kötelékébe vagy a hadseregbe.

Abban az időpontban, mikor COMTE az iskolába került, 1814 végén, ez első virágzási korából ugyan már aláhanyatlott volt, mert a napoleoni örökös háborúk nem igen kedveztek a tudományos ismeretek fellendülésének, de még mindig jeles erők álltak az élén. Ilyen POINSOT a sztatika, FOURCROY a kémia, MONGE a leíró geometria tanára stb. COMTE az első évet jeles eredménnyel végezte s bár osztályozáskor

fegyelmezetlen természete s rossz írása miatt csak a 9-ik helyre került 220 tanulótársa között, de tanárai s társai közértelemmel a legelső helyek egyikére jelölték. A második évben rangsort nem kapott, mert az egész folyamot az év vége előtt, egy segédtanár ellen elkövetett engedetlenség miatt feloszlatták. A növendékeket hazaküldték családi körükbe s így azok egy része, köztük COMTE, mindenkorra elesett az állami alkalmaztatás reményétől. Így COMTE, kinek az iskolai mérényletben nagy része volt, visszakerült Montpellierbe s ott egy darabig az orvosi kar előadásait hallgatta. De lelke visszavágyott Párisba, az eszmemozgalom nagy központjába s csakhamar, szüleinek tilalma dacára, oda vissza is tért.

Az alig 18 éves ifjú így a nagy városban, hazulról segílyt nem igen kapván, egészen önerejére volt utalva. Volt tanárai, kik nagy reményeket fűztek volt hozzá, néhány matematikai magánleckét szereztek neki, melyeknek jövedelméből tengette, úgy a hogy, életét. Közben tudományos előadásokat hallgatott, különösen BLAINVILLE biológiai kurzusát, s történeti és filozófiai olvasmányokba mélyedve, kiegészítette tudományos ismereteit. Ez úton nemcsak széleskörű és alapos képzettségre tett szert, hanem már önálló bölceleti s történelmi elmélkedéseket is szőtt, melyekből egyet-mást az akkori folyóiratokban, az «Organisateur»-ben, a «Producteur»-ben stb. közzétett.

1817-ben ismerkedett meg SAINT-SIMON gróffal, egy régi régimbeli öreg rouéval, azaz kalandorral, ki a tapasztalatlan geniális ifjúban tanulékony eszközt sejtven nagyravágyó tervei kivitelére, őt 200 frank havifizetéssel titkárjává tette. Azonban ő a fényes díjazásból mindössze csak mintegy 3 hónapra való részletet élvezett; öt évnél tovább tartott összeköttetésök további folyamán csak ígélet s biztatás jutott neki fizetés gyanánt. Néhány túlalapos német kutató szó szerint vévén a «mester» és «növendék» címekeket, melyekkel COMTE ÉS SAINT-SIMON a nyilvánosság előtt éltek, az előbbire ráfogták, hogy eszméinek tetemes részét protektorának kö-

szönte. E vád azonban teljesen alaptalan, mert SAINT-SIMON, ki egész életét agiotage-al, vagyis állampapirokkal való többé-kevésbbé férges spekulációkkal s a hatalmasok előszobáiban lebzseléssel töltötte volt el, soha eredeti eszmékkal nem rendelkezett, de elég fifikával birt, hogy «munkatársai» eszméivel parádézzon s dolgozataikat a maga javára gyümölcsöztesse. Ilyen munkatársa volt 1798 óta egy kiváló BURDIN nevű orvos, s később COMTE. Így pl. ez utóbbinak két nagyobb dolgozatát a saját neve alatt publikálta 1820-ban és 1822-ben «Catéchisme de l'Industriel» című folyóiratában mint saját «rendszerének» részeit. Míg végre COMTE beleunva az örökös misztifikációkba s szabadulni akarva kétes helyzetéből, vele végleg szakított. SAINT-SIMON már ekkortájt, de később még inkább belemerült teozófikus rendszerének, a tulajdonképeni «Saint-Simonismus»-nak kidolgozásába, melyet azután ENFANTIN, BAZARD s más hívei, több társadalomellenes teóriával, többek közt még a nőközösséggel is tetézve, az «iskola» összeütközésbe jött a büntető igazságszolgáltatással, míg egy skandalózus per s elítéltetés után végleg a megérdemelt feledésbe merült. A SAINT-SIMON inspiráló szerepéről szóló legendát doktor ROBINET, COMTE-ről írt életrajzában nagy alaposággal tisztázza. Különben COMTE egykorú levelezése egy VALAT nevű volt iskolatársával igen élénk világot vett SAINT-SIMONnal való viszonyának igazi természetére. Ehhez járul, hogy soha senki COMTENál loyálisabban nem ismerte el előzőinek érdemeit. Így minden művében rámutat s hódolattal emlékszik meg ama nagy emberekről, kiknek folytatója gyanánt kíván tekintetni. Ilyenek a politikában CONDORCET és DE MAISTRE, a filozófiában HUME, DIDEROT és KANT; közvetve DESCARTES, BACON és LEIBNITZ stb. SAINT-SIMONról azonban sohasem szól.

1824-ben, tehát 26 éves korában, nősült meg szülői ellenzése dacára. A társadalmi konvencienciák könnyelmű és merész félretételével egy méltán megbélyegzett leányt, CAROLINE MASSIN nevűt vett el azzal a nemes számítással, hogy ez

neki köszönvén tisztos állását az életben, e nagy szolgálatot szeretetteljes odaadással fogja meghálálni. Azonban e feltevésében alaposan csalatkozott s házassága, melyet később élete egyetlen helyrehozhatatlan ballépése gyanánt emlegetett, tényleg egész életét megkeserítette és végtelen szenvedés, önszemrehányások és bánat forrásává lett számára.

Hivatalos állásra ugyan még ekkor sem tett szert az ifjú filozófus, de matematikai magánórái meglehetősen jövedelmet hajtottak, így többek között egy Carignan, vagyis savoyai házbeli herceget is számított növendékei között. Családi élete fölött azonban csakhamar beborult az ég. A csendes családi boldogság helyett, mely után COMTE annyira vágyott, szüntelen viszálykodás lett osztályrésze, mely anyagi gondokkal s erőltetett munkával is komplikálódván, rövid időn majdnem végzetessé vált katasztrófát idézett fel. 1826. év folyamán ugyanis, mikor rendszerének szóbeli előadását válogatott közönség előtt megkezdte, az első három lecke után túlfeszített idegrendszere a folytonos izgalmak hatása alatt annyira megrendült, hogy az akkor alaptalanul jó hírnévnek örvendő ESQUIROL-féle elmeegógyintézetbe kellett szállítani, hol az oktalan kezelés folytán valóságos téboly borult fényes elméjére. COMTE édesanyja, fia betegségének hírére, hajlott kora dacára (62 éves volt) egyedül Párisba sietett, s az anyai szerető ápolásnak sikerült a rémes kóron erőt venni. Az ifjú tudós néhány hónap alatt helyreállt a gyógyíthatlannak mondott elmezavarból. Azonban a házi perpatvar most sem szünnén meg, a súlyos kórból alig lábadozó beteg 1827 áprilisében a kétségbeesés egy pillanatában a Szajna habjaiban keresett menedéket elviselhetetlenné vált helyzetén. Szerencsére azonban kifogták s a megrázkódás, úgy látszik, üdvös befolyással volt egészsége helyreállítására. Ehhez a bölcs lemondás is hozzájárulván 1828-ban már annyira helyreállt, hogy nemcsak hivatásos foglalkozásait, hanem filozófiai elmélkedéseinek fonalát is újra felvehette, a mint azt munkássága vázolásában különben már előadtam.

Nagyobb változás külső életkörülményeiben csak a 1830-iki juliusi forradalom után állott be. 1832-ben, volt tanárai ajánlatára kinevezték az École polytechnique ismétlő tanárává (repetitor) a magasabb matematikai szakokban. A szakemberek, s különösen a híres DULONG fizikus tanúsága szerint, ki ekkor az iskola tanulmányi igazgatója volt s előadásain is többször részt vett, olyan magas színvonalú még soha sem volt a matematikai oktatás az iskolán, mint abban az évben, mikor COMTE a címzetes tanár, NAVIER évközben történt halála miatt ideiglenesen a rendes tanári teendőket végezte. Ez egyhangú elismerés felbátorította, hogy az 1836-ban a megüresedett «transcendens analysis» rendes tanári székére pályázzék. Azonban a tudományos akadémia kottériái, melyeknek nemcsak nagy befolyásuk, de döntő szavuk volt a tanári székek betöltése körül, ez alkalommal, de egy újabb megüresedés esetében is, 1840-ben, elütötték COMTE-ot ez állástól, melyet lelkiismeretes munkája s úgy tudományos, mint filozófus képzettsége révén annyira megérdemelt volna. Egyenes, hajthatatlan jelleme s a megjelenő félben levő Cours de Philosophie Positive-ben megnyilatkozó reformáló merész szellem, valamint az akkori tudós korifeusok, különösen ARAGO, csökönyös ellenszenve az öntudatos és hízelkedő alkalmazkodásra nem hajló filozófus ellen, mindenkorra szárnyát szegték tanári ambíciójának. Némi kárpótlásul mégis a szenvedett igazságtalan mellőztetésért, elnyerte a felvételi vizsgáló (examinateur) helyet 1838-ban. E mellett megtartván a repetitori tisztelet is, néhány évig aránylag gondtalanul s anyagilag eléggé kedvező viszonyok közé került.

Említettem, hogy első alapvető munkáját 1842-ben fejezte be. Ugyanez évben egy más emlékezetes esemény is történt, mely a családi tűzhely békéjét váratlanul helyreállította. Neje ugyanis ekkor, miután már előbb is számtalanszor cserben hagyta hosszabb-rövid ideig a közös hajlékot, végleg és önként elpártolt férjétől, a ki így legalább a zavartalan nyugalom negatív boldogságát élvezhette. Szerencséjének tartván,

hogy előbb 3000, majd 2000 frankra redukált évjáradék fizetésével megválthatta ifjúkori végzetes ballépésének terhét.

Lassankint nagy műve révén a tudománykedvelő közönség is Európaszerte kezdett figyelmessé lenni az új filozófiára és szerzőjére. Először az angol DAVID BREWSTER, híres fizikus és NEWTON életrője ismertette a Filozófia addig megjelent első két kötetét az Edinburgh Reviewben 1838-ban, elismeréssel adózván COMTE tudományos készségének, eszmegazdagságának és írói érdemeinek. Őt követte csakhamar szintén Angliában STUART MILL. Ekkor lettek csak reá figyelmessé honfitársai, s LITTRÉ 1844-ben egy hosszú cikksorozatot tett közzé az akkori republikánus hirlapban a «National»-ban, az új filozófiáról, melyet később kötetbe gyűjtve is kiadott, *Conservation, Révolution et Positivisme* cím alatt. Azonban, ha e méltányló ismertetések egyfelől COMTE-nak igazságot szolgáltatottak s az eddigi rendszeres agyonhallgattatásnak véget vetettek, másfelül a végletekig csigázták konok ellenfeleinek, s a tudományos egyedáruságukat féltő akadémiái koteriáknak rosszakaró áskálódásait, melyeknek nyíltan kitűzött célja volt COMTE-t az iskolánál viselt állásaiból kiüldözni s őt kenyerétől megfosztva egyszerűen kiéheztetni.

Mielőtt e szomorú áskálódások vázolásába kezdenék, egy üde s költői színezetű idillről kell megemlékeznem, mely a balsorssal küzdő filozófus tövises kálvária-útjára néhány futólagos sugarat lövelt.

1844 tavaszán megismerkedett egy volt növendéke MAXIMILIEN MARIE családjában, a hova járatos volt, ennek nővérevel DE VAUX KLOTILD-dal. E mintegy harmincz éves, szép és kiváló műveltséggel, úgy mint ritka szív- és elmebeli tulajdonságokkal ékes nő csakhamar felkeltette maga iránt a filozófus érdeklődését. Növelte ez érdeklődést az a körülmény, hogy Mme DE VAUX szintolyan ártatlan áldozata volt a balsorsnak, mint COMTE maga. Ugyanis férje, kihez hajlam nélkül, szülői kívánságára nőül ment, bűnös üzemek miatt szökéssel vagy öngyilkossággal (a való soha sem derült ki egészen) volt

kénytelen az igazság büntető karja elől menekülni s fiatal nejeének egy becsstelenné vált névnel s korán szétfoszlott illuzióknál egyebet nem hagyott. A részvét s a ritka szellemű nő fényes tulajdonságai csakhamar meleg vonzalmat keltettek a már férfikora delét meghaladott, de üde szívé s a kedélyi emóciók terén még úgyszólván tapasztalatlan ujonc filozófusban, mely később ép oly tiszta, mint összes lényét exaltáló szenvedélylyé fokozódott. De a kiméletlen sors, alig egy évi ismeretség után kegyetlen kézzel széttépte e szép lelkek frigyét, Mme DE VAUX 1845 április 15-én, 31 éves korában, rövid kínos betegsége után elhunyt.

COMTE érzékeny lelkét e váratlan, kegyetlen csapás egészen feldúlta. De társadalmi rendeltetésének és a reá váró óriási feladatok tudata lassankint kibékítették őt az immár változhatatlan végzettel. Azonban nem hogy elfeledte volna az imádott nőt, inkább valóságos belső, intim kultust szentelt emlékének. Itt van az eredete annak a magasztos, ideális szerepnek, melyet utóbb a Nőnek mint az Emberiség egyedüli méltó képviselőjének a pozitív vallásban juttatott. Egyik példája ez annak, hogy nagyjelentőségű szociális intézményeknek mindig az egyéni életből elvont konkrét jelenség vagy esemény a termékeny csirája. Így volt ez már a teologizmus korában is (lásd a Cœna domini-t s a katolicizmus más alapintézményeit).

A fennmaradt, mindössze 181 kisebb-nagyobb levélből álló Levelezés, melyet később COMTE végrendeleti végrehajtói, Végrendeletével és Confessióiival együtt kiadtak, hű tükör gyanánt tárja elénk a két magas szárnyalású rokonlélek megindító tragédiáját. Nem ismerek érdekesebb, megkapóbb s felemelőbb olvasmányt e keresetlen s nem a nyilvánosságnak szánt, de annál közvetlenebb hatású eszme- s érzelmecserénél. Munkaterveiket (mert a kitünő tollú fiatal nő irodalmi tevékenységgel akart nyomasztó anyagi helyzetén segíteni s egy dolgozata meg is jelent a «National»-ban) közlik egymással, egészségök állapotáról értesítik egymást, családi eseményeket beszélnek meg stb., de oly megkapó őszinteséggel s oly magas erkölcsi

niveaun, mely ritkítja párját, sőt lehet mondani unikum az irodalom évkönyveiben. ABÉLARD és HÉLOÏSE levelezéséhez hasonlították, de az egybevetés azért nem találó, mert ez esetben csak a nő kelti fel valóban érdeklődésünket, míg a híres scholasztikus csak üres, lelketlen pedáns. COMTE és KLOTILD ellenben teljesen egyenrangú s érdemű, bár más-más klassziszú s irányú lelkek. Egészben véve e Levelezés elolvasása után arra a meggyőződésre jutunk, hogy COMTE éppen nem túloz, midőn e fiatal nőt oly magas polcra helyezi becsülésében, s őt örökös élettársának, valódi eszményi hitvesének vallja, kinek rendszere későbbi fejleményeiben, nevezetesen az Emberiség vallása létrejövételében jelentékeny, sőt döntő befolyást tulajdonít.

Nem lesz édektelen, e kiváló nőnek néhány, Lucie című közzétett novellájából és a fentebb már említett levelezésből kiböngészett tételét ide igtatni: «Il est indigne des grands cœurs de répandre le trouble qu'ils ressentent» (Nem méltó dolog egy nagy szívhez, ha a belsejében dúló vizsályt kívül is terjeszti). «Quels plaisirs peuvent l'emporter sur ceux du dévouement?» (Van-e nagyobb gyönyör annál, mely az önfeláldozás nyomában jár?) «Nous avons tous encore un pied en l'air sur le seuil de la vérité.» (Valamennyien csak fél lábbal állunk az igazság küszöbén.) «Il faut à notre espèce, plus qu'à une autre, des devoirs pour faire des sentiments.» (Az embernek, csak úgy és inkább mint más teremtményeknek, kötelességekre van szüksége, mert ezek fejlesztenek érzelmeket.) «Les méchants ont souvent plus besoin de pitié que les bons.» (A gonoszok sokszor jobban rászorulnak a könyörületre, mint a jó emberek.) «Il n'y a dans la vie d'irrévocable que la mort.» (Az emberi életben csak egy visszavonhatatlan dolog van s ez a halál.) «J'ai compris, mieux que personne, la faiblesse de notre nature quand elle n'est pas dirigée vers un but élevé, qui soit inaccessible aux passions.» (Bárkinél jobban tisztában vagyok természetünk gyarlóságával, ha nem aspirál egy magas és az indulatoknak hozzáférhetetlen cél felé.)

Azonban vissza kell térnem COMTE életviszonyainak további vizsgálásához. A Cours de Philosophie 6-ik kötetéhez 1842-ben írt speciális Előszóban nyíltan szembe száll a tudós koteriákkal s akademikus üldözőivel s a «pedantokráciát»* kiméletlenül ostorozza. A megtorlás, a nemtelen bosszú nem is váratott magára az elszenvedett méltatlanság szülte kitörésért. 1844-ben COMTE elveszíti két politechnikumi állása közül a jövedelmezőbbet, az examinatori tisztelet. Ellenei most nyíltan arra törnek, hogy nemcsak repetitori hivatalától is megfoszszák, melyet annyi ideig kifogástalanul betöltött, hanem a magánintézetekből is közvetett befolyásuk révén kiüldözzék. Hivatalos állását ugyan végleg csak 1852-ben veszíti el, de abból magából megélnie úgy sem lehetett.

Szerencsére azonban hatalmas pártfogói támadtak, ha nem is hazájában, de Angliában. STUART MILL közbenjárására három nemes emberbarát, névszerint GROTE, a görögök történetének hírneves szerzője, MOLESWORTH és CURRIE kiségitették anyagi zavaraiából s önként felajánlottak oly összeget, mely az elvesztett tanári állással járt fizetéssel felért. Nyugodtan bevárhatta tehát a magánleckék megérkezését. Ezek azonban nem jöttek, s üldözőinek csakugyan sikerült az előkészítő intézetek tulajdonosaira nyomást gyakorolva, ezek ajtóit is a filozófus előtt bezárni.

Így tengődött folytonos anyagi zavarok közt COMTE 1848-ig, mely évben a kitört februári forradalom s a vele járó rázkódások miatt segélyforrásai végkép elapadtak. Ekkor LITTRÉ EMIL, kinek már nagy befolyása és tekintélye volt, felhívást intézett az európai közönséghez, mestere érdekében. A felhívásnak volt is eredménye; mindenfelől érkeztek a segélyösszegek, s az a nemzetközi segély (subside) volt ezentúl COMTE egyedüli jövedelmi forrása haláláig. Sőt ez az intézmény állandóvá lett s azóta mindig kisebb-nagyobb változásokkal a Pozitívizmus terjesztésével járó kiadások mai napig belőle nyerik fedezetüket.

* E szóval jelöli a tudósok uralmát Mill Stuart után.

Az 1848-diki forradalom s a köztársaság helyreállítása COMTE-ot politikai tevékenységre is birta. Ez év márciusában alapította a Pozitivisták társaságát, mely a forradalomkori klubok mintájára indokolt tanácsokkal akart szolgálni a kormánynak s közvéleménynek. Rendszerének szóbeli előadását is megkezdte s azt három éven át folytatta nagy közönség előtt a Palais-Royal egy rendelkezésére bocsátott termében 1850-ig, az államcsíny bekövetkezéséig. Ekkor adta ki, főleg hollandi s francia tisztelői s tanítványai segítségével második fő-munkáját s kisebb dolgozatait, melyekről az előzőkben már megemlékeztem.

1855-ben megírta végrendeletét. Ebben 13 tagból álló végrehajtó testületet nevezett ki, melynek örökös elnökül LAFFITTE PÉTERT, leghívebb tanítványát s később utódját rendelte. Egyéb évjáradékok között nevének is haláláig 2000 frank járadékot rendelt, azzal a feltétellel, ha munkáit, kéziratait s házi berendezését akadálytalanul átszolgáltatja kinevezendő utódának, ill. a végrehajtó testületnek. De Mme COMTE a végrendeletet utóbb nem respektálta s így férjének összes vagyona dobra került. Szerencsére a végrehajtók az egész hagyatékot visszavásárolták, mely teljes integritásában látható mai napig a rue Monsieur-le-Prince 10. számú házban; sőt magát e házat is — megóvándó a kiköltözés fenyegető veszélyétől a szentelt hajlékot — COMTE tanítványai és tisztelői 1896-ban megvásárolták.

COMTE 1857. év tavaszán gyengélkedni kezdett. Május 27-én régi barátja és pártfogója, VIEILLARD szenátor, III. Napoleon volt nevelője, temetésén meghült s ágyban fekvő beteg lett. Állapota azonban háztartónője, SOPHIE THOMAS, gondos ápolása mellett mindinkább javult, míg június közepén egy tanítványával, BLIGNIÈRES volt tüzérkapitánynyal, összeszólalkozott, minek következtében állapota súlyosbodott. Így váltakozott a betegség szeptember elejéig, mikor hirtelen reménytelenné lett. Szept. 4-én belső vérzés állott be, mely másnap 5-én véget vetett a nagy ember munkás és sokat hányatott életének.

Ott nyugszik a Père-Lachaise temetőnek a főúttól jobbra

eső egyik oldaltáblájában. Egyszerű, vasráccsal körített kőlap fedi hamvait. Sírkövén e felirat áll: «AUGUSTE COMTE ET SES TROIS ANGES».

*

E rövid vázlatot nem fejezhetem be méltóbban, mint ha a Pozitívizmus fejlődését alapítójának eltűnése óta körvonalo-zom. Minden nagy társadalmi doktrina leginkább eredményei-ben ítélhető meg. Lássuk tehát, hogy a kérlelhetlen ítélőbíró, az idő, mikép nyilatkozik COMTE alkotásáról, hogyan állta ez meg helyét az események változatos folyamata közt.

Előljáróban meg kell jegyeznem, hogy COMTE túloptimiz-tikus jövődölései nem teljesedtek be. Ő ugyanis a Pozitíviz-mus általános elterjedését néhány nemzedék alatt remélte, a mi, tekintetbe véve a doktrina komplikált voltát s a külese-mények kiszámíthatlan konjunkturáit, amúgy is majdnem lehe-tetlenségnek tetszik. Különben is e jövődölések nem veendők szó szerint. COMTE a haladás-sebesség maximumát tette fel s célja úgy sem volt más, mint egy approximativ időpontot kitűzni, nehogy tanítványai vallás-alkotását egy merőben ideá-lis s csak a messze jövőben megvalósulásra váró koncepciónak vévén: a realizáláshoz szükséges buzgalmuk elernyedjen s a fáradalmas propaganda-csinálást «ad calendae græcas» halaszszák.

De ha a maximumot nem is lehetett elérni, a Pozitívizmus térfoglalása a legutóbbi félszázad alatt még a kevésbbé hiszé-kenyeket is kielégítheti. Ma már ellenségei is elismerik, hogy a modern gondolkodást teljesen átalakította, új tartalmat, új módszereket hozott abba. Eszméi a tudományos, filozófiai, esztetikai mozgalomban s a politikában mind nagyobb tért foglalnak. Természetesen itt fényes, szemkápráztató sikerekről nem lehet szó; de ezek egy regeneráló doktrinához nem is illenének, a hol a lassu, folytonos térfoglalás, a tömegekbe való szüntelen beszüremlés a fődolog.

Mínthogy engem a közönség részrehajló optimizmussal vádolhatna, azért a COMTE utáni Pozitívizmus jellemzésére egy

teljesen pártatlan, semmiféle pozitivistá csoporthoz nem tartozó megfigyelőnek engedem itt át a szót: N. FORNELLI nevű olasz írónak, ki COMTE születésének száz éves fordulója alkalmával egy figyelemre méltó, magvas, bár rövid füzetecskét bocsátott közre.* E hihetőleg doktori értekezés szerzője előbb az «ortodox» tanítványok küzdelmét a fényes nevű s nagy állású renegátokkal (LITTRÉ, STUART MILL, ROBIN stb.) jellemzi s nem fukarkodik elismerésével azok buzgalma, önfeláldozása, a népszerűség-keresés teljes elhanyagolása, a társadalmi visszaélések, fonákságok, balítéletek elleni merész fellépések iránt. Fejtegetéséről a következő kivonatok fognak némi fogalmat adni:

« — Cio non ostante, furono anche significanti, benchè in modo diverso, i progressi che l'ortodossismo contiano andava facendo nello stesso tempo. Se esso non ha il grande raggio di estensione e di diffusione cosmopolitica del suo gemello (il Littré), in compenso si è conservato fedele all'ardore, all'esaltazione sentimentale, al cocente spirito di devozione altruistica comunicatogli dal genio del fundatore negli ultimi anni della sua vita. L'accanimento con cui gli esecutori testamentari e gli altri discepoli del COMTE difesero l'eredità del maestro contro la sua vedova ed il Littré, le difficoltà della successione all'apostolato cui alla fine si rassegnò a malincuore il Laffitte, la fedeltà scrupolosa non solo allo spirito ma alla lettera dei precetti contiani — — le fatiche cui si sottomisero sin dal primo giorno, il loro spirito di abnegazione, e di disinteresse mondano che giungi fino a privarsi de loro avere presente e dello loro fortuna avvenire e li espone al dileggio delle moltitudine ed anche alle persecuzione, l'estrema libertà con cui combattono con gli scritti, con l'opera, con l'esempio delle loro virtù i deviamenti della società pre-

* L'Opera di Augusto Comte (In occasione del primo Centenario del suo Nascito) Milano-Palermo, 1898. Remo Sandron. Pr. 2 lire. Idézett munka. 18. l.

sente, tutto cio fa ricordare la vita degli ardenti neofiti della età apostolica cristiana, etc.)*

Majd néhány lappal odább ** ugyancsak olyan biztos kézzel vázolja a különböző nemzeti pozitivistá csoport, de kivált a franciák és angolok felszólalásait, protestációit, nyilvános előadásait a múlt század második felében felmerült politikai ügyekben. Ime saját szavai:

«Lasciando da parte — — tutto quanto si attiene alla questione dell' insegnamento — — è pel compito nostro soprattutto notevole l'interessamento che i discepoli del Comte, costituiti nei varie circoli nazionali, prendono delle questioni sociali e politiche del tempo. Tanto se sia una questione di politica internazionale quanto di politica interna, essi prendono la parola, essi indirizzano proteste ai parlamenti, essi fanno pubbliche conferenze, essi associano, dovunque siano, le loro

* « — Mindamellett, jelentékeny haladást tett, jöllehet más irányban, a COMTE-féle ortodox pozitívizmus is ugyanabban az időben. Bárha ennek nem volt is meg az a nagy elterjedtségi köre és kozmopolitikus szétszágárzása, mint versenytársának (azaz a LITTRÉ-féle csoportjának), ezt kárpótolta azzal, hogy híven megőrizte azt a buzgalmat, az érzelmek lendületét és az altruisztikus önmegtagadás magasztos érzelmeit, melyek mind a doktrína alapítójáról örökségképpen szállottak reá. A makacs kitartás, melylyel COMTE végrendeleti végrehajtói és más tanítványai a Mester hagyatékát ennek özvegye és LITTRÉ ellen megvédelmezték; az apostoli tisztben való utódlás nehézségei, melyre végre hosszas vonakodás után LAFFITTE vállalkozott; a lelkiismeretes ragaszkodás a COMTE-féle szabványoknak nemcsak szelleméhez, hanem betűjéhez is; — a fáradsalmak, melyeknek kezdettől fogva kitették magukat; önfeláldozásuk és a világi érdekek iránt való közönyösségük, mely addig ment, hogy önként lemondtak nemcsak a rang és állás előnyeiről, hanem jövődöbeli előmeneteliükrol is, s helyette kitették magukat a tömeg gunyjának, sőt az üldözéseknek; a rettenthetetlen bátorság, melylyel irataikkal, nyilvános működésökkel és erényes életök példájával a jelen társadalom fonákságai ellen küzdenek: mindez élénken emlékeztet a kereszténység első századainak buzgó hitvallóinak életére stb.»

** U. o. 26 l.

forze e si alleano cogli oppressi, coi sofferenti e coi minacciati ingiustamente.

«Superano gli altri in ardimento, ed anche nel complesso dei risultati ottenuti presso l'opinione pubblica i Comtisti inglesi. — Nella guerra tra l'Austria e la Prussia i positivisti fecero dapprima un appello alla pace e poi sostennero il mantenimento dello statu quo. Il Laffitte con ispeciale circolare ed il dr. ROBINET con opuscolo presero e sostennero il principio, in sè tanto giusto, che le questioni di civilizzazione, comuni a tutti i popoli dell' Occidente, debbono far tacere le piccole differenze di nazionalità e di territorio. — I positivisti d'Inghilterra, nelle questioni concernenti gli Ashanti, il Transvaal e l'Egitto hanno preso sempre parte contro il governo del loro paese ed a favore d'una politica più conforme ai grandi interessi della pace e dell' umanità! Nella guerra franco-prussiana, Harrison, — — condannava acerbamente la barbara guerra che la Germania infliggeva alla Francia. — —

«Essi pero (i positivisti), è giusto di dirlo, tanto in Francia quanto in Inghilterra ed altrove, non sacrificano alla popolarità ed al desiderio di accressersi in numero gli interessi della giustizia e della moralità, stb. stb.)*

* «Hallgatással mellőzven — — mindazt a mi a nevelés problémájára vonatkozik — itt célunk tekintetéből főleg említésre méltó az az élénk érdeklődés, melyet COMTE tanítványai — saját nemzetségek körében — a korunkat mozgató szociális és politikai kérdések iránt tanusítanak. Akár a nemzetközi politika, akár a nemzeti politika kérdései forognak is szőnyegen, ők mindannyiszor felszólalnak, a parlamentekhez tiltakozó feliratokat intéznek, nyilvános előadásokat tartanak — és bárhol legyenek is, egybegyűjtik az erőket, és tétovázás nélkül pártjára állanak az elnyomottaknak, a szenvedőknek és az igazságtalanság áldozatainak.»

«Messze meghaladják a többieket merészségben, valamint a közvélemény befolyásolásában elért eredményekben az angol pozitivisták. — Az 1866-iki osztrák-porosz háboru alkalmával mindjárt kezdetben a pozitivisták a béke érdekében felszólaltak, később pedig a status quo fentartása mellett kardoskodtak. LAFFITTE egy külön e célra kibocsátott

Részemről ez elismerő nyilatkozatokhoz csak még néhány szót függeszték. Igen természetes, hogy a Pozitívizmus átalakító hatása első sorban tulajdonképeni termőföldjén: Franciaországban észlelhető, melynek kiváló államférfiai majdnem mind onnan merítették vezéreszméiket. Így a többek között GAMBETTA, FERRY, WALDECK-ROUSSEAU s a jelenlegi hadügyminiszter ANDRÉ tábornok, ki mint tüzérkapitány ANDRÉ-NUYTS néven több magvas cikket írt a Littré-Wyrubof-féle «Philosophie Positive» című folyóiratba.»

Európán kívül még Braziliában vert a Pozitívizmus mélyebb gyökeret, a hol a köztársaság megteremtése tisztán pozitívista inspirációra vihető vissza. Így BENJAMIN CONSTANT BOTELHO de MAGELHAES ezredes maga, a mozgalom tulajdonképeni lelke, régi és buzgó pozitívista volt, úgy szintén a nemrég lelépett CAMPOS SALLES köztársasági elnök is.

Még ennél is érdekesebb és fontosabb azonban Mexikó köztársaság evolúciója, hol JUAREZ elnök kezdeményezésére és GABINO BARREDA, COMTE egyenes tanítványának koncepciói szerint, az egész közép és felső oktatás pozitívista szellemben reformáltatott. E nagy reformtól datálódik a régi spanyol gyarmat-államok egyik legturbulensebbjének páratlan előhaladása, a rend, a civilizáció s a nemzeti virágzás minden terén.

körlevélben, Dr. ROBINET pedig egy röpiratban védelmére keltek annak a magában annyira helyes elvnek, hogy a civilizáció kérdései, közösek lévén az európai Nyugat valamennyi nemzeteivel, velök szemben a nemzetiséget és területet illető apró-cseprő differenciáknak háttérbe kell szorulniok. — — Az angol pozitivisták az asanti, az egyiptomi és transzváli kérdésben nyíltan állást foglaltak saját nemzeti kormányuk ellen és a béke és emberiség nagy érdekeinek jobban megfelelő politika követését sürgették. A porosz-francia háború alkalmával, HARRISON — — keményen kárhoztatta a barbár hadviselési módot, melyet a németek Franciaországban folytattak. — —

«El kell ismerni, hogy a pozitivisták úgy Franciaországban, mint Angliában és egyebütt nem áldozzák fel a népszerűség kedvéért és még számbeli növekvésök érdekében sem, az igazságosság és a moralitás nagy elveit, stb.»

Hazánkban a pozitívista mozgalom, mely a mult évtized elején olyan szépen megindult, némileg elernyedni látszik. A filozófiai dolgokkal foglalkozó gyér közönséget, úgy látszik, inkább a Spencerismus, valamint a Németországon újabban feltűnt irányok: NITZSCHE, WUNDT s a psziho-fiziológiai iskola hódították el. Ha vajjon tartós avagy csak efemer-e ez a mozgalom: a jövő fogja megmutatni. Hogy azonban COMTE tisztelői még mindig szép számmal vannak Magyarországon, mutatja az emlékmű költségeihez aláírásaikkal hozzájárultak száma, de főkép *sulya*. Részt vett ugyanis 34 aláíró 103 kor. 80 fillér összeggel. Köztük szerepel Társulatunk két alelnöke dr. BÖHM és dr. BOKOR, továbbá választmányi és rendes tagjai közül POSCH, PERES, VILLÁNYI, KARINTHI stb. urak. Nekem az a véleményem, hogy előbb vagy utóbb — ha előbb nem a németek után kullogva, kik most kezdenek csak COMTE-tal komolyabban foglalkozni (lásd Barth, Eucken, Molenaar, Wäntig stb. dolgozatait) — rá- vagy visszatérünk majd a Pozitívizmus ösvényére.

A mi az itt-ott hangoztatott vádat illeti, hogy kár idegen rendszerek után kapkodni, mikor vagyunk olyan legények, hogy az ugart a magunk erejéből is megmunkálhassuk, erre nézve bátor leszek egy híres német filozofusnak: LUDWIG FEUERBACHnak kissé drasztikus mondását idézni.* Hangzik ez eképen:

«Uebrigens sind mir die Sklaven eines grossen Geistes Zehnmal lieber als Leute, die auf ihre eigene Faust Esel sind und darauf sogar sich noch etwas zu gute thun. Sie anerkennen doch wenigstens das Denken wenn auch nur in einer bestimmten Form.»

★

Csak még néhány szót az Emlék létrejövetelének módjáról, mi annál szükségesebb, mert a hirlapok nem igen hoztak hírt az előkészületekről; a publicitás (helyesebben reklám) apparatusa nem működött, nyilvános gyűjtés, hangulatkeltés

* L. A. Rau: L. Feuerbach's Philosophie etc. Leipzig 1882. 6. lap.

alakjában, s így az egész ünnepély majdnem meglepetés számba ment. Csak épen a nagy filozófus tisztelői, tanítványai, kik tekintélyes számmal vannak a földgömbön s az öt világ-részben, értesültek a buzgó emlékbizottság révén a tervezett ünnepélyről.

Az emlékmű eszméje COMTE születésének századik évfordulója alkalmából, 1898. január 18-án tartott ünnepen merült fel. A párisi pozitivisták központ ekkor haladéktalanul hozzá is fogott a munkához. Megalakult a szoborbizottság. Elnöke a pozitivisták iskola feje, COMTE közvetlen utódja, LAFFITTE PÉTER, titkára dr. HILLEMAND, pénztárosa E. ANTOINE lett. Első teendő volt egy nemzetközi védő bizottság alakítása. Ebbe sikerült is nagy számú fényes nevet megnyerni, a tudomány, a művészet, a közélet stb. képviselőiből, a földkerekség valamennyi országaiból. Képviselve vannak abban Franciaországon kívül Anglia, Olasz-, Németország, Spanyolország, a skandináv államok, Hollandia, Belgium, Svájc, Orosz-, Görögország s a többi Balkán-államok, Ausztria és hazánk, továbbá az északamerikai Unio és Mexiko, Brazília, Chile, Argentina és a többi délamerikai köztársaságok, úgy az angol amerikai és ausztráliai gyarmatok és Haiti köztársaság.

Ugyanekkor indult meg a pénzgyűjtés is. Begyűlt mindössze 25.000 frank, a mely Páris városa hozzájárulásával körülbelül elegendő az emlékmű költségeinek fedezésére.

Ez maga INJALBERT jónevű szobrász műve és egy főalakból (egy négyszögletes fehér márvány kő-stélen COMTE bronz mellszobra) és két bronz mellékalakból (egy gyermeket karján tartó nő és egy fiatal, üllőhöz támaszkodó s olvasó munkás) álló csoport, a megfelelő feliratokkal.

A leleplezési ünnepély maga két részben ment végbe. Az első, a tulajdonképeni felavatás délelőtt 10 órakor volt ANDRÉ tábornok hadügyminiszter égisze alatt, a Sorbonne-téren, nagy és díszes közönség jelenlétében.

Ott négy beszéd hangzott el: ANDRÉ miniszter a kormány nevében, CORRA a szoborbizottság nevében, DENIS a nemzet-

közi patronáló nagybizottság és KEUFER nyomdász, a munkásság nevében beszélt és SILVAIN, a Comédie Française művésze elszavalta RAOUL GINESTE egy COMTE-ot dicsőítő ünnepi ódáját.

Ugyanaznap d. u. 3 órakor folytatódott az ünnepély a kertészeti egyesület Grenelle-utcai dísztermében. Itt HECTOR DENIS brüsszeli egyetemi tanár elnökölt. Előadásra került egy JEAN CANORA jőnevű fiatal költő szerzette jó költemény, olyan (moralitás fajta) zenei részletekkel, mely nagy tetszést aratott. Ezután tizennégy különböző nemzet szónoka fejezte ki hódolatát a nagy gondolkodó emléke iránt és vázolta a Pozitívizmus állapotát az illető országokban. Különösen nagy élvezettel hallgatták AHMED RIZA bej, török küldöttnek (ki egyuttal az ifjú török pártnak is feje) fejtegetéseit, úgy szintén NYSTRÖM ANTAL dr. skandináviai küldöttnek, a stockholmi munkásintézet működéséről szóló jelentését, továbbá ARAGON mexikói, MOLENAAR dr. németországi, STEIN hazánkfia svájci, MILESI dr. olasz, BRAGA portugáliai, KOZLOVSKI lengyel, SIMON braziliai, MACH dr. ausztriai, HARRISON angol, HARALD HÖFFDING dán, DRTINA dr. cseh küldötteket stb. Hazánk, sajnos, ez alkalommal nem volt képviselve.

Az ünnepély este 8 órakor bankettel fejeződött be az Odéon-teri Voltaire-kávéházban, melyen újólág ANDRÉ hadügyminiszter elnökölt, ki felköszöntőt is mondott.

Az angol küldöttek egyikének, MARVINNAK a londoni «Positivist Review»-ben közzétett jelentéséből olvassuk, hogy a mi az angol vendégeket leginkább bámulatba ejtette, az a nyílt, leplezetlen szabadelvű, sőt radikális észjárás, mely ANDRÉ tábornok nyilatkozataiban feltárult. Már az emlék mellett elmondott beszédében kerekén kimondotta, hogy Franciaországban a teológiának s minden vele összefüggő intézménynek s vélelemnek immár helyrehozhatatlanul vége van. Esti felköszöntőjében pedig nyíltan pozitivistának vallotta magát. MARVIN azt a megjegyzést fűzi ehhez, hogy a liberálisnak ismert Angliában, egy köztisztviselőnek, s még pláne hadügyminiszternek lehetetlen volna ehhez hasonló nyilatkozatokat tenni.

Bátran hozzá lehet tenni, hogy nálunk, sem bármely más monarchiában.

*

Végére értem előadásomnak. Nem állítom azt, hogy ez igénytelen sorokkal csak megközelítőleg is hű vázlatát adhattam volna akár COMTE életének, akár hangyaszorgalmú munkásságának. Egy rövid felolvasás keretében ez bárkinek is lehetetlenség lett volna, mennyivel inkább egy egyszerű munkásembernek. Fáradozásom túlon túl jutalmát leli, ha sikerült t. hallgatóim érdeklődését COMTE alkotása és személye iránt felkelteni.

IRODALOM.

Allgemeine Aesthetik von Dr. phil. Jonas Cohn.
Leipzig, 1901.

A munkát, melyet a freiburgi egyetem magántanára Cohn Jónás 1901-ben kiadott, nem azért szándékozunk ismertetni, mintha az esztetika terén *tarifalmilag* kiválnék a többiek közül, — mert e tekintetben az újabb német esztetikák között nem egy felülmulja (pl. H. v. STEIN, vagy GROOS K. művecskéi) — hanem azon igyekezete miatt, melylyel az esztetikát az értéktudományok közé csoportosítani iparkodik. Tudvalevőleg az esztetika tudományos jellemét az újabb irodalmi termékek nagyon különbözőleg fogják fel. A régibb rendszerek hívei (Hegel, Herbart hatása alatt) tétova nélkül a filozófiába helyezik el; mások a fiziológiával próbálják szoros kapcsolatba hozni; míg újra mások experimentalis alapon vélik legbiztosabban felépíthetni, segítségül hívva a műtörténelmi emlékeket, a melyek az experimentum számára nagy objektumot szolgáltatnának.

Ezen különböző irányok között végleges döntés nem történt. A metafizikai esztetika felfogása a metafizikai szempont igazságától függ, a mi tudvalevőleg még mindig sub judice áll; a fiziológiai kapcsolat minden vonakodás dacára mégis pszichológiai tapasztalatokat tételez fel, melyeket a fiziológiai konstrukcióval mintegy szemléleti magyarázatban akar részéssíteni; az experimentum pedig ilyen lelki tények nélkül egyáltalában nem eszközölhető. S így történt, hogy az esztetika pozitív tanai mindinkább az esztetikai érzelmek lélektani fej-

tegetésére szorítkoznak, a mint azt Burketől fogva Grant Allanig nem egy példán tapasztaljuk.

De ezen különböző felfogások nyilván mindenütt nélkülöznek egy dolgot, melyre pedig mindenik utalva van s hivatkozik is. Mi teszi a műtörténelmi emléket széppé? miben különböznek az esztetikai érzelmek a többi kedvézeteektől? vagyis a régi felfogással szólva: miben rejlik az a vonás, mely a tárgyat széppé vagy újabb terminussal esztetikaivá teszi? — ezen kérdések megfejtése nélkül esztetikát egy alakban sem képzelhetni. S ennek megfejtése többé nem pusztán pszichológiai kérdés, mely végre is mindig csak a ténylegességre vonatkozhatik, hanem túlvezet a pszichológián — ismeretelméleti területre. «A jó és rossz ízlés közti megkülönböztetésnek — úgymond Cohn (11. l.) — a pszichológusra nézve nincs jelentése; azért az esztetika alapfogalmai a lélektanból nem származhatnak.»

Hová forduljon tehát az esztetika, ha ezen életkérdésére választ nyerni óhajt? Cohn szerint ezen felelet csak az *értékelméletről* («Wertwissenschaft») nyerhető: s ez azon gondolat, melynek Cohn előtt (tudtommal legalább) senki sem adott határozott szóbeli kifejezést s melyért művecskéjére az olvasó figyelmét felhívni érdemes. Magam is ezen nézetet vallottam már 1900-ban «Az értékelmélet feladata s alapp problémája» c. cikkemben.

Cohn már ezen művét megelőzőleg foglalkozott az értékelmélettel, — szemlátomást Ehrenfels és Meinong hatása alatt s ezt a «*Zeitschrift f. Philos. u. philos. Kritik*» c. folyóiratban közölte is (CX. Band, p. 219—262. e cím alatt: «Beiträge zur Lehre von den Wertungen»). Esztetikájában (228. l.) egy általános értéktudományról beszél, melyhez az esztetikán kívül az etikát és logikát is számítja. Az esztetika tüzetes feladatául (az általános értékelmélettel szemben) «az értékek azon különös fájának vizsgálatát tűzi ki, melyek a szépben és a művészetben uralkodnak» (7. l.). Van ugyanis szerinte (Aesth. 23.) kétféle értéke a dolgoknak: egyiket azért nyeri, hogy valami

célhoz segít (consecutiver Wert), a másikat «saját belső jelentése miatt» (intensiver Wert). Amaz nyilván az Ehrenfels által «Wirkungswert»-nek nevezett érték, emez az, a melyet ugyancsak Ehrenfels «önérték»-nek (Eigenwert) nevezett el. Ez utóbbi (az immanens érték) szerinte kétféle lehet: immanens vagy tisztán intensív, és transgredient. Az esztetikába tartozik a tisztán intensív, a logikába és etikába a transgredient intensív érték (27. l.).

Az esztétikai érték tehát a tisztán intenzív érték; a tárgy magában izoláltan (35. l.), minden vonatkozásból kiemelten tetszik (a mint ezt VISCHER TH. is tanította utolsó előadásai-ban s mások). Ezen értéknek normatív szerepe van; Cohn ezt «Forderungscharakter»-nek nevezi, utalva arra, hogy Ehrenfels ugyanezt «imperativischer Wert»-nek mondotta (37. l.). Az esztetikának ezen «normatív» jellemét Cohn a lélektannal és szociológiával szemben szerencsésen és találóan védte (9—14. l.). De nem olyan szerencsésnek találom a «követeltség» igazolását. Cohn szerint a tudományos tételek ezen evidenciája, mely azokat követelt normákká teszi, csak a logikai tételeknél fordul elő; «mert a gondolkodás maga megszűnik, ha azt állítja, hogy nincs igazság» (41. l.). Ellenben «a nem logikai követelt («gefordert» rossz terminus; inkább «követelők», mint «követeltek») értékekből ilyen öngarancia hiányzik.» Az esztétikai értékek normatív természetét csak úgy véli bizonyíthatónak, «ha kimutatjuk, hogy életünknek és művelődésünknek bizonyos területei azok elismerésétől függnék» (41. l.). Ezt a kimutatást próbálja is egy későbbi helyen (224—265. l.), de nézetem szerint köznapi mondásoknál egyebet tétele mellett felhozni nem bír. Egyáltalában sokkal mélyebben kellett volna kutatnia, mielőtt Ehrenfels «imperativ» értékeit elfogadta volna; Cohn értékelméletének alapjai azonban sokkal gyengébbek, sem hogy eldönthetnék, vajjon a tényleges értékek mellett követelt értékek is léteznek-e? s miként magyarázandó azok természete? Itt, úgy hiszem, metafizika nélkül nem fogunk boldogulni.

Magát a munkának szorosan esztetikai tartalmát tekintve, elég lesz, ha a főkérdéseket jelzem, mert azok megfejtésében sem eredetiség, sem mélyebb pillantás nem észlelhető. Mint-hogy Cohn helyesen az esztetikai becselő ítélet természetéből indítja meg kutatását, azért először a szerinte minden ily ítéletnél szükséges három «határozmányt» (Bestimmung) vizsgálja. Van ugyanis szerinte (17. l.) 3 mozzanata: 1. az értéktárgya, mely az ítélet alanya (a miben nyilván téved Cohn, mert a becselő ítéletben a tárgy nem objektív tárgy, a melyre az értéket ítézés útján csak átruházzuk); 2. az érték, mely más értékektől különbözik és 3. az ítélet érvényességi köre. Azaz: az értéktárgy, értékfaj és érvényességi határ (18. l.), melyeket azután ezen helytelen sorrendben vizsgál; mert értékelméletileg nem helyeselhető, hogy a tárggyal kezdjük, lévén a nekünk egyedül adott esztetikai tény a kép és az általa okozott lelki hatás. A kutatás módszeresen tehát csak a lelki hatásból, vagyis az esztetikai érzés természetéből indulhat meg.

Az esztetikai érték tárgya Cohn szerint mindig valami «közvetetlen élmény» (unmittelbares Erlebniss) vagy «szemlélet» (Anschauung); ilyenek a dallam, fantáziaképek is, nemcsak a látható alakok (18. l.). Ennek tulajdonítjuk az esztetikai értéket, melyről, mint fent említém, ki volt mutatva, hogy tisztán intenzív és általános elismerést követelő. Minthogy ennek folytán az esztetikai tárgyak külön «értékterületet» alkotnak (Wertgebiet), Cohn ezen terület tartalmát és terjedelmét kutatja.

A szemlélet e szerint értéket nyer a *kellemesben*; de ez még nem esztetikai érték. Ilyet az által nyer, hogy valami belső élet kifejezéseül fogjuk fel. A «*kifejezés*» (Ausdruck) adja tehát a szemléletnek az esztetikai értéket; a *művész* fejezi ki benne a maga szellemi állapotát s ha ez a természetnek megfelelő, akkor «*művészi igazságot*» tulajdonítunk neki (71 sk.).

Ennek a kifejezésnek valamiféle alakkal kell birnia, a mit Cohn a «*Gestaltung*» neve alatt fejteget (74 sk.), kifejtve az alakítás «*elveit*». A kialakítási anyagban találja a művészetek

felosztásának elvét (90. l.) s a tér művészeire (építészet, festészet, szobrászat, valamint a kertészet), az idő művészeire (zene és költészet) osztja be, — elutasítva magától az «utánzás elméletét» (104. l.). Ehhez csatlakozik a «stil» fejtegetése (114. l.).

Az alakításnak és kifejezésnek elvei a műalkotásban együtt érvényesülnek s ez a követelmény minden műben, a mint «a művész teremtésében» (134—155. l.) részletesen megvilágítja, hozzácsatolva ezen elv történelmét is (155—166. l.).

Az esztetikai értékek között két csoportot talál. Az egyik ott lép fel, a hol a tartalom az alakítás elveinek megfelel (ez a «szép szorosabb értelemben» vagy a szépnek «ütközés nélküli» formája, conflictlose Modifikation); a másik az «ütköző modifikáció» (conflicthaltige, Vischer és Hartmann 167. l.). Ez utóbbihoz számítja a fenségest és alfaját, a tragikumot, (179—206) és a komikumot (206—223. l.).

A mű «az esztétikai értékterület jelentősége» című fejezettel nyer berekesztést, melyben az esztetikai, a logikai és etikai értékek közti viszonyokat fejleszti. Böhm K.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Sociologie. Szerk.: P. BARTH. Leipzig. Neue Folge I.

Ez a folyóirat a múlt év végéig tudvalevőleg egyszerűen «Viert. f. wiss. Philosophie» címen jelent meg. Hogy mi szükség volt «und Sociologie»-val kibővíteni, azt a szerkesztőnek az első füzetben megadott magyarázatai után is bajos dolog megérteni; mert vagy filozófia, a filozófia egyik ága a szociológia, vagy nem az. Ha az, a minthogy velünk együtt a szerkesztő is annak tartja, akkor a fogalma eo ipso benne rejlik a «wiss. Philos.» fogalmában; ha meg nem az, akkor a kényszerházasságoknak egy olyan fájával állunk szemben, a melyenből nem kérünk, a midőn t. i. a filozófia valami tőle idegen elemnek társágában jelenik meg a színen. Mi e címváltozást lélektanilag csakis a szerkesztőnek történet-bölcsészeti munkairányából tudjuk megérteni,

abból a szándékából nevezetesen, melyet azonban a lap címének minden megváltoztatása nélkül is megvalósíthatott volna, hogy ezentúl társadalom-elméleti értekezések bővebben szerepeljenek lapjában, mint idáig.

A f. é. július végén kiadott 3-ik füzetnek legértékesebb cikke két-séggkívül az első, a BROCKDORF báró tollából való «Galilei's philosophische Mission» című. Nagyon szép, fenkelt, teljesen szabadelvű szellemben megírt, de túlnyomólag hisztorikus bélyegű tanulmány, mely számos újabb irodalmi termék alapján igyekszik Galileinek híres pörét megvilágítani. Nagy lelkesedéssel olvastuk a szerzőnek következő sorait (315. l.): «Es wird noch dahin kommen, dass die Geschichte der neueren Philosophie beginnt, Giordano Bruno und Galilei zusammen als Hauptbegründer unserer Wissenschaften darzustellen.»

A GIESSLER-féle «Ueber den Einfluss von Kälte und Wärme auf das seelische Funktionieren des Menschen» értekezéséből kiemeljük azt, hogy a hidegség lelki működésekre, intenzív gondolkozásra, tervelésre gátlólag hat, mert az ezekre szükséges idegfolyamatok *együlműködését* akasztja meg (321). Mi nem bírjuk megérteni, hogy egy kellemetlenül alacsony hőfok éppen a maga specifikus természetével s nem egyszerűen a kellemetlen voltával gátolja, illetőleg zavarja a gondolatműködést. Így ha a szerző példaképen felhozza, hogy a ki fázik, az közönyösnek marad a legszebb zenével avagy tájszépségekkel szemben (327. l.), mi azt feleljük, hogy szakasztott így tesz a fogafájós is. Hasonlót mondhatni a kellemetlen hőség hatásokról. Itt is egyszerűen a kellemetlenség a gátló tényező a pszichológiai működésekben és ha a szerző a specifikus hőhatás példájául felhozza a forró földövi népeknek a műveltség dolgában elmaradott voltát, (333. l.) ellenvetésül felvetjük neki az eszkimót, ki az ő saját elismerése szerint (328—9. l.) bizonyára hajszállal sem műveltebb, mint a kaffer vagy botokúd. Nem igen találta még ki a hidegnek, valamint a melegnek specifikus pszichikai befolyását, a ki a fázó emberen a «több képzet együttes megragadására való képességnek, vagyis a logikai gondolkozás»-nak elakadását veszi észre (326. l.) és azon, a ki izzad, szintén csak azt, hogy «Abneigung gegen die logische Denkhätigkeit»-ben szenved. (333. l.).

Következik egy csak az előzmények ismerete alapján érdekes hosszú ellenbíráló, melyben a szerző, MARBE, egy a valószínűség-számításról szóló munkájáról Brömse és Grimsehl-től írt bírálót igyekszik megcáfolni.

Az utolsó cikk a VIERKANDT-féle «Natur und Kultur im socialen Individuum» című, melyből mindössze annyit tanulunk, hogy Naturnak az emberben csak a maga természetes hajlamait, vágyait szabad

tekinteni, Kultur-nak meg mind e hajlamok irányulását, célpontját és módosulását. Ez alapon természeti tudományoknak nevezi a történetiek közül mindazokat, melyek az embernek természetadta egyéniségét tárgyalják, milyen a pszichológia a nép-pszichológiával együtt, sőt az etnográfia.

A szerkesztőtől célbavett szociológiai elem képviselőjéül mintha egy kicsit sovány volna ez a cikk.

Ezután könyvbírálatok SCHLAPP-nak és SCHMIEDT K.-nak egy-egy Kantra vonatkozó művéről, PRLAUM-nak egy nyilatkozata, hogy ő az olasz VILLA-féle «Einleitung in die Psychologie der Gegenwart» című munkát nem egyszerűen lefordította, (mint címe jelenti), hanem átdolgozta, GEISSLER-nek egy bejelentése «Die Grundsätze und das Wesen des Unendlichen in der Mathematik und Philosophie» című saját munkájáról s végül a filozófiai folyóiratok legújabb füzetének tartalomjegyzéke, melyek között megtaláljuk ugyan a prágai «Ceska Mysl» és varsói lengyel «Przegląd Filozoficzny»-ket, de magyar folyóiratot még egyet sem.

E folyóirat megelőző két füzetéből az értekezéseknek csak a címét iktatjuk ide: — 1. *füzet*: BARTH: Zur Einführung der neuen Folge dieser Zeitschrift. — J. KOHN: Der psychische Zusammenhang bei Münsterberg. — W. SOMBART: Einleitende Bemerkungen zu einer Theorie des modernen Kapitalismus. — GIESSLER: Die Gerüche vom psychogenetischen Standpunkte aus. — STEINMETZ: Der erbliche Rassen- und Volkscharakter.

2. *füzet*: E. GOLDBECK: Das Problem des Weltstoffs bei Galilei. — VIERKANDT: Die Selbsterhaltung der religiösen Systeme. p.

VEGYES.

Az álom és az unalom.

(Körkérdés.)

Ismeretes dolog, hogy az ember álmában mindazokra a lelki processzusokra képes, mik az éber korában előfordulnak. Tudunk örülni, bánkódni, bosszankodni, megijedni, itélni és következtetni álmunkban csak úgy, mint éber korunkban és azt hiszem kimondhatni, hogy e folyamatok olyankor mind *valóban* megvannak bennünk, nem csak álmodjuk, hogy bosszankodtunk stb.; mutatja az a körülmény, hogy az ezekkel, mint *érzelmeikkel* együttjáró mozgásinnerváció fel is tudja ébresztetni az alvót. Ami lelki folyamatokra meg az alvó épen

dermedtségénél fogva nem képes, azokról legalább álmodni tudja, hogy megtörténtek. Pl. azt álmodjuk, hogy látjuk, halljuk, fogjuk, esszük ezt meg ezt, ide meg oda megyünk, utazunk, holott ilyenkor valóban semmit se látunk, se hallunk. Szóval elmondhatni, hogy álméletünk van olyan gazdag és változatos, mint éberkori életünk, illetőleg pontosabban, hogy minden éberkori pszichikus folyamatnak, érzésnek, indulatnak az álomban is megvan a maga mása.

Ezt a köztudalmú tényálladékot én megtoldanám avval a megjegyzéssel, hogy egyre nem vagyunk képesek az álmunkban, a mi pedig éber korunkban helylyel-közzel megesis rajtunk, t. i. *unatkozni*. Azt állítom, hogy alvásközben nem csak hogy tényleg unatkozni nem lehet, de még csak álmodni sem, hogy unatkozunk. Az unalom volna tehát az az egyetlen érzelem, pszichikus folyamat, melynek az álomban nincsen párja, mely az alvónak életéből ki van zárva. Jól meg tessék azonban jegyezni, unatkozást mondok, nem pedig bosszankodást, hogy miért nem szakad még vége valaminek, mért várat olyan soká magára ez vagy az az esemény. Ilyesmi, jól tudom, nagyon közönséges dolog az álmainkban. De az unatkozás az a sajátságos érzés, mely még annyira sem érdekes, mint a mennyire a bosszankodás «műtete» az; a mikor ürességet konstatálunk nemesak magunk körül, de magunkon belül is, a mikor nincs annyi lelkiezőnk, hogy a kívül mutatkozó szürkéséget belső lelki tartalommal, önálló gondolkozás-szolgáltatta adalékkal kipótoljuk, s csakis szenvedünk a semmiség bágyasztó ködétől. Erről és ilyenféle állapotról állítom én, hogy alvásközben nem fordul elő.

Az okát e körülménynek abban keresem, hogy az unalom megalkulásának egyik főfeltételét épen az alvásnak sajátságos természete, t. i. hallucinációra hajlamosító volta folyton meghiúsítja. Ha ugyanis azt álmodjuk, hogy valami hosszadalmas beszédet hallgatunk, valakire várunk, a ki nem jön, szóval, mikor olyan álmok indulnak meg bennünk, melyenkből az unatkozás érzelme megszülethetnék, ez az érzés mégis azért fog elmaradni, mert mihelyt eszembe jut, — már pedig a képzettársítás szünetlen menete, melylyel az adottat megítéljük, okvetlen eszembe hozza, — «mennyivel jobb lenne e helyett pl. inkább a Dunaparton sétálni», azonnal ott is vagyunk a Dunaparton. Az álom nem ismer konjunktívuszt, potencíalist, hanem csupa merő indikativus. Nincs *ha*, mert minden «*ha*» azonnal meg is valósul. Az éber embert a saját képzetek, vágyai, hasonlatai, mikkel az unalmas előadást interpolálja, nem kárpótolják, épen mert nagyon is érzi e vágyai és a külső valóság közötti hézagot, tudja, hogy ez az unalmasság tény, az a «bárha» meg pusztá gondolat, s ezért unatkozik. De az alvónak nincs

«azt gondolom»-ja, mert mindene, a mi eszébe jut, már mint kész valóság ott áll előtte (illetőleg ha nem áll, ha meg tudja a maga gondolatát, mint olyant az álmodott valóságtól különböztetni, akkor már félig ébren van). Az alvót tehát a maga hallucináló hajlandósága, mely a ki nem elégitő külső eseményt mindjárt mással váltja fel, a mennyiben az álmához *hozzágondoll* másikat valóságnak mutatja be, óvja meg az unalom érzésétől. Ő annak az embernek a helyzetében van, a ki folyton tapasztal, megfigyel, megél újabb és újabb dolgokat, a ki benne van a mozgalmas életben, a ki tehát nem érezhet ürességet.

Hogy vajjon valamely éjszaka volt-e álunk vagy nem, annak megállapítására az a körülmény, hogy felébredés után nem emlékszünk semmi effélére, tudvalevőleg elégtelen, mert álmainkat nagyon könnyen és hirtelen el szoktuk feledni. De feltéve, a mi végtére is feltehető, hogy annyira meg voltunk zsibbadva, hogy csakugyan nem jutott lelkünkbe semmi álomkép valamely 7—8 órás alvás folyamán, vagyis hogy sikerült egy ekkora semmiséget, ürességet átélnünk, mégis felébredéskor épenességgel nem találjuk a letelt éjtszakát unalmasnak. Miért? Mert zsibbadtságunk miatt bizonyára arra a megfigyelésre is képtelenek voltunk: «ime, milyen üres a világ körülöttem», már pedig ez az észrevétel is egyik elengedhetetlen alkotó része az unalom létrejöttének.

Mindezek után a következő kérdéssel fordulok e folyóirat t. olvasóihoz:

1. Megegyezik-e vagy nem ez a megfigyelésem, hogy t. i. az unalom (s nem a boszankodás!) érzése álmokközben semmiféle formában sem fordul elő, a saját magukon tett tapasztalásukkal?

2. Ha megegyezik, helyesnek tartják-e, illetőleg miben helytelenek és pótolhatónak e tüneményről fent adott magyarázatomat?

3. Minthogy én e megfigyelésemet még nem találtam meg semmiféle pszichológiai munkában, de az álom mai terjedelmes irodalmának csak egy kis töredékrészét ismervén, azt sejtítem, hogy ha helyes, már mások is megírták, kérném a *pontos helyét* egy ilyen vagy az enyémmel rokon megjegyzésnek.

Posch Jenő.

Felhívás

a Magyar Filozófiai Társaság t. tagjaihoz.

Társaságunk választmánya az alapszabályokban kitűzött célok elérésére, a 3. §-ban elősorolt eszközök közül, eddigelé kettőnek alkalmazását kísérlette meg: megkezdte a nyilvános felolvasó üléseket s megindította a Társ. Közleményeit, melyeknek első füzetében a Társaság megalakulásának körülményeit, az alapszabályokat, a tisztikar s a tagok névsorát közölte.

Kezdeményezésünket a művelt közönség érdeklődéssel fogadta, a M. T. Akadémia pedig azzal ismerte el, hogy II. osztálya költségvetésének terhére, a folyó 1902. évre, egyezer korona segélyben részesítette.

Ezen az alapon a választmány f. évi március 6-án tartott ülésében elhatározta, hogy a nyilvános felolvasó üléseket a megkezdett uton folytatja és Közleményeit a folyó 1902. évben is, a rendelkezésére álló anyagi erőhöz szabott terjedelemben fentartja s neki folyóirat jelleget ad. A Közlemények szerkesztésével az elnökséget bizta meg.

A Társaság elnöksége, úgy is mint a Közlemények szerkesztősége, a további munkásság sikere biztosításának érdekében mindenekelőtt a t. társulati tagokhoz fordul azzal a kérelmével, hogy őt támogatásukban részesíteni szíveskedjenek.

E támogatásnak többféle módja lehet.

Első ezek között az, hogy a Társaság célját s eszközeit saját hatáskörükben ismertetik s újabb tagokat gyűjteni igyekeznek.

Második mód az, hogy felolvasások tartására, értekezések, ismertetések, bírálatok írására vállalkoznak.

Harmadik mód az, a mire most, a munka elején kiváló sulyt helyezünk, hogy tájékoztatni igyekeznek bennünket a

magyar közönség filozófiai szükségleteiről. Tény ugyanis, hogy a közönség majd minden rétegében megnyilatkozik a vágy a filozófiai természetű ismeretek bírása iránt, de mindegyik körben más-más probléma foglalkoztathatja az elméket s ekként a legkülönbözőbb igények várhatják kielégíttetésüket. Nekünk, akik a filozófiai tudományok művelése mellett azok terjesztésére is vállalkoztunk, okvetlen tudomást kell szereznünk közönségünknek irántunk támasztott, vagy támasztható követeléseiről. Társaságunk t. tagjaira vár a feladat, hogy ezeknek, a társadalom legkülönbözőbb köreiből támadható követelményeknek hangot s így társasági működésünknek lökést adjanak.

Meg akarjuk könnyíteni t. tagtársaink itt kívánt közreműködését azzal, hogy idejegyezzük a fölmerülhető főbb filozófiai tárgyköröket s kérjük őket, hogy ezek közül azokat, melyek őket legközvetlenebbül érdeklik, vagy melyeknek tárgyalását felolvasásokban avagy értekezésekben első sorban óhajtják, megjelölni s nevök aláírásával hozzánk beküldeni szíveskedjenek. A nem tagoktól származó figyelemztetéseket is köszönettel vesszük.

A tárgyalásra várható kérdések a következő körökből meríthetők:

1. Ismerettan.
2. Gondolkodástan.
3. Természetbölcsezet.
4. Lélektan (tapasztalati, kísérleti, élettani és fizikai lélektan); lélekkórtan és ezzel kapcsolatosan az okkultizmus, spiritizmus, scientizmus stb. többé-kevésbé összefüggő jelenségei.
5. Erkölctan, jogbölcsezet, szociológia, neveléstan.
6. Szépműtan (aesthetika).
7. Vallásbölcsezet.
8. Filozófia története (ó-, közép- és ujkor).
9. A magyar filozofálás története s munkásai.
10. Végül az egyetemes filozófiatörténet kiváló alakjai, kiknek nevét t. tagtársaink szíveskedjenek kiválasztani és megjelölni.

A beérkező jelentéseket az elnökség rendezi, a tárgyalni kívánt kérdéseket nyilvántartja s alkalmas erőknek felolvasások vagy értekezések formájában való feldolgozásra kiosztja és napirendre tűzi.

Az elnökség, a választmány közbenjöttével, minden felolvasást vagy közlésre szánt értekezést gondosan átolvas, a szükségesnek mutatkozó észrevételeket vagy utasításokat rájuk megteszi s róluk a beküldőt idejekorán értesíti.

Látnivaló, hogy az a célja az elnökségnek, hogy a Társaság t. tagjai közt az összeköttetést minél szorosabbra fűzze s ezzel a Társaság működésének elevevését, életet adjon.

Budapest.

II. ker., Margit-rakpart 8. sz.

Az elnökség.

A MAGYAR
FILOZÓFIAI TÁRSASÁG
KÖZLEMÉNYEI.

V. FÜZET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

1902.

TARTALOM.

1. A közgyűlés jegyzőkönyve	I
2. A filozófia társulati művelésének feltételeiről. BOKOR JÓZSEF elnöki megnyitó beszéde	2
3. FEKETE JÓZSEF felolvasása: Az élet bölcselete	9
4. A közgyűlés aktái:	
a) Titkári jelentés	33
b) Üdvözlő levél Wundt Vilmoshoz. Válasz az üdvözlő levélre	34
c) A magyar filozófiai irodalom bibliografiája	36
d) A számvizsgáló bizottság jelentése	37
e) A pénztárnok jelentése	38
5. Folyóiratok szemléje	42
6. Vegyes:	
a) KUN SÁMUEL: Bölcséleti szolidaritás és a szerkesztő megjegyzése	44
b) A filozófia családfája és a magyar filozófia	48
7. Felhívás a borítékon.	

A M. F. Társaság tagjai a Közleményeket a tagsági díj fejében (6 k.) kapják Nem tagok előfizethetnek szintén 6 koronával. E szám ára 1 k. 50 f.

A pénzbeli küldemények Jász Géza urhoz, a Társaság pénztárosához (Budapest, V. ker., Földhitelintézet), egyéb közölnivalók az Elnökséghez (Budapest, II. ker., Margit-rakpart 8.) intézendők.

A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSE.

Jegyzőkönyv, felvétel a Magyar Filozófiai Társaság 1902 november 2-dikán tartott első közgyűléséről. Elnök: dr. BOKOR JÓZSEF alelnök. Jegyzőkönyvet vezeti: dr. LÁZÁR BÉLA titkár.

Elnök a gyűlést hosszabb beszéddel nyitja meg, melyet szószerint mellékelünk a jegyzőkönyvhöz. A nagy tetszéssel fogadott elnöki beszéd után titkár olvassa fel jelentését a társaság működéséről, melyet szintén szószerint mellékelünk a jegyzőkönyvhöz. A pénztárnoki és számvizsgálói jelentések felolvastatván, a felmentvény a tisztikarnak s a választmánynak megadatott. Titkár felolvassa Wundt Vilmoshoz, születése 70-dik évfordulója alkalmából intézett üdvözlő iratunkat, melyet a közgyűlés elfogadott és a nagynevű gondolkodónak elküldeni határozott. Titkár bemutatja Kováts László muzeumi segédőr ajánlatát a magyar filozófiai bibliografia összeállítására, melyet a közgyűlés elvben elfogadván bővebb tárgyalásra s végrehajtásra a választmányhoz utasított. Elnök jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság újra választandó; a közgyűlés a tavalyi számvizsgálókat Kun Sámuel, Friedrich Jenő és Lévai Sámuel urakat újból megválasztja. Végül pedig FEKETE JÓZSEF r. tag tartott hatásos előadást *«Az élet bölcselése»* cím alatt, melyet a közönség nagy tetszéssel fogadott. Egész terjedelmében közölni fogjuk közleményeinkben. A jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Weszely Ödön és dr. Buday József r. tagok kéretnek fel. Dr. Lázár Béla titkár. Hitelesítjük: dr. Buday József, dr. Weszely Ödön.

A FILOZÓFIA TÁRSULATI MÍVELESÉNEK FELTÉTELEIRŐL.

Bokor József elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt Közgyűlés!

Az 1901. évi május hóban megalakult M. Filozófiai Társaság ma tartja első közgyűlését.

EMMER KORNÉL elnökünket betegsége, BÖHM KÁROLY al-
elnökünket pedig hivatalos elfoglaltsága akadályozza a köz-
gyűlésen való megjelenésben. Így hárult rám a feladat, hogy
ezt a közgyűlést megnyissam s tárgyalásait vezessem. Szeren-
csére birom távollevő t. elnöktársaim beleegyezését feladatom-
hoz. Nemcsak, de birom rokonszenves bátorításukat, a t. köz-
gyűlés számára átadandó meleg üdvözetünkkel egyetemben.
Ezzel az üdvözettel, melyhez a magamét is csatolom s választ-
mányunk hálásan tapasztalt támogatásával lépek a t. közgyű-
lés elé, kívánva, hogy munkálkodásunkat siker koronázza.

Társulati életünk megindításának nehézségeit, hála cél-
jainkért lelkesülő, fenkölt gondolkodású elnökünk bölcseségé-
nek, hamarosan leküzdöttük. Ettől fogva maig nem merült
fel keblünkben egyetlen olyan mozzanat sem, mely kitűzött
célunk, a filozófiai tudományok hazai művelése és terjesztése
elé tartós akadályt gördített volna. Megfordítva, a rajtunk
kívül álló körökből is elég bátorító szót hallhattunk, sőt köz-
tük a M. Tud. Akadémia tetteleg is kifejezte buzdítását, midőn
munkásságunk megkönnyítéséhez a folyó évre anyagi segély-
lyel járult. Ezt a tetteleges elismerést tartozom e helyen meg-
köszönni. Elnökünk bőkezűsége mellett ugyanis ez a segély
tette lehetővé, hogy alapszabályaink megerősítése után meg-
indíthattuk Társaságunk Közleményeit, melyeknek 4-ik füzeté
a napokban hagyta el a sajtót.

Hogy ezeken kívül mi történt egy év leforgása alatt Tár-

saságunkban, arról titkárunk és pénztárosunk fog azonnal számot adni.

Kezdeményezéseink közül én két dolog kiemelésére szorítkozom.

Egyik az, hogy «a magyar filozófálás történelmi nyomainak feltárása és összegyűjtése» (Alapszabály 2. §.) érdekében azzal tettük meg az első lépést, hogy szakértő kézzel egybeállíttatni készülünk irodalmunk ez ágának lehető teljes bibliográfiáját. Választmányunk jelentése előttem fekszik s azonnal a közgyűlés elé kerül. Kérni fogom ebben a fontos ügyben a közgyűlés határozatát.

A másik ügy, melyről bővebben kívánok szólni, Közleményeink 3—4. füzetében megjelent felhívásunk, Társaságunk t. tagjaihoz. A mint ugyanis elnökségünk a folyó év elején átvette a Közlemények szerkesztését, azonnal szükségesnek tartotta, hogy a Társaság t. tagjaihoz forduljon s nagy körvonalokban megjelölje azokat a módokat, a melyeken a kitűzött célra való közreműködés mindenki számára biztosíttassék. Ezek során harmadikúl azt mondtuk, hogy súlyt helyezünk arra, hogy a Társaság t. tagjai tájékozzanak minket a magyar közönség filozófiai szükségleteiről. Tény ugyanis, hogy a közönség majd minden rétegében megnyilatkozik a vágy filozófiai természetű ismeretek bírása iránt, de mindegyik körben más-más probléma foglalkoztathatja az elméket s ekként a legkülönbözőbb igények várhatják kielégítésüket. Nekünk, a kik a filozófiai tudományok művelése mellett, azok terjesztésére is vállalkoztunk, okvetlen tudomást kell szereznünk közönségünknek irántunk támasztott, vagy támasztható követelményeiről. Társaságunk t. tagjaira vár tehát a feladat, hogy azoknak, a társadalom legkülönbözőbb köreiből támadható követelményeknek hangot, s így társasági működésünknek lökést adjanak.

A dolog megkönnyítése céljából tíz pontban foglaltuk össze azokat a kérdéseket, melyekre feleleteket kérünk. A várható feleletet akkép értelmeztük, hogy kiki mondja meg, hogy

a feltett kérdések melyike érdekli első sorban, melyiket óhajtja napirendre kitűzetni, értekezések vagy felolvasások formájában kidolgozni vagy kidolgoztatni? A választmány közbejöttével az elnökségre várna a feladat, hogy tagtársaink kívánságát egybevesse s a további működés irányát megjelölje.

Látni való, hogy az elnökséget az a cél vezette, hogy a Társaság t. tagjai közt az összeköttetést mentül szorosabbra fűzze, s ezzel a Társaság működésének eleveenséget, életet adjon. Ezt a körütekintő s messze jövőre célzó kezdeményezést ma is helyesnek tartjuk s nem fáradunk bele, Közleményeink egymást követő füzeteiben, ismételni a felhívás szövegét.

Nem tagadom, t. Közgyűlés, hogy ez a felhívás még nem programm. Sőt azt is bevallom, hogy egyik tagtársunk tíz kérdőpontunkat nagyon általánosnak s egyúttal olyannak mondotta, melynek révén mindenféle törekvés érvényesülést kereshet körünkben, mely széthuzó törekvések ellenében valamely határvonal megjelölése mégis szükséges volna.

Ebben az észrevételben van igazság. Szerencsére azonban alapszabályaink előre látták az akként támadható veszélyt s a 15. §-ba befoglalták, hogy «az egyes tagok véleményével a Társaság szolidaritást nem vállal, még ha eltérő vélemény nem nyilvánított is.» Ekként a Társaság egysége alakilag meg volna őrizve.

Még inkább biztosítva látom az egységes munkálkodást alapszabályaink 1. §-ában, hol célunkul a filozófiai *tudományok* művelése és terjesztése van kimondva, a mi azt teszi, hogy a felmerülhető kérdéseknek, melyek — mint tudva van — bőséggel teremnek a filozófia roppant tág mezején, ebben a Társaságban csupán tudományos alapon való tárgyalásnak van helye.

Minden félreértés vagy félremagyarázás kikerülése végett tartozom néhány szóval megvilágosítani azt a megszorító értelmet s ezzel a filozófia társulati művelésének némely feltételét is érintem. Ha azt értenék rajta, mint rendesen szokás, hogy a kérdéseket elvont, csakis szakszerű formában hozhatók felolvasó üléseinkre, vagy Közleményeinkben, ez ellen

magam is határozottan tiltakoznám. Teljes elismeréssel a kérdések ilyen tárgyalásának jogosultsága iránt, melytől a tudomány előbbrevitelét várni lehet, társulati munkásságunkban mégis inkább arra kellene ügyelni, hogy a szakszerűleg nem képzett elméket is megnyerjük a közesszémeknek s ehhez képest felolvasásainkat és értekezéseinket az irodalmi feldolgozás követelményeire szabjuk. Feleslegesnek tartom e követelményeknek részletezését. Én bizonyára azt a felolvasót és értekezőt üdvözölném örömmel, a ki biztos kézzel ragadja meg tárgyát s a célt mindig szem előtt tartva, az értelem a képzelet, az érzelem fényével és melegével, művészi alakban szólna hozzánk.

De mindez csak a formára tartozik! hallom az ellenvetést. Térek e szerint a kívánt megszorítás anyagi részére, a tárgy megválasztására. E tekintetben még szigorúbb vagyok. Azt tapasztalom ugyanis, hogy sok elmebeli tehetség fecsérlődik el, vagy jut zátonyra azzal, hogy körülményei, a véletlen, a sors oly kérdések feszegetésére viszi, melyekről előre meg lehet jósolni, hogy megoldást nem reménylhetnek. Nem a filozófiában, de másutt se. Pedig bizonyos, hogy az ilyen kutatók sok esetben tudományosan járnak el. Van módszerük, vannak hasznavehető bizonyítékaik. A dolog vége mégis csak az, századok történetei tanúsítják, hogy Sisypusként hengergetik fölfelé a követ, mely az elérni remélt célpontnál visszagördül. Sőt azt sem tagadom, hogy az ilyen hiu kísérleteknek nem egyszer hasznos mellékeredményeik lehetnek, mint volt az alkémistákénak, kik aranyat kereső buzgalmukban a világ átalakítására hivatott kémianak és kémiai technológiának egyengették az útját.

Van-e hát korlát, helyesebben mondva utmutató a kutatás tárgyának megválasztásában, mint figyelmeztetőnk kívánja és pedig oly általános érvényű, mely különbség nélkül minden téren, még a filozófiában is megjelöli a csapást, melyen a vizsgálódás, a tudomány zászlajával mehet, ez a kérdés.

A feleletet KANT-tól veszem át. Az elme készségei, vagy

mint ő az iskola nyelvén nevezte: a kategoriák, malomkövekként ülnék értelmünkben s várják, mint az igazi malomkövek, az örölni valót.

Ha gabona kerül a molnár garatjára s átmegy a munkában levő malomköveken, lent a tápláló liszt hull alá. Viszont ha kiürül a garat, s nincs a ki felöntse, a malomkövek azért folytatják munkájukat s magukat őrlik. Örleményük a kőpor, mely a lisztet is hasznavehetetlenné teszi.

Így vagyunk az örök munkában levő elmebeli malomkövekkel is. Mig tapasztalatot örölnék, a tudomány áll elő. Megesik azonban, hogy az elme híján van a tapasztalatnak, kövei akkor is örölnék, magát az elmét őrlik, s munkájuk eredménye az ideák, melyek az embert csalóka fénynyel ingoványba viszik.

Arról, hogy ez a hasonlat, melyet a nagy königsbergi elvont uton is formulázott, itt is, ott is sántít, ezúttal nem kívánok bővebben szólni. Ragaszkodom az általa gyűjtött világossághoz, ahhoz a tanulsághoz, mely mindennemű vizsgálódás értékét megszabja, a tudomány két tényezője: az elme s a tapasztalat nélkülözhetetlen közreműködéséhez.

Könnyű volna kimutatni, hogy maga KANT nem egyszer vétett a tudomány e tilalomfája ellen. De még inkább vétettek utódai, a rákövetkező filozófusok, kik e tilalomfát félrelökve, az elme és a tapasztalat egymásra utalt voltát semmibe véve, épen KANT hibáiból szőtték tovább álmaikat. Ezek ellen az álmak ellen kell ragaszkodni a filozófiának a világkultura közkinséhez, a tudomány fentemlített kriteriumához.

Szerencsére haladtunk már KANT óta úgy az elme, mint a tapasztalat ismeretében annyira, hogy nagyobb aggodalmak nélkül tekinthetünk a filozófia «hazajáró lelkeire» s megkezdhetjük a lét s értékelése tudományának, a filozófiának építését. Pro domo beszélek bár, de azt is szerencsének tartom, hogy Magyarországon ily viszonyok közt mutatkozik a filozófia iránt némi érdeklődés, a mit egészséges fejlődésünk kezességének joggal tekintek.

Mínthogy pedig a mi kis társaságunk nemcsak művelni, de terjeszteni is kívánja a filozófiát, ama korlátokról is meg akarok emlékezni, a melyeket a terjesztésben szem előtt kell tartanunk. A véletlen játéka, hogy ezt a kérdést például világosíthatom meg, oly példával, mely épen napjainkban esett meg, a «Szabad gondolat nemzetközi szövetségének» Genfben f. évi szeptember 14—18-án tartott kongresszusán.

Ez a szövetség, hivatalosan: «Fédération internationale de la Libre Pensée» 1880-ban Brüsszelben tartotta első kongresszusát azzal a bevallott céllal, hogy «le kell küzdeni a vallásos előítéleteket s ki kell vívni a tudomány által megvilágosított, az értelem alapján nyugvó meggyőződés tiszteletét.»*

Ezt a célt ama, nézetem szerint idejét mult filozófiai iskolával hozták kapcsolatba, melynek hőseiül BÜCHNER-t, VOGT-ot, MOLESSCHOTT-ot, HAECKEL-t nyíltan meg is nevezik. A későbbi kongresszusok, különösen az 1889. évi párisi, a francia forradalom száz éves ünnepének alkalmából, kibővítik a programot s körükbe vonják a politikai és társadalmi szervezkedés kérdését is. Mikor pedig 1892-ben a Madridban tartott zajos kongresszust a spanyol kormány fegyveres erőre való hivatkozással oszlatta szét, programjuk még inkább kihegyeződik. A Genfben csak a minap összeült kongresszuson három-ezer szervezett testület képviselésében megjelent 400 tag előtt FURNEMONT LEÓ, a belga illetőségű szövetségi főtitkár hivatalosan azt jelenti: «Ismételve ki kell nyilatkoztatnunk, hogy a vallásos előítélet az egyetlen számbavehető akadály, mert épen azok közreműködését bénítja meg, kiknek saját felszabadulásuk érdekében leginkább kellene dolgozniok, kiket a vallás által tanított lemondás és önfeláldozás tart önkéntes szolgátságban.»

«E tapasztalat által felvilágosított kormányok és nemzetek

* La nécessité de combattre les préjugés religieux et le respect de toutes les convictions basées sur le raisonnement, éclairées par la Science.

meg fogják hát érteni, hogy a klerikalizmus fenyeget minden eddig elért haladást s késleltet minden jövődöbeli jobbulást.»* Majd így szól: «Senki nálunk jobban nem bámulja a nagy tudósoknak, az emberi fejlődés e majdnem részvétlen szemléelőinek filozóf nyugalmát, kik a társadalmi csoportosulásokat mindmegannyi égi testekként szemlélik, melyeknek pályáját matematikai módon tanulmányozzák. Kutatásaik és felfedezéseik bizonyára értékesek s nélkülök semmi pozitívum létre nem jöhetne. Mi azonban a csatasor élén állunk s napról-napra ki vagyunk téve az üldözésben ügyes ellenfeleink támadásainak. Tőlünk ne várják a tudomány, a filozófia havas tetőinek kevély közönyösségét. Minket a csata hív. Aux armes citoyens! Fegyverre polgárok! Az emberiség felszabadítása vár reánk».**

Egyben el is határozták, hogy a legközelebbi kongresszust 1904-ben Rómában tartják meg.

* Nous avons à proclamer une fois de plus cette vérité: c'est que les préjugés religieux sont les seules forces véritablement réactionnaires, car ils paralysent l'action de ceux, qui devraient être les agents de leur propre émancipation et que l'esprit de résignation et de sacrifice, enseigné par les religions, maintient dans une servitude volontaire.

Eclairés par l'expérience, les gouvernements et les nations comprendront que le cléricalisme menace tous les progrès réalisés et retarde les améliorations futures.

** Personne, plus que nous, n'admire la sérénité philosophique des grands savants, contemplateurs presque impassible de l'évolution humaine, et pour qui les groupes sociaux apparaissent comme des astres dont ils étudient mathématiquement le cours. Certes leurs découvertes et leurs recherches sont précieuses et sans elles rien de positif ne pourrait être accompli. Mais pour la plupart, nous sommes aux premiers rangs de la bataille, dans les conflits de tous les jours, exposés aux coups de nos adversaires, si habiles, dans la persécution, et l'on ne peut exiger de nous la superbe indifférence des sommets neigeux de la Science et de la Philosophie. C'est la lutte qui nous appelle! Aux armes citoyens! Il nous appartient de délivrer l'Humanité!

Nos, tisztelt közgyűlés, a filozófiai eszmék terjesztésének ily módját nem ajánlom. Egy az, hogy alapszabályaink nyilván tiltják az egyházi és politikai napi kérdések vitatását. Más az, hogy az eszmék ilyen terjesztésére a társadalmi kapcsolatokat, még ha annyian, még ha kitűnően szervezve volnának is, alkalmasnak nem tartom. Két összemérhetetlen mennyiséget; a hatalmat, az általa védett intézményeket és az eszmét állítja ez a genfi program egymás ellen csatasorba. Ütközete pedig, ha tényleg megtörténik, csak az eszme vereségével, mindenesetre a vállalkozás meghiusultával végződik.

Mi tehát, bármennyire ragaszkodunk is a gondolat szabadságához, a «Szabad gondolat» nemzetközi szövetségének példáját nem utánozhatjuk.

Vallom, hogy a gondolatnak van ereje. De tagadom, hogy az erőszaknak, mi a genfi program lényege, volna gondolata. Nekünk pedig egyedüli fegyverünk a gondolkodás, a felvilágosítás, a magyarázat. Ezek a mi filozófiai terjeszkedésünknek eszközei. A terjeszkedés pedig azok számára, a kik az igazság útját járják s készülnek testületileg járni, mint mi, csak békés uton történhetik.

E békés munka nevében nyitom meg első közgyűlésünket.

AZ ÉLET BÖLCSELETE.

Fekete József felolvasása, sajtó alatt levő hasonló című művéből.

A Magyar Filozófiai Társaság korszerű és fontos hivatást teljesít, hogy a bölcészetet, mely az utóbbi években világszerte mindenütt nagy lendületet vett, nálunk is meghonosítani és népszerűsíteni iparkodik. Minden kornak, minden nemzetnek, sőt minden egyénnek meg vannak a maga életigazságai, melyekből saját világfelfogását alkotja. Ötven év óta a természettudományok és a hozzájuk fűződő haladás minden téren újabb igazságokhoz juttattak bennünket. és

nemcsak gazdagabbak lettünk ismeretekkel, de gondolkozásunk iránya is megváltozott. Azért azt hiszem, hogy félmunkát végeznénk, ha csak a régi filozófusok gondolkozását, eszméit és rendszereit ismertetnők, mert a főcél nem az, hogy csak filozófiával foglalkozzunk, hanem hogy *magyar filozófiát teremtsünk*.

Régi hibánk nekünk az, hogy a szellemi kutatásban bizonyos bátortalansággal járunk el, félünk az önálló gondolkozástól és nem hisszük magunkról, hogy mi is elég erősek vagyunk arra, hogy megjárjuk a kutatás mélységeit, és felemelkedhessünk saját erőnkéből az eszmék magaslatára. Pedig a filozófia nem olyan kvalitás, mely csak egyes nemzetekre szorítkozik. Addig, míg a bölcelet csak természetes hajlamoktól, intuitív tehetségektől függött, lehettek egyes nemzetek, melyek ezen természetes hajlamokkal jobban kitűntek, mint pl. a kereskedelmi szellemű perzsákkal szemben a régi görögök, vagy a rómaiakkal szemben a pún és germánfaj, melyből a jelenlegi németek kiváló metafizikai képességet örökölték. Ma a filozófia azonban nem az okoskodás hajlamaiban rejlik, hanem a természettudományok összefoglalásából kutatja a világ és az ember legfőbb igazságait. Ilyen körülmények között kishitűség volna azt gondolni, hogy nem vagyunk mi is képesek önállóan gondolkozni és már előre le kellene mondani arról, hogy magunknak önálló világfelfogást teremtsünk, mely eredetiségre ép úgy, mint benső tartalomra, bármely más nemzet filozófiájától hátrább maradna.

A nemzetek szellemét faji egyéniségük és történelmi fejlődésük együttesen alkotja. A magyar faj természettől bátor és szabad, vérmes, de nem csapongó, lobbanékony, de nem áradozó, történelmi harcaiban pedig hozzászokott a gyakorlati felfogáshoz. Ebben a kiképzésében távol áll tőle minden metafizikai okoskodás, érzékfeletti ábrándozás és inkább hajlik ahhoz a világfelfogáshoz, mely nem távol felhőkben, hanem közeli tapasztalatokban mutatja neki az élet irányát, törekvéseinek célszerűségét és a világ gyakorlati értelmét. Talán ez az oka annak, hogy, mert irtózik a szélesre taposott ködös

német metafizikától, egyszerűen ráfógták, hogy filozófiai okoskodásra egyáltalában nem képes. Volt idő, mikor a tudományos munkára is képtelennek tartották és maga Széchenyi is megtagadta tőle, hogy a művészetekre alkalmas. Ma pedig látjuk, hogy az utolsó évtizedekben nemcsak a művészetek minden ágában, de a tudományban is örvendetesen haladunk és így nemsokára megérhetjük azt a csodát, hogy szellemi életünk gyarapodásával a filozófiában is önállóságra vergődünk. Sőt meg vagyok győződve róla, hogy a magyar fajnak erős, józan esze, szabad és nemes gondolkozása, épen ezen a téren fog legdúsabb gyümölcsöket teremni. Mert a természettudományok haladásával, mely mind szűkebb térre szorítja a tudományos ábrándozást, a filozófia realitása csak növekedni fog annak a szellemnek felhasználása által, mely gyakorlati irányával tipikussá vált a magyarra nézve. Ebből a szellemből merítettem én nem csak a bátorságot, de az erőt is, hogy a nagy világ kérdéseit, az egyetemes élet titkait megpróbáljam minden hipotézis nélkül, a természetes tapasztalat és exakt kutatás alapján józan világításban reálishan felfogni és azokat merész és kalandos áradozások nélkül magyarázni.

A tudomány legújabb kutatásaira támaszkodva, azokhoz a felfogásokhoz fűzöm gondolataimat, melyek a tudományban most uralkodnak. SOKRATES-től KANT-ig és KANT-tól a legújabb etikusokig, mint TOLSZTOJ és NIETZSCHE, a filozófia teli van a szubjektív felfogás elmékedéseivel, melyek az embert teszik a világ központjává. Én azonban a világot nem az emberből, hanem az embert a világból iparkodom magyarázni. Azt tartom, hogy a ki az egyéni élet törvényeit meg akarja érteni, annak a világ egyetemes törvényeit kell megismerni, mert az ember, mint minden más egyéniség, csak produktuma a természetnek, melynek törvényei az ő életére is kihatnak.

A tudomány *külön* törvényeket állapít meg a fizikában, kémiában, más törvényeket a logikában, esztetikában, erkölcs-tanban. Másokat a növényi-állati életben. Ismét másokat az emberi történelemben, társadalomban és lélektanban. *Pedig*

minden összetartozik a világon, mindennek közös forrása a közös élet, melyet a világ öröktől fogva örökidőig egyformán folytat. Ennek a végtelen örökrendszernek egyszerű magyarázatát találok abban az egységes felfogásban, melyet ma kifejteni óhajtok.

A modern lélekélettan, melyet FECHNER kezdett és WUNDT immár több, mint 30 év óta kísérleti kutatásaival oly messzire vitt, hogy ma már a legfontosabb tudományágak egyikévé nőtte ki magát, a testi életnek és lelki működésnek összefüggését keresi. A modern fizika, melyet MACH képvisel, a mechanika törvényeit a fiziológiából akarja megérteni. A törekvés arra, hogy a tudományokat közelebb hozzák egymáshoz, tehát a modern tudományok uralkodó irányának mondható. Én is ezen a nyomon haladok és egy egészen reális parányelméletből, melyet magamnak a világ életjelenségei alapján konstruáltam, iparkodom kimutatni, hogy a világ összes jelenségei, a testek és erők, ezeknek mindenféle egyéni nyilvánulásai a földön, a Föld és az összes égitestek létviszonyai ugyanazon közös elvre vezethetők vissza és ez a közös elv a világ közös élete, melynek eszköze az *anyagmozgás*.

A tudomány eddig minden törekvése dacára egységes elvhez jutni nem tudott. A legmesszebb menő materializmus is megkülönbözteti a testeket és az erőket, a fizikusok a világ fennállását szintén antitéziszből, a parányok vonzása és taszításából magyárázzák és a DARWIN-SPENCER fejlődéstanával szemben még mindig tartja magát a régi teremtetán. Az egységes törekvés mellett még mindig a dualizmus szelleme kísért, mely az embert megkülönbözteti a világtól, a szellemet az anyagtól, az egyéni életet, mely folyton megsemmisül, az örökélettől, mely végtelenül létezik. Ez a gondolkozás húzódik végig a filozófia egész történetén, a mennyiben a végest mindig szembe állították a végtelennel és nem vették tekintetbe, hogy minden a mi létezik, összefügg egymással a világ egyetemes egységében. A kik a biblia alapján gondolkoznak, azt tartják, hogy a világ egy österemtés ténye. A fejlődéstan azt

bizonyítja, hogy minden csak fejlődés által jön létre. Ez a két ellentétes felfogás nem tud megegyezni egymással, mert mind a kettő egyoldalúan fogja fel a világot. A teremtés nem magyarázza meg a fejlődést, a fejlődés pedig nem tudja megmondani, hogy miből ered a világ. Mindenki érzi, hogy szükséges egy oly magyarázat, mely mind a két kérdésre kielégítően megadja a választ. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a végest a végtelennel összekötjük és mind a kettőt egy közös okból magyarázzuk.

A tudomány az anyag egységét és az erő egységét tanítja, *de a kettőnek egységét nem ismeri.*

LAVOISIER francia vegyész a múlt század végén már mérésekkel bizonyította az anyag fenmaradását. Ha egy anyagot részeire bontunk, ezeknek összes súlya a test súlyával egyenlő marad. Nem vesz el belőle egy parány sem. Azt sem tapasztaljuk soha, hogy új anyag keletkeznék, vagy a létező semmivé válnék. Csak elváltozás van. Ha a szén elég, akkor a levegő élenyével vegyülve, gázalakú szénsav lesz, melynek anyaga magában foglalja mindazon részeket, melyek benne elváltoztak.

MAYER RÓBERT, heilbronni orvos, 1842-ben az erők fenmaradására ugyanezt a tényt igazolta. Az erő sem pusztul el, csak átváltozik. Ha egy vasgolyót elgurítok, mozgása végén megmelegszik, az erőművi mozgás átváltozik hővé. A hő is átváltozik tömegmozgássá, ez fényre, vagy hangra. Egyik erőből lesz tehát a másik, vagyis a testek és erők egyénileg elváltoznak, de az anyag és erő, mint utolsó világalkotó elem, fenmarad örökre. Eddig eljutott a tudomány, de hogy *az erő és anyag is ugyanaz*, azt a dualisztikus felfogás még nem tudja, mely a fizikában nem veszi tekintetbe, hogy ha a világ egy nagy organikus egész, akkor keletkezésének, fenmaradásának és fejlődésének is csak *egy közös elve lehet.*

Ezt a közös elvet akarom én megállapítani, a melyből minden a világon, maga a világ és összes részei, a világ egyetemes örök élete és az összes egyéniségek élete keletkezik.

A fizikusok a világ fennállását azzal magyarázzák, hogy a parányok egymást vonzzák és taszítják. Ha nem vonzanák egymást, nem fejlődhetnének együttesen, nem tapadnának egymáshoz és nem keletkeznék semmi sem, hanem a parányok külön maradnának, külön életet folytatnának, volna millió parányvilág, de nem volna *egy* nagy anyagi világ, mely egyesíti az összes parányokat és nem fejlődnek ki a világ egy egységes nagy végtelen szervezetté. De, így folytatják, ha a parányok között, melyekből a világ áll, csakis vonzó erő, tehát csak kölcsönös tapadás léteznék, úgy egymásba vonulnának, semmivé törpülnének, összeomlanának. Kell tehát lenni egy erőnek, mely ellensúlyozza az összetapadást, a vonzóerőt, és ez nem lehet más, mint ennek az erőnek épen az ellenkezője, a széttartó erő, a különválasztó és a parányokat elválasztva tartó erő, a mit a fizikusok taszító erőnek mondanak és hisznek.

A vonzó erőnek, mely a parányokat egy testté tömöríti, van tehát egy ellenkező, ép olyan nagy és ép olyan fontos antitézise, a taszító erő, mely nélkül a világ összeomlanék, semmivé válnék. Minthogy pedig a világ fennáll, azt is tudjuk, hogy részekből áll, melyek végtelenül oszthatók, a végtelen legkisebb részeknek, a parányoknak tömörülését és testekben való fenmaradását két ellenkező, de teljesen egyenlő, egymást nivelláló erőből magyarázzák. De minthogy ezek az erők *teljesen egyenlők és teljesen ellentétesek, szerintem voltaképen semmit sem végeznek*. A kettő együtt nem világosít fel arról, hogy a világ hogyan fejlődik világgá, miképen állhat fent és miért nem omlik össze? Csak egyszerűen más szavakkal azt fejezi ki, de nem bizonyítja, hogy a világ létezik és hogy a világ fennáll, a mit úgy is tudunk és melynek oka és módja épen bizonyításra szorul.

A világ keletkezésének, fejlődésének és fenmaradásának tehát más magyarázatot kell keresnünk, olyan egységes, nem ellentétes két elvet, mely egymást ellensúlyozza, hanem a mely önmagában képes és hivatva van mindazt teljesíteni, a mi egyrészről a világot fentartja, másrészről a világot külön-

böző alakulásában, testekre való szétválasztásában, ezek egymáshoz viszonyainak meghatározásában fejlesztí és megállapítja.

Mert két alapigazság van: egyik, *hogy a világ egészében, térben és időben, végtelenül fennáll, létezik. Másik, hogy soha egy percze sem marad annak, a mi volt, és minden, a mi benne találtatik, folyton elváltozik és a részeknek örökös elváltozása az egésznek elváltozását nem alterálja, csak módosítja, vagyis fejlődésében mutatja.*

Minthogy tehát látszólag és tényleg az örök *fenmaradás és örök változás* összetartozik, mind a kettő tény, egyiket a másik nélkül nem tapasztaljuk, de el se képzelhetjük, ebből szükségképen az következik, *hogy a két dolog egy és a kettőnek csakis egyetlenegy alapja, oka, magyarázata lehet.*

Mi lehet tehát a kettőnek oka, egységes magyarázata? Hol van itt az igazság, a lényeges elv, mely szerint a világ együttesen és részeiben úgy van, a hogy van és a hogy soha másképen nem volt, de nem is lehetett?

Sokféle, de eddig csak homályos magyarázatot ismerünk. Azok után, a mit a tudomány, a bölcsezet eddig erre nézve felfedezett, el nem indulhatunk, mert az eddigi feltevések egyes fizikai jelenségeket jól-rosszul talán meg tudnak magyarázni, de az egészset megmagyarázniok eddig sehogysem sikerült.

Ennek a kettőnek közös okát és feltételét én abban találok, hogy a mint az *egész világ nem érzéktelen, holt anyagból áll, az erők véletlen találkozása által fentartva, hanem a maga egyetemességében szerves és célszerűen fejlődő egységet képvisel, úgy a világ minden egyes részei is egymáshoz viszonyítva, nem anyaghalmazati, vagy erőművi állapotban, hanem életkapcsolati viszonyban vannak.*

A világ *alapelve az élet, mely változásai által önmagát szüli és tartja fenn. Ha a világ mereven változatlan volna, akkor nem élhetne, csak mechanikus mozgást végezne, nem jutna semmire. Változásaiban nem volna fejlődés és fenmaradását nem indokolná semmi, tehát nem létezhetnék, életének nem volna*

folytatása, a mit szüntelenül tapasztalunk. A mint véletlenül előállt, époly véletlenül tönkre is mehetne, mert semmi szükség nem volna arra, hogy létezzék és szükség nélkül nem keletkezhet és fenn nem tartja magát semmi. *Kényszerítő ok, vagy okok nélkül semmi sem történik, csak az történik, a minék történnie kell, így tehát* a természetben minden úgy történik, és nem történhet másképen, mint a hogy történik. Hasonlóképen áll az, hogy *ha nem történik semmi, akkor nem is létezhet semmi*, vagyis a világ csak úgy jöhet létre, ha önmagában bírja kényszerítő okát annak, hogy létezzék és csak úgy állhat fenn, ha folytonosan változik, vagyis *mindig történik valami*. A világ fenmaradása és örökös változása egy és ugyanazon elven alapszik, és ezt az elvet nevezem én *az élet elvének* és ezen az alapon nevezem rendszeres felfogásomat az élet bölcséletének

Tételünket tényekkel akarom igazolni.

Mint tényre hivatkozhatom arra, hogy az anyag osztható a világ különféle testekből (részekből) áll. A világból nem is ismerünk mást, csak részleteket, melyek ismét részekre oszthatók és ezek a részek ismét részekből vannak összetéve. Az osztásnak sem logikailag, sem fizikailag, vagy matematikailag nincs határa, és lehetetlen elképzelni az anyagnak olyan parányát, melynél az osztás lehetősége végképen megszűnik. Az úgynevezett elemekről is csak azért hitték azelőtt, hogy felbonthatlanok, mert eszközeink még hiányosak voltak felbontásukhoz. De a vegyelemzés haladásával az elemek száma csökkent. Azelőtt volt ezer, most alig van hetven.

Felesleges hipotézise tehát a fizikának az, hogy a parányok (atomok) már oszthatatlanok. Ez észszerűleg teljesen lehetetlen, és a gyakorlatban sem tarthatja többé magát, mikor már olyan gépeink vannak, hogy egy mikroszkopikus parányi állattestrészt *erőművileg is*, még ezer részre lehet szétdarabolni. Azért kerülni akarván minden felesleges absztrakciót, megállhatunk ott, a meddig osztó eszközeink, szerszámaink, gépeink és vegyi analízisünk a részrebontás útján eljutnak. Vegyünk tehát egy teljesen reális, igazi piciny anyagrészt, oly kicsinyt, a mint

csak lehetséges. Mi ez? Magában mutatkozó egység. Mondjuk egy piciny parányi anyag, valami, a mi van, létezik és érzékelhető. A legparányibb egység is úgy létezik, mint valami nagy. Az is egy nagyság, bár kisebb mint a másik, de azért ép úgy tovább osztható, szintén még sok-sok részből áll. Összetevésében egyet mutat, képletileg egy, de voltaképen ismét részeknek a sokasága. Arra, hogy a részek együtt egyet mutassanak, az anyag nagysága nem határoz. *A legparányibb test is ép úgy van alkotva, mint a legnagyobb, egységesen mutatkozik, mintha óriás volna.* Testi összetételében tényleg tehát nem lehet semmi oly kicsiny, hogy részei már ne legyenek; különálló parány nem létezhet, a mi annyit tesz, hogy *magában véve semmi sem létezik a világon, lényegileg csak közös élet van, külön teljesen önálló életet elképzelni se lehet.* A világ minden részeinek összetartozandóságát ez egymaga is tökéletesen bizonyítja, a mi annyit tesz, hogy olyan egység, mely magában él, csak az összes részek közös élete lehet, vagyis ha mindent egybeveszünk úgy, hogy minden együtt él, akkor ez a már nagyíthatatlan, mindent magában foglaló egész lehet egyes egyedül olyan egység, melyen kívül más nem létezik és így önálló, magában véve, mástól függetlenül létezik. Míg a parány, vagy bármely test és egyén egysége csak véges, látszólagos, képletes, mely mint gyermek hasonlít a szülőjéhez, a végtelen egység alakját veszi fel. Egy tehát csak az abszolút nagy lehet, egy az, a mi minden, egy az egész világ, a többi csak külső formára önálló, tényleg azonban összefügg másokkal, nem független mástól, mint az egész világ, a mely végtelen, azért nem függ semmitől, hanem önálló exisztencia. Ez a Ding an sich, mely nem függ semmitől, csak maga magától, mely annak kényszerítő okát, hogy létrejöjjön, önmagában kellett, hogy birja, mint a hogy magában kell egyesítenie az örökfenmaradás összes tényezőit. Tehát magától lett, magától fenmarad, egy önmagában rejlő okból, önmagában fekvő célért, melyre eszközül birja a folytonos változást, a fejlődés célszerű irányában.

Ebben az örök nagy életben a *részek követik az egészek nagy törvényeit*. Legelőször is azt az alaptörvényt, melyet egyértelműleg a *létváltozás törvényének* nevezhetünk. Tehát elsőben is a fenmaradás elvét, és a létfenntartásra szükséges változásokat, melyek a részek egymáshoz viszonyát folyton irányítják az egyéni lét változó és módosuló feltételei szerint. Ha igaz, hogy egy parány se veszhet el a világból, mely egy parányit se növekedhet, vagy kisebbedhet, akkor ép oly igaz az is, hogy *minden paráynak bizonyos viszonylatban el kell folyton újra és újra helyezkedni a világban paránytársai között és alkalmazkodni kell örökké a reá nézve változó létfeltételekhez, melyek kényszerítő hatalommal bírnak felette*. Ha bele tekintünk ebbe a kölcsönös hatások alatt álló élet küzdelmeibe és megvizsgáljuk a parányok (vagy akármilyen nagy testek vagy egyének) helyzetét, élettársaikkal való folytonos vívódásuk közben, mindenütt azt látjuk, hogy a nagy természet őket a *saját fenntartásának szüksége és törvényei szerint, saját céljaira teremti, neveli és irányítja, és hogy mindenben, a mi létezik, a világ önmagát teremti folytonosan*. De hogy ez történhessék, hogy élet keletkezhesék, szükséges, hogy a világ anyagában valami, akármilyen történéjék, tehát valami mozgásnak kell előállni, mely a parányokat testi és erőbeli működésében változtatja. A fizikusok legjobban tudják, hogy mozgás nélkül nem történhet semmi, e nélkül két egymáshoz legközelebb álló parány sem veszi észre egymást, és össze nem kerülhet, egymáshoz nem tapadhat, vagyis semmi sem jöhet létre, test nem keletkezhetik, és így a világ mozgás nélkül nem létezhetik. Azért sokáig minden magyarázat nélkül egyszerűen elfogadták a mozgást, mint tény, a test és erőképződés alapelvét. Azt, hogy *miből keletkezik ez a mozgás, mi ennek az oka?* megmagyarázniok eddig nem sikerült, mert semmit sem tudtak eredeti okáról, és így minőségét is csak a puszta mechanikus hatások után ítélték meg.

Pedig hogy a mozgás miből ered, miképen áll elő? Ez a legnagyobb kérdés, mely megoldásra vár, mert a *világot elindi-*

tani nagy örök útjára, ez a legnehezebb feladat. A mint elindul, úgy fog tovább haladni, a mi mozgásba hozza, az lesz szülő-anyjává, és ettől fogja örökölni jellemét, mely belőle ki nem veshet soha, mely minden részeiben áthatja, mely által él. *Az első mozgás törvénye lesz alapja az egész világ életének és minden létező és keletkező egyéni életnek.* A világ úgy indul, a hogy magát fentartja és a mint céljait örökre követi. Ha csak anyagból indulna, nem keletkezhetnék benne erő, ha erőből indulna, nem kellene hozzá anyag, mely az erőt hatályában csak akadályozza, ha véletlenül indul, csak véletlenül állhatna fenn, ha benső kényszerből indul, akkor szükségszerűen léteznie kell és követni az első okot, melyből származik.

Ezt az első okot keresem én, mely a világ életműködésének összes törvényeit *egy* fókuszba gyűjti. És ezt az okot én a parányok, illetve a világ összes részeinek egymáshoz való viszonyában találom. Nem hipotézisre, de tényekre támaszkodom. A világ anyaga közt mindenütt érzékenységet tapasztalunk. A föld, melyben szerves és szervetlen anyag egymással folytonosan vegyül, érzékenységet árul el a víz, napfény és meleg iránt, melyből érzékeny termő erejét nyeri. A vegyi testek is oly érzékenyek, hogy egy alkatrészüknek elvonása, vagy új elem hozzáadása által egész karakterüket megváltoztatják; az élettelennek látszó kristály is, ha belőle egy darabot letörünk és rokon anyagba helyezzük, siet magát nyomban újra kiegészíteni; az állati szervezet minden hatásra kellemes vagy szenvedő érzéssel reagál; a növény, virág, vagy falevél egy rovarcsipésre senyved, esőtől, napsugártól pedig feléled, és az ember is minden külső ingerre testileg és lelkileg visszafelel. Hát még a levegő és a tenger, melynek paránycseppei szemlátomást üzik, hajtják egymást, folyton hullámoznak, és melyben az érzékeny csírák és sejtek, a mikrobák és monerek legegyszerűbb lényeitől, a hatalmas vízinövényekig és óriásállatokig, megszámlálhatatlan exisztenciák viaskodnak, tülekednek, mozognak, támadnak, védekeznek, *egymást pusztítva és egymásból merítve az életet*, melynek egyedüli szükséges és

nélkülözhetetlen eszköze a kölcsönös érzékenység, mely nélkül semmi sem tarthatná fenn magát, de nem is jöhetne a világra. A legszövevényesebb szervezettől fokozatosan lefelé a még kevésbé szervezett anyagig, minden, a mi él, finomabb vagy tompább érzékenységgel bír, fejlettsége arányában. És mint-hogy minden, a mi a világon van, viszonylatban áll egymással, semmi sem nélkülözheti az élet érzékeny principiumát, nem lehet másképen, mint hogy a világ végtelen őszanyaga, mely fokról-fokra fejlődik, belső karaktere szerint érzékeny és ez az érzékenysége képezi alapját minden változásainak, tehát az egész életnek, mely belőle származik. A parányokat érzékenység hatja át, mely által egymást *nemcsak vonzzák és taszítják, de idomitják*. Ez az érzékenység okozza az első mozgást is.

Az érzékeny anyag és a mozgás tényeiből indulunk ki. Ellentétben vagyunk tehát elsősorban KANT-tal és a hozzáfűződő azon szubjektív tanokkal, hogy a világot csak érzékeink minősége szerint ismerhetjük meg, vagyis hogy a világ olyan, a milyennek érzékeinkkel felfoghatjuk, a miből KANT szerint következik, hogy a világ csak fenomén, látszat, melynek realitását fel nem foghatjuk. Szerintem sokkal inkább igaz az, a mit FLAMMARION mond, hogy a világon semmi sem úgy van, hanem minden másképen van, mint a hogy hiányos megbízhatatlan érzékeinkkel tapasztaljuk. Mi a napot és a földet úgy látjuk, hogy áll, pedig mozog; az erőket csak akkor észleljük, ha működnek, pedig örökké léteznek és változnak. Érzékeink csak legközvetlenebb egyéni szükségleteinkre vannak, ezekre is csak igen csekély mértékben. A természeti erők legtöbbszörnek felfogására. mint pl. a villanyosságra, hőre, delejre, az idő és tér meghatározására, nincs külön szervünk. Azt se érezzük, hogy sejtekből állunk, hogy vérkeringésünk van és mi történik bennünk, a mi életünket fentartja. Szubjektív tehetségeinkre nem igen lehetünk tehát büszkék és azokra a világ realitásának megítélését nem bízhatjuk. A világ anyagi realitását illetőleg, szemben KANT fenomenalitásával, elég hivatkoznunk arra az ő tényre, hogy a világ létezik, millió évek

óta fennáll, volt mielőtt még ember létezett, és van ott is, olyan égitestek miriádjaiban, a hol ember ma sem létezik. *Azért én első alapul tekintem az anyag létezését, melyből a világ áll., és vele együtt közös egységes elvül tekintem a mozgást, mely az anyagot folyton változtatja, folyton új exisztenciákat teremt, de nem az anyagon kívül áll, hanem az anyagban rejlik, tőle elválaszthatatlan, annak legsajátosabb jellemét alkotja.*

Az örök mozgást a világanyag részeinek, a parányoknak egymás iránti helyzetükből magyarázom. Tegyük ezt az állápotot egy kissé szemlélhetővé. A parányok nem fekszenek egymás mellett mereven, holtan, érzéketlenül, hanem közös életet élnek, melyben mindegyik iparkodik magát fentartani, és szoros érintkezési helyzetükben kénytelenek belenyúlni egymás életszférájába. Képzeljünk már most egy parányt, vagy bármilyen egyént molekuláris társadalmi életének összes vonatkozásaival. Minden oldalról hatásoknak van kitéve, melyek egyéni sorsát irányítják. Szeretne önmagának élni, harcol is függetlenségeért, hogy magát változatlanul fentartsa, de nem lehet, mert minden parány ugyanazt teszi és egyik sem szabadulhat a másiknak befolyásától.

Elszigetelve önmagában egyik sem maradhat és így akaratlanul is *kénytelen* felvenni a többiek támadó hatásait, melyeknek, hogy meg ne semmisüljön, egyúttal kénytelen ellenállni. *Ez az élet munkája*, a mit minden paráynak és testnek el kell végezni. Ez az önfentartás és alkalmazkodás kényszere, a miből következik az örök elváltozás és egyéni élet.

Ha tehát a parány külön nem élhet, hanem alá van vetve más parányok élethullámainak, az ő életmunkáját folytonosan zavarja a többieknek szüntelen életmunkája, akkor, ha a parányban még nincs is kifejlődve az értelmes magatartás, melylyel tudatosan örködhetnék mindig *összes* változó létérdekei felett, minden támadással, minden új érintéssel szemben, mégis szükségképen feltámad kényszerhelyzetéből folyó érzékenysége, mely folyton fejlődik, a testi organizáció hosszú vonalán végig, az embernél mutatkozó eszes értelemig, hol a

parány anyagérzékenysége már tudatos működésben nyilvánul. A folytonos hatások iránti érzékenységből, az örök elhelyezkedés kényszeréből szükségképen előáll az első mozgás tünete, mely minthogy a mozgás az érzékenységből ered, a világfejlődés olyan közös alapelvéhez jutottunk, melyből az örökfenmaradás és örökváltozás tényei egységesen és természetesen önkényt következnek.

Ezt az eredeti öselvet geometrikusan is kifejezhetjük. Az egész természetben nincsen egyenes vonal, csak hullámos. A természet kifogyhatatlan az ő művészeti alkotásaiban. Színes levegője, felhői, hegyei, délibábos rónája teli vannak képekkel. Még a tél is ezerféle jégvirágokat fest ablakunkra. Minden falevél — bár hasonló egymáshoz — külön is meg van rajzolva. Növények, állatok, emberek mind külön fajok is, egyének is egyszerre. A hány egyén, annyi külön kép. Semmi sincs egy mintára, mértanilag kiléniázva. Nincs két dolog egyforma a világon, minden különböző. A Marsban is — eltekintve attól, hogy levegője van, mint a Földnek — csak azért képzelünk hozzánk hasonló embereket, mert a róla felvett fényképekben egyenes, egyforma, kimért csatornavonalak látszanak. A természetnek sem benső életműködésében, sem morfológiájában nincs mértanilag szabályos merev vonal. A pontoknak, mint a vonal elemeinek, abszolút egyenes irányú folytatódása dermedtséget, merevséget okoz. De ha a vonalban csak egyetlenegy pont kigörbül az egyenesből, bármely csekély mértékben lejjebb, vagy feljebb száll, jobbra vagy balra csúszik, akkor előáll a hajlított (görbe) vonalnak elemi legegyszerűbb formája, mely a természetnek alkotó művészetére jellemzetessé válik. Már pedig bizonyos, hogy *két parány egymás mellett fenn nem állhat úgy, hogy külső határvonalainak minden pontja a másik parány összes határpontjaival tökéletesen összeessék*. Mert ez annyit jelentene, hogy a kettő nem kettő, hanem egy. Ha két parány minden pontja beleomlik egymásba, akkor egygyé válnak, a miből az következik, hogy *két parány ezen a módon nem jöhet létre a világon*, és a testek osztható

részekből nem állhatnának. Minthogy azonban tudjuk, hogy minden test részekből áll és minden rész anyagi egységében ismét részeknek a sokasága, ennélfogva a *parányok érintkezési pontjai nem lehetnek abszolút egyenes, hanem csak viszonylagos, vagyis görbe helyzetben egymáshoz*. Merev állapot tehát nem létezik és nem létezhet a parányok egymáshoz viszonyánál fogva és így a *világanyag legelemibb állapotában is feltétlen mozgásnak kell előállni, a parányok örökös elhelyezkedésének kényszere folytán*.

Két alapelemét említettük eddig a világ életének, az anyagot és mozgást. Az anyag bizonyításáról nem kell sokat beszélnünk, mert a ki józan érzékkel bír az iránt, a mit lát és nincs megtévesztve a metafizika kalandos okoskodásaitól, az érzéki világ valóságát tagadni nem fogja. A mi a természetben anyagnak s az egyes testek alakjainak mutatkozik, a mit láthatunk és kézzel megfoghatunk, azt kevesen fogják kétségbevonni. A milyen bizonyossággal és általánosan elfogadják azonban a természet anyagát, ezzel szemben nem mindenki előtt érthető az örökös mozgás alapelve, melyet mi az anyag karakterének állítottunk. Ezt a mozgást laikus észszel inkább csak erőbeli nyilvánulásokra szokták vonatkoztatni és sokan fölfoghatatlannak tartják a nyugvónak tetsző anyag életében. Hogy minden és folytonosan mozog a világon, az nem érzéki tapasztalat. A természetben csak azt látjuk, hogy a dolgok elváltoznak, a víz melegben elpárolog, a fa használatban elkopik és idővel még a vas is tönkre megy. Ennek laikus ember előtt sok oka lehet, de hogy minden változásnak egyetlen oka a mozgás, ezt a tudomány egységes gondolkodásának kellett felderíteni.

Így jöttek rá, hogy minden a világon, vagy egyensúlyi, vagy folyamatbeli állapotban van. A mi állandónak látszik, annak részei bizonyos ideig mozgási egyensúlyban vannak, a mi észrevehetőleg gyorsan és hirtelen változtatja állapotát, azt erőbeli folyamatnak, dinamikai állapotnak tartják. Így különböztették meg első látásra a testeket az erőtől. Hogy a testek kiképzése, ép úgy mint az erők megnyilvánulása, moz-

gásból ered és mind a kettő a szüntelen, folytonos mozgás kifejezése, azt még ma is sokan nem értik. A mozgás elmélete azonban különösen a fejlődéstan fellépése óta már annyira népszerűvé vált, hogy ma már egy külön iskola létezik, mely a világot csakis mozgásból magyarázza és az anyagot, mint felesleges eszmét egészen eldobja. Ennek az iránynak fölfogása szerint, melyet OSTWALD lipcsei vegytanár képvisel, a világon nem is léteznek mások, mint energiák, vagyis a világfejlődésben végzett mozgás különféle egységei. Minden test és erő szerintök ilyen energiák kifejezései. Ez az abszolút egységes fölfogás tudományos szempontból a legmesszebb menő következtetés, mert az anyagot és mozgást is egy elvből magyarázza. Hibája csak az, hogy az érzéki világot teljes elvontságban tekinti és így nehezen érthető. Alapjában azonban az energetikai elmélet, mely a MAYER RÓBERT-féle «erőfenmaradás» és a MACH által tanított «fizikai és élettani jelenségek egysége» tanának összefoglalásából származik, lényegileg ugyanaz a fölfogás, mint a melyet én is magaménak vallok. A különbség köztünk csak az, hogy én az anyagot, mely a világ tartalmát alkotja, nem birom nélkülözni és a mozgásnak működését a világ fejlődésére anyag nélkül, képzelhetetlennek tartom. Ha igaz, hogy van mozgás, mely mindent teremt, kell lenni anyagnak is, melyben a mozgás érvényesülhet. A kettő azonban külön meg nem állhat. Anyag mozgás és mozgás anyag nélkül a világfejlődést elő nem mozdíthatja, és minthogy a kettő mindig együtt nyilvánul, azért az anyagmozgás egységes fogalmába foglalhatók össze. A testek és erők, melyek a természetben nyilvánulnak, a végtelen örök anyagmozgásnak egyéni kifejezései. Más szóval, minden test és erő közös forrásból ered, és bármennyire eltérni látszanak ezek egymástól, egy egységes elvből magyarázhatók.

Hogy ezt megérthessük, különösen a mozgást kell megmagyaráznunk, mely az anyagból folytonosan testeket és erőket készít, melyek a természetben egyénileg nyilvánulnak. Ha a világ összes jelenségeit ebből az anyagmozgásból, ennek

pontos meghatározásából meg tudjuk magyarázni, akkor ennek helyes fogalmából az összes dolgok életheli folyamatainak világtörvényei is önként fognak következni, és képesek leszünk kimutatni, hogy az élet minden nyilvánulása: a testek vegyi összetétele, geometriai alakjai, fizikai erők hatásai, a szerves fejlődés, egyéni kiképzés, állati érzék, sőt minden szellemi működés, az elemi mozgás benső természetes törvénye szerint történik.

Már mondtuk, hogy a mozgás a parányoknak egymáshoz való viszonylagos, görbe helyzetéből származik. Ha a parányok egyenes vonalban érintkeznének egymással, a két parány minden pontban összeesnék, akkor csak egy test képződhetnék. Ez esetben minthogy az egész világ anyaga csak egy test volna, anyagoszthatóság nem létezhetnék, és így parányok sem volnának. Parányok csak úgy keletkezhetnek, ha a világ anyaga osztható részekből áll, melyek egymástól külön válhatnak és egyesülhetnek. Minthogy azonban tudjuk, hogy a világ anyaga sokféle testekben nyilatkozik és ezek szintén osztható részekből állanak, ebből következik, hogy a parányok merev, egyenes vonalban nem állhatnak. Görbe helyzetükből kifolyólag tehát a parányok nem mereven tapadnak egymáshoz, nem fekdhetnek holtan egymás mellett, hanem *mozgásba kell jutniok*, elválnak egymástól, ismét egyesülnek, mert helyzetüket folytonosan kénytelenek változtatni. Ez a világ összes jelenségeinek, minden dolog keletkezésének az oka. Így jönnek létre folytonos változás által a világ mindenkori állapotai, vagyis így keletkezik a világ úgy, a hogy ismerjük és így fog tovább változni, mikor már emberek nem lesznek rajta. Az anyagparáynak és anyagmozgásnak tehát ugyanazon közös oka van, *mozgás csak parányok által, és parányok csak mozgás által jöhetnek létre*. Az anyag oszthatóságából következik, hogy egy bizonyos test a világon csak úgy képződhetik, és változhat át, ha a parányok folytonosan összekerülnek és szétválnak egymástól, mi nem történhet másképen, mint hogy ha mozognak. Ha a testek örökké egy vegyi összetétel-

ben és változhatatlan formában maradnának, akkor ez a mozgás megszűnhetnék keletkezésük pillanatában, de mert látjuk, hogy minden test hosszabb, vagy rövidebb időn át alakra és vegyi részeiben elváltozik, a *paránymozgás sohasem szűnhet meg*. És így a parányok szüntelen mozgása okozza a természet szüntelen fizikai fejlődését. És mivel a parányok mozgása okozza a testek állandó vagy változó állapotát, illetve sűrűségét és ritkulását, azért minden formája az anyagnak: nagysága, súlya, szilárdsága és mindaz a mit a fizika a testek tulajdonságainak tart, ebből a mozgásból származik.

A világ alaptörvénye tehát a mozgás, mely az anyag parányait sűríti, ritkítja, bizonyos állapotok, létviszonyok szerint minőségében változtatja, típusokat, testegyeniségeket hoz létre. Ezek a parányok eredetileg mind egyformák és különös tulajdonságokat bennök, illetve a testekben, a folytonos mozgás által előidézett különböző helyzetbeli állapotok hoznak létre. Ezt egy kissé jobban meg kell magyarázni, hogy teljesen érthető legyen: Mert a testek minőségének ki-fejlődése nemcsak anyagi okoktól, hanem erőbeli hatásoktól is függ. Nézzük tehát, vajjon az erők is tényleg az anyagmozgásból származnak-e, és milyen összeköttetésben állanak azzal, mit rendesen csak anyagnak szoktunk tekinteni?

Azt mondtuk, hogy a mozgás okozza a testek sűrűségét és ritkaságát. Ez más szóval annyit jelent, hogy a parányok egymással szorosabb vagy lazább kapcsolatban vannak. Első esetben a test szilárd, másik esetben folyékony, vagy gáznemű. Hogy ezek a fizikai állapotok létrejöhessenek, a mozgásnak lassabb, vagy gyorsabb arányban kell haladni. Ha a mozgás sebessége mindig egyforma volna, a parányok helyzete egymáshoz soha sem változnék, és ugyanolyan állapotban maradnának, mintha egyáltalában nem is mozognának. Ez, minthogy a testek tényleg elváltoznak, lehetetlen. A paránymozgás gyorsasága tehát egyenlő nem lehet, és mint tényleg tudjuk, a mozgások sebessége között óriási különbségek vannak. A fény mozgása egy másodperc alatt 40.000 mérföldet

halad, míg mi ugyanannyi idő alatt, lábunkkal alig egy lépést tehetünk. Képzeljünk már most egy testet, mely ezer parányból áll; ha ezek a parányok lassabban közelednek egymáshoz, akkor a test ritkább lesz, ha gyorsabban közelednek egymáshoz, a test sűrűbb, szilárdabb lesz. Ezt nem nehéz megérteni. Sokkal nehezebb a gyorsaság okát kitalálni. Erre a következő példát hozom fel. Ha légüres térben egy nagy golyó és egy kis golyó van egymás mellett, azt látjuk, hogy a nagy golyó magához vonzza a kisebbet. Mit jelent ez? Hogy a nagyobb tömeg vonzza a kisebb tömeget. A tömegek vonzásáról több kísérleti tapasztalatot tett a fizika. Nálunk báró EÖTVÖS LÓRÁND foglalkozik ezzel a kérdéssel, nagy szak tudással, már régóta. NEWTON is erre alapította nehézkedési törvényét.

Hogy magyarázható ez a természeti tűnemény? Egyszerű vonzerőt feltételezni a testek között minden ok nélkül, az egy kissé misztikus volna. Én azt a jelenséget, hogy a testek sűrűbbek és ritkábbak, ugyanabból az okból magyarázom, mint azt, hogy egymást vonzzák és taszítják. Mind a kettőnek oka a mozgásgyorsaság. Lassúbb mozgásnál kisebb a sűrűség és kisebb a vonzás. Gyorsabb mozgásnál nagyobb a sűrűség és nagyobb a vonzás. A gyors mozgás vonzza a lassúbb mozgást. A testek sűrűsége is annyit jelent, hogy parányai jobban és gyorsabban iparkodnak egymáshoz jutni. A sűrűség tehát a parányok kölcsönös vonzásából ered, melyet a mozgás gyorsasága okoz. A vonzás (sűrűség) oka tehát a gyorsaság, és a gyorsaság oka a vonzás, vagyis a kettő ugyanaz. Más szóval, minél gyorsabb a parányok mozgása egy testben, ez annál sűrűbb lesz, vagyis a parányok kölcsönös vonzása a testben nagyobb. A vonzást nem kell kívülről ható erőnek tekinteni, hanem benne rejlik az anyagmozgás gyorsaságában. Felesleges tehát a föld középpontjában keresni a testek vonzerejét, megmagyarázza ezt a tömegek egymáshozí sűrűségi viszonya. A tömegek vonzzák egymást, nem egy távolható központ. A központi vonzerő hipotézise a világrendszerben

különben is abszurdum, mert a világ végtelen és így nem lehet központja. Millió évek óta robognak vágatva örült sebességgel előre a naprendszerek és soha sem tértek még vissza ahhoz a ponthoz, a melyből elindultak és a melyet elhagytak. Hol van ennek az örök útnak a közepe? És hogy vonzódhatnak központilag az égi testek a végtelenben? Ez merész egy fantázia, melyből a vonzerőt megmagyarázni megkísérelték.

Egészen más, ha azt mondom, hogy a tömegek egymást központjukból vonzzák. Mert minden parány-tömegnek (testnek) ki lehet számítani súlypontját, vagy képletesen szólva, azt a központi parányát, mely körül a többi összes parányok képződnek és ezt a központi parányt, illetve központi anyagmozgást a vonzás kiinduló pontjának lehet tekinteni. Így tekintve a dolgot, sokkal biztosabb magyarázatokhoz fogunk jutni a testek és erők képződésére nézve. Kövessük ezt a nyomot és nézzük meg, hogy állnak a dolgok?

Vegyünk a viláگانyagban egy bizonyos állapotot. Vegyünk a földön bármilyen testet és ebben a testben egy parányt. Milyen ennek a külső helyzete? Egyelőre ne tekintsük azt, hogy ő maga is millió parányrészekből áll és így ő maga is már egy egyén, mint akármilyen nagy test. Mert nemcsak a nagy tömegek, de a legkisebb tömegek is végtelenül oszthatók és így nincs a világnak olyan része, mely egységesen egyénileg kiképezve nem volna, más szóval olyan része, mely külön állna egymagában és nem volna szerves kapcsolatban a viláگانyaggal. Ez illusztrálja a világ végtelen szervezetét és örök életét, melynek kezdő állapota nincs és így minden része már a fejlődés bizonyos állapotában található fel. A végtelenben nincsenek időszakaszok, mint a múlt, jelen és jövő; ott mindennek, a mi jelenleg létezik, van multja, melyből fejlődött és a jelen meg nem állhat, tehát jövővé kell fejlődnie. A mult, jelen és jövő mindig együtt van. A világnak nincs időszámítása, ép úgy, mint nincs bizonyos térbeli állapota, mert a végtelenben nincs távolság és közelség. Tér és idő csak az emberre, illetve a véges lényekre nézve van. Hogy a

végtelen térnek melyik pontján áll a naprendszer, melyhez földünk is tartozik, azt lehetetlen meghatározni, mert térbeli viszonyát a végtelenben nem mérhetjük sem kezdethez, sem a véghez. Időt vagy tért csak két végpont között lehet kiszámítani, a végtelenben tehát nincsenek.

Visszatérve példánkhoz, az a bizonyos parány külső helyzetében a hozzá közel eső parányokkal olyan kapcsolatban van, hogy mozgását a többieknek mozgása igazítja. Minden parány a másik által mozog. Egy paráynak mozgása összes társainak mozgásaiból ered, melyek sokféle módon irányítják és határozzák meg saját gyorsaságaik szerint az ő mozgásának sebességét és irányát. Ha földünket a világ egy parányának nézzük, nem fogjuk sokallani, hogy, a mit eddig a tudomány kiderített, a földnek 20-féle mozgása van; sőt valószínűleg még sokkal több van, melyet még nem ismerünk. Ez a sokféle mozgás együttvéve, minden testben vagy parányban egységesen mutatkozik. Épen úgy, mint a hogy minden test, mely millió parányokból áll, anyagilag is mindig egységes egyént tüntet fel. Minden parány és minden mozgás, minthogy egyik a másik nélkül nem létezhet, együttvéve az anyagmozgás egységes fogalmát igazolja. A mi parányunkban tehát, mely paránytársainak hatása alatt áll, egy bizonyos mozgás fejlődik, mely helyzetének megfelel. De ez a mozgás nem maradhat fenn állandóan, mert a reá ható parányok mindegyike szintén sokféle parányok hatása alatt áll és így a mi parányunk állapota folyton változik azon változások szerint, melyek a többi parányokban végbemennek. Hozzáadva ehhez még a parány benső részeinek is millióféle vonatkozásait, ez a sok változás a végtelenbe nyulik, a mi annyit tesz, hogy minden a világon folytonosan örökös változásban van. De ez annyit is jelent, hogy egy parányban minden rész kiszámíthatatlan sok hatás alatt áll és így egy test egyéniségében a parányok számtalan állapotbeli minősége összegeződik. Egy testben tehát különféle elemek egyesülnek, melyek különféle számtalan mozgáshatásokból állnak elő. Így készülnek az eredetileg egy-

forma parányokból, különféle mozgások összetevése folytán, a testek egyéni, illetve faji tulajdonságai és válnak a parányokból különféle vegyi részek, melyeknek ilyen vagy amolyan újabb összetételeiből képződnek a testek is vegyileg különböző egyéniségekké. De ugyanígy jönnek létre az anyagmozgás viszonyai szerint az erők is. Ha egy parányt veszünk központul, mely körül a sűrűsödés történik egy testben, ebben a parányban lesz a test központi vonzereje, melyben az összes parányok vonzása egyesül. Ugyanitt lesz a test súlypontja is, vagyis a parányok sűrűsödésének, illetve egymás iránti vonzásának, tehát nehézségének központja is. Mert a parányok sűrűsége annyi, mint nehézkedésük egymásra a központ felé. Ebből a súlypontból lehet mérni a testeknek egymáshoz vonzását, a mi annyit tesz, hogy minden test egymást saját központjából vonzza. A tömegek vonzásának egyik tüneténye a delejesség, ebből származik a villamosság, ez átváltozik tömegmozgássá, a tömegmozgás hővé, fénynyé, stb. a mint az erők egységénél már más helyütt említettük. Így képződnek az anyagmozgás elemeiből a testek és erők.

Anyagmozgásból támad minden, maga a világ, ennek részei, az idők eonjai és az egyének arasznnyi élete. Az egyének sorsát világhelyzetük és fejlődési viszonyaik határozzák meg. A parányok világhelyzetétől, melyben magukat a fejlődés vonalán találják, függ, hogy az anyagmozgásból ásvány vagy gáz, növény vagy állat, erő vagy test, villámszikra vagy gondolat képződik-e? És mert az anyag folyton mozog, a parány meg nem állhat, mindig változás van és új élet keletkezik folytonosan. A *teremtés műve* nem szünetel egy percig sem és nem ér véget soha. A világ változik, mint a felhők alakjai. Állandóság nincs. *Παντα ῥεει* «Minden folyik» mint HERAKLIT mondja. Az áramlat örök. Melyik hullám veszi fel? az a parány sorsa. A protistákban egy napig él, a köszénben 20.000 esztendeig van lekötvve, a földhöz millió évek lánczolják. És ő sohasem vesz el. Mindig mozog, míg felszabadul, aztán újra társul. Magára soha se marad.

Ki tudná nyomon követni az egyének kölcsönös életviszonyainak legfinomabb szálait? A pettyegetett málnavirág koronájának széles nyílása megengedi a rovarnak, hogy fejét pár milliméternyire beledughassa, de a virágkorona csőalakja kényszeríti őt, hogy míg a nektáriumba bejut, a porcsékot érintse. Ezáltal fizetetlen szállítója lesz a virág himporának. A mit tőle kap, azért neki is meg kell szolgálni. Milyen szerződése van a virágnak a napsugarakkal és mivel fizet nekik, hogy őt csábító tarka színpompájával ellátják, melylyel a lepkét magához édesgeti? Ki tudná megmondani? Az erdész is csak azt tudja, hogy a szarvasbogár ellensége a cserfának, de hogy nemcsak a rovar él a növényből, hanem ez is a rovarból, ennek a titkos életviszonynak rejtélyét az ember durva észlelődésével csak akkor veszi észre, mikor már rábukkán a kész speciesre, a rowarevő növényekre.

A kölcsönös életviszony meglepő példáját mutatta be VIRCHOW a legutolsó párisi kiállítás antropológiai kongresszusán. Évek óta réme az emberiségnek az a sok bacillus, mit KOCH és tudóstársai a mikroszkópban felfedeztek. Mindenki ismeri végzetes pusztításukat, de senki sem tapasztalta előnyüket. VIRCHOW-ot, ki a sejtlelet titkait egy emberöltőn át búvárolta, egy oldalkérdés vezette rá a bacillusok fontos és hasznos missziójára. Sokáig kereste ugyanis annak a nyitját, hogy a sejtképződés által beszorult mélyen fekvő sejtek, melyeket már sem a levegő, sem az arteriák nem táplálnak, miből élnek? Míg rájött, hogy azok a bacillusok, melyek furó alakjukkal mélyen belevájnak husunk szövetébe, épen ezen veszedelmüknél fogva eljutnak oda, a hol a sejtek eledelhiány miatt kétségbeejtő nyomorban lázonganak. A bacillusok veszedelme ezen diagonális sejtek részére valóságos áldássá válik, mert csak a bacillusokból táplálkoznak.

Így függnék össze anyagmozgás által az összes lények a világon. Az egész világnak egyetlen nagy közös élete van. A spektralanalízis mutatja, hogy ugyanazon anyagok vannak a legtávolabb égitestekben, mint a földön. Az ősköd anyaga,

melyből a csillagok készülnek, ugyanazon anyag, mint a proto-plazmáé, melyből a szerves élet képződik a földön. Ennek az anyagnak a mozgása szintén ugyanolyan törvények szerint történik a Szíriusban, a Napban, mint a Földön. Ugyanazon élet folyik a nagy világegyetemben, mint a földön és a kis emberben. Keletkezés, kifejlődés, pusztulás; ez az egyéni élet törvénye mindenütt. De a világnak örök élete van. A csillagok is egyének; születnek, élnek és meghalnak. Vannak fiatal és öreg csillagok, mint vannak fiatal és öreg emberek. Előbb keletkezett: a Neptun, Uranus, Szaturnus, Jupiter egymásután, azután születtek a kis bolygók: a Mars, a Föld, a Vénus és végül a Merkúr. Mint tudjuk, holdunk már haldoklik és a világűrben kóborló meteoritek már összetört, szétesett, meghalt csillagok foszlányai.

A mulandóság szele csap meg bennünket a végtelen világűrből, mely soha be nem telik. Ha meg akarunk menekülni a halál, a *végleges* elmulás rémes gondolatától, iparkodjunk megismerni az örökélet titkait, kössük össze parányi egyéni létünk sorsát a végtelen Nagyvilág örök életével, akkor látni fogjuk, hogy kézről-kézre adjuk egymásnak az élet fáklyáját, akkor az örök élet fényéből reánk is esik egy elillanó, meleg nap-sugár, mely lelkünk sötét borongásait azzal a reménynyel deríti fel, hogy mi sem élünk hiába, hanem egy szükséges láncszemét alkotjuk annak az örök kapcsolatnak, mely a világ összes existenciáit egyesíti a maga végtelenségében.

A KÖZGYŰLÉS AKTÁI.

Titkári jelentés a Magyar Filozófiai Társaság első esztendejéről (1901—1902).

T. társaság! A mikor a Magyar Filozófiai Társaság első közgyűlésén — tisztemhez képest — be kell számolnom a társaság első esztendejének működéséről, megnyugvással fogok e feladat teljesítéséhez. Mert ha nagy, országgraszoló eredményeket nem is sikerült az első esztendőben elérnünk, megközelítettük feladatunkat, becsületes törekvéssel, odaadó, szerény, de következetes munkával.

Mi lehet nálunk egy filozófiai társaság célja? Kétséggel a filozófia szakszerű művelése, a társulásban rejlő erő felhasználása arra, hogy a filozófia művelőinek munkássága iránt érdeklődést keltsünk, a modern filozófiai eszméket terjeszszük, megismertessük és a nagyközönség körébe bevigyük. Ilykép közönséget teremtsünk a filozófiának. A társaság tagjait a mindennap részletkérdéseiből magasabb szintű felé vezessük, szóval a magyar társadalmat mélyebb tartalommal lássuk el.

Miképp feleltünk meg e feladatunknak? Elsőben is egyesíteni igyekeztünk a társaságban mindazokat, valakik csak érdeklődnek a filozófia iránt. A filozófia munkásait és a filozófia kedvelőit. Íme, a mi szinte meglepetés, az első esztendő végén, tagjaink száma a kétszázhoz közeledik, a mi fejlődésünk anyagi irányzatához viszonyítva, igen biztató, reményre jogosító kezdet. Tagjaink sorában ott vannak szinte kivétel nélkül a filozófia ismert munkásai, de ott vannak igen sokan olyanok is, a kiket hivatásuk máskülönben a filozófikus eszmék köréből messzire űzne. És ez az örömdetes jelenség, — a laikus nagyközönség bizalmának, érdeklődésének megszerzése — a kívánatos cél, a melyre törekszünk, a mit a mondott jelenségen kívül igazol az is, hogy felolvasó üléseinken szép számmal jelentek meg érdeklődő vendégek, mint a jelen esetben is, a kiket most is szívesen üdvözlünk.

Felolvasó üléseinken a modern nagy gondolkodókat mutattuk be Darwint, Spencert, Comte-ot, — folytatni fogjuk a sorrendet Wundt, Ribot stb. bemutatásával, hogy ilykép hallgatóink megismerkedjenek azzal az eszmevilággal, melyet a modern filozófia hőrszai teremtettek.

De szóba került egy-egy pszichológiai, ismerettani, szociológiai s esztétikai kérdés is, fejtegették a logika újabb irányzatait, — szóval elmondhatjuk, hogy három-négy felolvasó ülésünknek volt magja.

Működésünket elismeréssel fogadta a Magyar Tudományos Akadémia is. Ilykép abba a helyzetbe jutottunk, hogy négy füzetet adhatunk ki, melyben a társaságban bemutatott dolgozatokon kívül, bő és érdekes kritikai rovatot, folyóirat-szemlét is nyitottunk, közleményeinknek ilykép folyóiratjellegét adva. A sajtó és tagjaink elismeréssel fogadták folyóiratunkat, melyet minél érdekesebbé, tartalmasabbá tenni igyekeztünk.

Örömmel jelenthetem, hogy részben a társaság körében, részben annak hatása alatt érdekesebb filozófiai művek jelentek meg, hogy csak egyet említsek meg: Pekár Károly népszerűen, pozitív szellemen írta meg az emberi gondolkodás történetét, társaságunk pedig módot keres Lechner László egy nagyérdekű művének kiadására, mely Herbert Spencer filozófiáját ismerteti, a nagy angol bölcseletét, a ki hatalmas gondolataival a tudományok minden ágára jelentékeny befolyást gyakorolt.

Kedves kötelességet teljesítek, mikor köszönetünket tolmácsolom a filozófiai társaság jó barátainak, alapítóinknak, Hampel Antal urnak és Emmer Kornél elnökünknek, a kik a társaság alaptökéjének megalapításához hozzájárultak. Fogadják a szíves alapítók őszinte köszönetünket!

Íme az első év eseményeinek rövid vázlata. A választmány az elnökséggel karöltve mint eddig, ezentúl is igyekezni fog a megkezdett irányban tovább buzgólkodni, hogy a társaság nagy feladatát minél fényesebben megoldhassa. Ehhez kérem én tagjaink buzgó közreműködését és vendégeink szíves érdeklődését. *Dr. Lázár Béla.*

Üdvözlő levél Wundt Vilmoshoz.

Mélyen tisztelt Titkos Tanácsos úr!

A Magyar Filozófiai Társaság első közgyűlése határozati-lag kimondta, hogy mélyen tisztelt Titkos Tanácsos urat, születése 70-ik évfordulójának nemrég mult időpontja alkalmából legmélyebb és legigazabb szerencsekívánataival üdvözlí.

Társaságunk, mely országunknak filozófiai tanulmányok iránt lelkesedő fiaiból csak nemrég alakult meg, valóban szintoly nagyra tartja Tanácsos Úrnak nagyrabecsült nevét, mint

a művelteknek amaz ezrei, kik mai napság e névre már minden nemzet soraiból a legmélyebb tisztelet érzelmeivel tekintenek fel, mert nem csekély a mi sorainkban is azoknak a száma, kik a hálás tanítvány érzésével az Ön, a filozófia minden ágára kiterjeszkedő tanításai hívének vallják magukat, valaminthogy másrészt mi mindnyájan elmondhatjuk magunkról, hogy a legigazabb tisztelettel viseltetünk az Ön szellemi irányára, mely filozófiai elméleteknek exakt tudományos eredményekre való építését tűzte ki feladatául.

Vajha megengedné a sors, hogy Ön, mélyen tisztelt Titkos Tanácsos Úr, mindig ifjú munkakedvvel még számos éven át nagy dolgokat művelhetne.

A Magyar Filozófiai Társaság Budapestén, 1902 november 2-án tartott közgyűlésből.

Dr. Lázár Béla,
titkár.

Dr. Emmer Kornél,
elnök.

WUNDT VILMOS-tól a fenti üdvözlő levélre következő válasz érkezett:

Sr. Hochwohlgeboren Herrn Dr. Cornel Emmer, derzeit Curgast in Bad Wildungen.

Leipzig, 24. November 1902.

Hochgeehrter Herr Präsident!

Für die im Namen der philosophischen ungarischen Gesellschaft zu Budapest ausgesprochenen freundlichen Glückwünsche sage ich Ihnen und der Gesellschaft meinen herzlichsten Dank, und bitte ich Sie, der Gesellschaft, deren Vorsitzender Sie sind, meine besten Wünsche zu deren Gedeihen aussprechen zu wollen.

In vorzüglicher Hochachtung Ihr ergebenster

W. Wundt.

A magyar filozófiai irodalom bibliográfiája.

Tekintetes Társaság!

Dr. BOKOR JÓZSEF úr, mint a tek. Társaság meghatalmazottja, azon megtszólító felszólítással keresett fel, hogy vállalnám el a magyar filozófiai irodalom bibliográfiájának elkészítését és erre nézve egy memorandumot terjeszszek a tek. Társaság elé. Midőn egyrészről kijelentem, hogy a megbízást hajlandó vagyok elfogadni, másrészről szerencsém van rövid keretekben megjelelni azon irányelveket, a melyeknek alapján munkámat végezni óhajtanám.

A feladat az, hogy a rendelkezésre álló könyvtárak és könyvtári segédeszközök igénybevételével lehetőleg teljes jegyzéke készüljön el a magy. filozófiai irodalomnak, vagyis mindazon anyag, a mi önálló művekben, folyóiratokban, évkönyvekben, értesítőekben stb. fellelhető, alkalmas formában úgy állíttassék össze, hogy a filoz. irodalom abban áttekinthető legyen és a filoz. terén működő egyén azt megbízható segédkönyvül találja maga mellett.

Ezen feladathoz képest alapul véve azon anyagot, mely hazánk legteljesebb könyvtárában, a m. nemz. muzeumi könyvtárban áll rendelkezésre, ehhez mint törzsanyaghoz csatolnám a még kívánatosnak mutatkozó kutatáshoz, illetve kiegészítéshez képest Budapest könyvtárainak anyagát.

A mi az anyag elrendezését illeti, kétféle mód szerint lehetne legelőnyösebben csoportosítani az egybegyűjtött anyagot:

1. Az anyagnak kronológikus rendben való elrendezése, a melyhez betürendes mutató volna szerkesztendő.
2. A filozófia rendszere szerint kijelölt szakokban helyezni el az anyagot, a melyhez szintén generális mutató járulna.

Az utóbbi ajánlatosabb, mert áttekinthetőbb, bár az előbbi csoportosításból a történeti fejlődés jobban kidomborodik.

Lehetne azonban az utóbbi módszer szerint úgy elhelyezni az anyagot, hogy az egyes századok szerint különíttessék el.

Az elkészítés határidejét pedig, tekintettel az anyag nagy halmazára, 1903 szeptember 15-re gondolnám kijelölendőnek, a mikor rendes körülmények között sajtókészen állítanám a tek. Társaság rendelkezésére.

Ennyit véltem szükségesnek ez alkalommal felhozandónak, a részletes terv elkészítése és előterjesztése úgy is azon fordul meg, vajjon a tek. Társaság a munka végleges megoldásával definitive kegyes lesz-e megbizni.

Budapest, 1902 október 24-én.

Kiváló tisztelettel

Kováts László,
muzeumi segédőr.

A számvizsgáló bizottság jelentése, melyet a Magyar Filozófiai Társaság első rendes közgyűlése elé, az 1902 október 23-án tartott számvizsgálat eredményéről előterjeszt.

Tisztelt közgyűlés! Van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy a Magyar Filozófiai Társaságnak az 1901 június 8-tól 1902 október 15-ig terjedő időre vonatkozó pénztári kimutatását és vagyonomérlegét a Társaság könyveivel tételenként összehasonlítván, azt minden pontjában helyesnek találtuk.

A zárszámadásokban kitüntetett 1260 korona 30 fillér pénztári maradványt részint takarékpénztári könyvecskében, részint készpénzben hiánytalanul megtaláltuk.

Az elének terjesztett kimutatás alapján eddig be nem folyt tagjárulékokból álló 1449 korona hátralékösszeget állapítottunk meg.

Végül pedig az elmondottak alapján indítványozzuk, hogy a t. közgyűlés az előterjesztett 1901/1902. évi zárszámadásokat helybenhagyni sziveskedjék és kérjük, hogy a pénztáros, választmány, valamint részünkre is a felmentvényt megadni méltóztassék.

A számvizsgáló bizottság: *Révai Samu* elnök, *dr. Friedrich Jenő*, *Kun Sámuel*.

BEVÉTEL

Pénztári kimutatás 1901 június 1-től 1902 december 31-ig.

KIADÁS

1901		K f	
	Emmer Kornél alapítványa	200	—
51 tagdíj	48 tagdíj 1901-re ..... K 288.—		
	3 " 1902-re ..... " 18.—	306	—
		506	—
1902 jan. 1.	Egyenleg	410	56

Dr. Friedrich Jenő,

sz. v. b. t.

Révai Samu,

sz. v. b. t.

Kun Sámuel,

sz. v. b. t.

Jász Géza,

pénztárnok.

BEVÉTEL

Pénztári kimutatás 1902 január 1-től október 15-ig.

KIADÁS

1902		K f	
jan. 1.	Egyenleg az 1901. évről	410	56
jan. 3-tól okt. 10-ig	46 és 1/2 tagdíj 1901. évre ..... K 279.—		
	14 " 1902. " ..... " 84.—	363	—
febr. 15.	Dr. Hampel Antal 200 kor. alapítványának 1/4-e	50	—
ápr. 11.	A Tudományos Akadémia 1000 kor. segélyének fele	500	—
		1323	56
okt. 16.	Egyenleg	1260	36

Dr. Friedrich Jenő,

sz. v. b. t.

Révai Samu,

sz. v. b. t.

Kun Sámuel,

sz. v. b. t.

Jász Géza,

pénztárnok.

1901		K f	
	Irodai eszközök	1	40
	Postaköltségek	8	44
	Alelnöki s titkári számlák	85	60
decz. 31.	Egyenleg	410	56
		506	—

		K f	
	Irodai eszközök	1	72
	Postaköltségek	8	48
	Poldini-nyomda számla ..... K 16.—		
	Spitzer " " ..... " 37.—	53	—
	Egyenleg	1260	36
		1323	56

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Athenæum, filozófiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. PAUER IMRE osztálytitkár. Tizenegyedik évf. Budapest, 1902. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

Második és harmadik szám: Az ismerés viszonylagossága és a matematikai fogalomalkotás (II). PAULER ÁKOS-tól. Harc a magánvalóért (II., III.) dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR-tól. Filológia és filozófia (I., II.) dr. HORNYANSZKY GYULÁ-tól. Irodalom: Jánosi Béla: Az æsthetika története I—III. k. ismertetése dr. PEKÁR KÁROLY-tól. Revue philosophique de la France et de l'étranger XXVII. évf. 1—6 füzet. Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane, 28 k. 1—4.; Archiv für Geschichte der Philosophie, 8 k. 1—3 f. ismertetése dr. PAULER ÁKOS-tól. Pikler Gyula: A lelki élet fizikája, kritikai tanulmány ROSENSTEIN LIPÓT-tól.

Huszdik Század, társadalomtudományi szemle, szerk. dr. GRATZ GUSZTÁV III. évf. Budapest, Politzer Zs. és fia.

I. szám. Dr. SOMLÓ BÓDOG: Az erkölcs túlkövetelései című vázlatos értekezésében azt fejtegeti, hogy az erkölcsnek a cselekvések létrejöttében kevés része van, a biológiai és pszichológiai tényezők mellett. Cselekvésünk ugyanis az öntudatban jelenlevő összes ismereteink, tapasztalataink és ezenfelül a szervezetünkben adott *egyéb* tényezőknek az eredője. Innen van, hogy az erkölcsi szabályok nagy része nem a helyes cselekvést hirdeti, hanem bennünket a helyes cselekvésre befolyásol. Ezért túloz minden erkölcsi szabály. A cselekvésünket meghatározó erőparallelogramma egyik oldala az erkölcs, mely a közreható többi erőket olyképen igyekszik

kiegészíteni, hogy eredőjük a helyes cselekvés legyen. — Ennek a magyarázatnak pedig az a gyengéje, hogy a problémát a *helyes cselekvésre* tolja ki, melynek a hasznosság, célszerűség alapján való megoldása *petitio principii*ra visz.

3. és 4. szám. Dr. PEKÁR KÁROLY: A XIX. század társadalomfilozófiai termése című dolgozata a szerzőnek «Az emberi gondolkodás történetéből» van átvéve.

Magyar Nyelvőr, szerk. SIMONYI ZSIGMOND, XXXI. k. 7 és köv. füzetek.

GOMBÓCZ ZOLTÁN: «Nyelvtörténet és lélektan» címmel Wundt Vilmos: Néplelektanát mutatja be s igyekszik a nyelvtörténetkutatók érdeklődését fölkelteni a nyelvlélektani kérdések iránt.

A Természet, szerk. dr. LENDL ADOLF, V. évf. Több-ször hoz, jobbára alkalmi értekezést a filozófia köréből.

14. szám. KISS V. M.: A természet mint a megismerés alapja című rövid értekezésének alaptónusa ebben a tételében foglalható össze: «Az ismeretek összesége a szellem természetrajza. Minden ismeret, minden tudomány, mely a fejlődésen, az emberi szellem fejlődésén alapul, nem egyéb, mint természettudomány s ennek csak picit ága, mert hiszen mind-össze az emberi agy funkciójának élettana.»

Természettudományi Közlöny, kiadja a K. M. Természettudományi Társulat, szerk. WARTHA VINCE közreműködésével CSOPEY LÁSZLÓ és PASZLAUSZKY JÓZSEF. 1902. évf. Jobbára másodforrásból hoz a természettudományi kérdésekkel összefüggő értekezéseket, melyeknek a filozófus is hasznát veheti.

A 389. füzetben dr. GORKA SÁNDOR közli Reinke J. kielit tanár értekezését a szervezetben működő erőkről. E szerint a pszichikai erők fölötte állanak az energetikai erőknek s nem lehet őket, mint különös, a többiek fölött álló energiákat fel-fogni, mert a mostanáig ismeretes energia-alakok mennyiségi-

leg mindnyájan egyenlő értékűek. A pszihikai erők egymásba nem alakíthatók át, mint az energiák.

A 391. füzetben GABNAY FERENCZ közöl egy értekezést a postagalamb tájékozódásáról, s benne arra a következtetésre jut, hogy a vándormadaraknál kénytelenek vagyunk külön érzéket föltételezni, vagy pedig külső tekintetbe nem vett ingereket kell náluk keresni.

Uránia, népszerű tudományos folyóirat, MOLNÁR VIKTOR közreműködésével szerkesztik KLUPATHY JENŐ és legifj. SZÁSZ KÁROLY. 1902. évf. Szívesen közöl filozófiai értekezeseket. A tárgyban nem válogatós, inkább a formában, arra ügyelvén, hogy az előadás lehető tág olvasókör számára élvezhető legyen.

A 3-ik számban dr. PEKÁR KÁROLY: Az emberi gondolkodás története című művéből van mutatvány a filozófiáról és történetéről. — Ugyanebben a számban a Gaea után közlik a következő című rövid cikket: Az álom a tudományos kutatás világában.

A 6—8-ik számban van egy értekezés a Gaea nyomán a spiritizmusról és dr. F. Klein után a bizonyosságról és valószínűségről.

A 10-ik számban dr. PALLAGI GYULA a fejlődési világnézletről szól s «új világnézletnek» mondja. Pallagi egyébként az eszmék szerencsés kezű népszerűsítője.

VEGYES.

Bölcseleti szolidaritás.

(Nyíltlevél a M. F. T. igen tisztelt Elnökségéhez.)

A hazai filozófia iránt érdeklődők kétségkívül helyesléssel fogadják Társaságunk ez évi közgyűlésén elfogadott ama határozatát, hogy a filozófia bibliográfiáját elkészíttetni kívánja. Tudnunk kell, hogy mit produkáltak a mult nemzedékek, hogy az ezutáni teendők iránt tisztában legyünk.

Szerény nézetem szerint azonban ez még nem elég. Mert e kétségkívül nagy és fontos munkálatban mit kapunk? Művek, értékesek, essay-k stb. címeit. Ezek ugyan szuggesztív hatással lehetnek egy-egy kutatóra, de magukban azért meglehetősen sovány táplálékok.

Az említett üdvös rendszabály azért még kiegészítésre szorul. Oda kell törekednünk, hogy *egymás munkáival, levékenységünk eredményeivel* behatóbban is megismerkedjünk.

Nem mondok ujságot, sőt ellenkezőleg talán banális köztudomású tény, ha azt állítom, hogy azok, kik a hazai filozófiát irodalmilag is művelik, egymás munkáiról csak elvétve vesznek tudomást. Nagy ritkaság, in specie, ha egy-egy szakmunkát a nagy közönségnek valamelyik ahhoz értő ember be is mutat s ez uton akár érdeklődést kelteni a filozófiai problémák iránt.

Mint mindennek a világon, bizonyára ez abnormis jelenségnek is megvannak az okai. Én is ismerek néhányat; ilyen a többek között a filozófiai műveknek, kis közönségük arányában, drágaságuk, ha könyvkiadó útján látnak napvilágot (*rara avis!*); ha pedig önköltségen adódnak ki, akkor a terjesztés hiányos voltán mulik, hogy tudomást nem veszünk róluk. No meg valljuk be szégyenkezés nélkül Horatiussal: *«Importuna pauperies ad est...»*

Társaságunk egyik «létoka» éppen az, hogy kitöltse az ürt, mely egy központi szerv hiányában, filozófiai irodalmunk kellő fellendülésének eddigelé útját állta. Rajta kellene lennünk, hogy e hibán segítsünk, s hogy a közönyt a kölcsönös érdeklődés, a testületi összetartás szelleme váltsa fel.

E részben akarok egy szerény megoldást ajánlani. Megoldási módszerem 1-ször olyan filozófiai szerzőkre vonatkozik, kik önköltségen adják ki munkáikat. Ez esetben, miután nyereszkeségről úgy sem lehet szó, legezlszerűbbnek tartanám, ha e szerzők termékeik tekintetében egymással csereviszonyba lépnének. Természetesen itt teljes egyenértékűséget nem kellene követelni, sem a tartalomra, sem a kötetek számára vonatkozólag. Kinek több van, többet ad.

A ki felköti a kolompot. annak jó példával is elől kell járni. Én tehát kijelentem, hogy bárkinek elküldöm minden még készletben levő munkáscsámát bérmentve, a ki alább található címemre ez iránt megkeresést intéz hozzám s viszont megígéri, hogy munkáit (vagy munkáját) hozzám ugyanígy eljuttatja.

Természetes, hogy itt nem egyéni eljárásról van szó, hanem olyanról, melynek általánosítása kívánatos, sőt ajánlatos. Elegendő erre, ha a csereviszonyt létesíteni óhajtó tagtárs a megkeresendőnek címét az elnökségtől elkéri s bizalommal hozzá fordul, a *«do ut des»* elvére

hivatkozva. Ha cserére alkalmas objektuma nincs, úgy legalább tetemes árleszállítást fog nyerni hitem szerint, legalább az esetek többségében.

A 2-ik csoportba az olyan szerzőket sorozom, a kik kiadó útján teszik közzé műveiket. Itt a kiadók ismert szűkmarkusága folytán csereviszonyra gondolni sem lehet. Az ilyen auktoroktól *egyellenegy* példányt reklamálnék a *Társaság könyvtára* részére, melynek alapítása nemcsak fölötte kívánatos, hanem azt már az alapszabályok is szükségesnek tüntetik fel. Az egy köteles példány beszállításának kötelezettsége alól természetesen az önköltséges szerzők sem menekülnének. Ezzel meg volna vetve szilárd alapja a társulati közkönyvtárnak, melynek felszerelése, kiegészítése, elhelyezése, használati módja stb. stb. iránt a választmány lesz hivatva dönteni.

Ajánlom indítványomat a t. tagtársak jóakaró figyelmébe. Probatum est, mert megvalósulása már is folyamatban van.

Kun Sámuel,

(VII., Hungária-körút 237).

★

A Nyiltlevél közlésével szívesen nyujtunk segédkezet t. tagtárs urnak célja elérésére, hogy a filóz. írók egymás munkáját cserében megkapják; még inkább, hogy a *Társaság könyvtárának* alapját műveik beküldésével megvessék.

Az elsőt, mint a kölcsönös megbecsülésnek, sőt barátságos érzelemnek megnyilatkozását örömmel üdvözölnők, noha megvalósítására e figyelmeztetésnél többet alig tehetnénk. Más a *Társaság könyvtárának* az ügye, melyről alapszabályaink is intézkednek. Az elnökség minden beküldött művet hálás köszönettel fogad. A könyvtár alapjának megvetéséről s majdan fejlesztéséről azonban tervszerűen kell gondoskodni. Ez pedig akkor történhetik meg, ha a *Társaságnak* meg lesznek kellő anyagi eszközei úgy a hazai, mint a külföldi filozófiai művek beszerzésére. És itt nem csupán a még életben levő írók, hanem a filozófiai irodalom bármely korbeli műveire, első sorban az alapvető fontosságú művekre kell gondolnunk.

A társasági könyvtár gyarapítására szolgálhatna továbbá a *hazai tudományos testületekkel*, valamint a *külföldi filozófiai társulatokkal* való érintkezés, kiadványaik beszerzése dolgában.

Egyelőre mi Közleményeinket ajánlhatnók föl cserébe folyóirataikért. Később másnemű kiadványainkat is. Ilyen érintkezés megkezdése tőlünk függ s Elnökségünk a választmány közbejöttével bizonyára meg fogja tenni erre a szükséges lépéseket.

Jól mondja azonban a Nyiltlevél írója, hogy «egy központi szerv hiánya állta útját eddigelé filozófiai irodalmunk fellendülésének, s hogy rajta kellene lennünk, hogy a közönyt kölcsönös érdeklődés, a testületi összetartás szelleme váltsa fel.» De hát épen ezért alakult meg Társaságunk; azért jeleníti meg Közleményeit. Ennek a folyóiratnak a dolga, hogy a t. tagtárs kíváncsiát, a megjelenő filozófiai műveket necsak regisztrálja, hanem sorra valamennyit megbeszélje. A Közleményeknek kell ama központtá válni, melyben a filozófiai kérdések iránt érdeklődők megtalálják a szükséges tájékoztatást. Csak így válhatnak Közleményeink s vele Társaságunk közművelődésünknek nélkülözhetetlen tényezőjévé.

El kell ismernünk, hogy eddigelé ennek a kíváncsiaknak sem tehattünk eleget. Még csak a megjelenő művek könyvjegyzékét sem közölhattuk, annál kevésbbé tehattuk meg, hogy megbeszélésüket rendszeresen végrehajthattuk volna. A baj felismerése azonban a javulásnak záloga. E helyütt, a Nyiltlevélhez írt megjegyzéseinkben, csupán annak a biztosítékát akarjuk nyújtani, hogy Elnökségünk és választmányunk foglalkozik a kérdéssel s remélhető, hogy rövid időn meg fogja találni a célra már most alkalmas módozatokat.

Nyilt bizonyossága ebbeli fáradozásainknak a hazai filozófiai irodalom bibliográfiájának egybeállítására s kiadására tett kezdeményezésünk, mely mellett a jelenkori művek jegyzékének egybeállítását s közlését valószínűen már a jövő évben megkezdhetjük.

A bibliográfia s a folyó könyvjegyzék egybeállításának nézetünk szerint nagyobb jelentősége lesz, mint a mennyit a Nyiltlevél írója annak tulajdonítani hajlandó. Tudni ma, hogy mink van s tudni holnap, hogy mit hoz a felkelő s lenyugvó nap, igen fölötte áll ama, épen a filozófiai irodalomban tapaszt-

talható állapotoknak, midőn számos esetben ilyen tudás hiányán akad fenn nemcsak az olvasni vágyók, de még az irodalmi munkára vállalkozók jóindulata s törekvése is. Szerk.

A FILOZÓFIA CSALÁDFÁJA ÉS A MAGYARORSZÁGI FILOZÓFIA.

Dr. FRITZ SCHULTZE, a filozófia r. tanára a drezdai technikai főiskolában, sommásan bánt el a filozófiával. Megírta s kiadta a filozófia családfáját. Munkájának címe: *Stammbaum der Philosophie. Tabellarisch-schematischer Grundriss der Geschichte der Philosophie von den Griechen bis zur Gegenwart.* A munkának második átdolgozott és bővített kiadása 1899-ben Lipcsében H. Haacke könyvkereskedőnél jelent meg s nyolc márkáért kapható. Az első kiadás 21 táblán mutatta be a filozófia leszármazását a görögökről kezdve Kantig. Az új kiadás 9 új táblát toldott az első kiadáshoz. Ezek legutolsóján, a 30-ik táblán a svéd (finn), dán (norvég), holland, észak-amerikai, magyar (erdélyi), spanyol (portugál), szláv (lengyel, cseh, orosz) filozófia van időrendi sorban bemutatva.

Bennünket a magyar (erdélyi) filozófia érdekel első sorban, épen azért egész terjedelmében ide iktatjuk. Ez a szakasz világot vet egyuttal a német alaposságra, valamint azok eljárására, a kik dr. Schultzét informálták.

Magyarország (Erdély).

Előbb Cartesiusra, azután a német filozófiára támaszkodik.

1. *Cseri Apáczai* (1625-től 1860-ig) Cartesiusra támaszkodó logikus.
2. *Kantiánusok*: Köteles S., Jeremias S., Sárváry P., Alexánder B.
3. *Fichteánusok*: Böhm, Antal.
4. *Schellingiánusok*: Aranka, Schedius.
5. *Hegeliánusok*: Taubner, Erdélyi J.
6. **Önálló magyar filozófus Horváth C.** (1804—84. a konkrétizmus rendszere). Tanítványa: Nemes I.
7. *Vallásos pozitívizmus* (Comte ateizmusa és agnoszticizmusa ellenében) Brassai S.
8. *Etika*: Medveczky—Bäerenbach Fr.
9. *Filozófia történet*: Szlávik M.
10. *Új-Thomizmus.*
11. *Erdély*: Kant és Beneke befolyása.

